9. YIL

tarih VE toplum

10.000TL

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ OCAK 1992

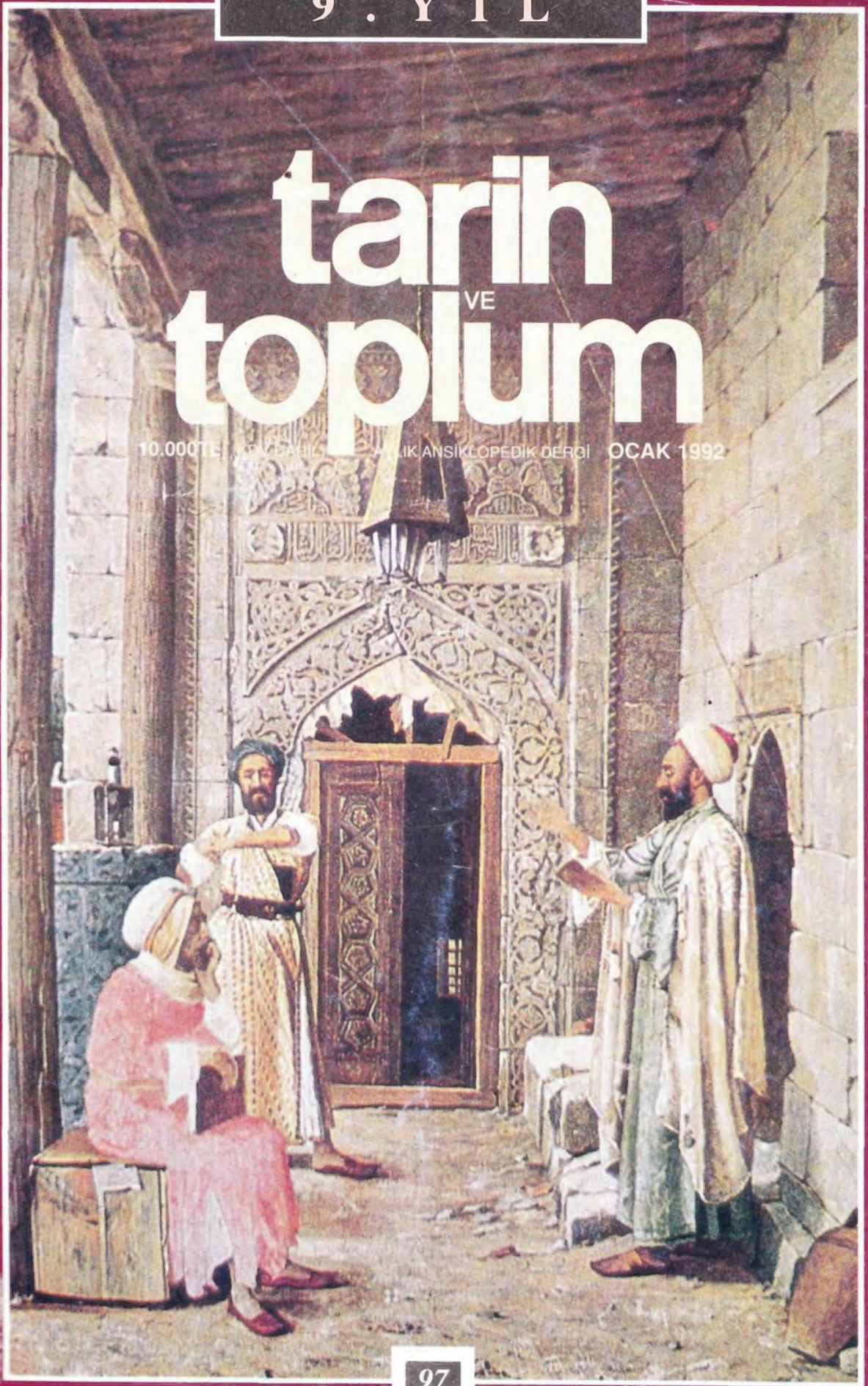

tarih VE toplum

Fonograf, Gramofon, Derken...	*Mustafa Şahin*	**2**
Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay	*Ayşe Şen*	**4**
Osmanlı Hâlâskâran Cemiyeti-1915	*Mete Tunçay*	
'Senedi Batıl Olur..'	*Talât Tekin*	
Sanayi-i Nefise, Müze-i Hümayun, Osman Hamdi Bey İçin Belgeler	*Necdet Sakaoğlu*	**12**
Fahreddin Paşa'nın Elyazısı Defteri	*Ömer Faruk Şerifoğlu*	**18**
Kıbrıs'ın İdaresi İngiltere'ye Nasıl Bırakıldı?	*Dr. Hüseyin Çelik*	**27**
"Dün, Dündür; Bugün, Bugündür" Sözünün Sâhibi Kimdir?	*Halil Erdoğan Cengiz*	**32**
Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri-III : İngiltere	*Behzat Üsdiken*	**34**
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne Keşide Olunan Millî Kongre'nin (1919) Tarihli Telgrafı	*S. Hikmet Karahasanoğlu*	**38**
Trabzon'da Sopalı Seçimler-1912	*Kudret Emiroğlu*	**41**
İhdas Olunan Kelimat ve Istılahat Etrafında	*Avram Galanti*	**46**
Mehmet Şemseddin Mısrî'nin Bir Risalesi	*Dr. Mustafa Tatçı*	**48**
Tarihimizde İslâmiyet -VIII : İlim ve Felsefe	*Dr. Turgut Akpınar*	**52**
Kitabiyat		**57**
Orta Doğu'nun En Önemli Konusu: Arap-İsrail İlişkileri	*Davut Dursun*	
Şaşkın Ortadoğu	*Davut Dursun*	
Hegyi Klára-Zimányi Vera, Az Oszmán Birodalom Európában/	*Cemil Öztürk*	
12 Yaşında Yazılan Bir Felsefe Kitabı	*Abdullah Uçman*	

Kapak: Osman Hamdi Beyin bir tablosu (140x105) Cami önünde Hocalar (her üçü de kendisi!)

OCAK 1992 • CİLT 17 • SAYI 97

İletişim Yayınları A.Ş. Adına Sahibi: Murat Belge / **Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:** Fahri Aral / **Yayın Yönetmeni:** Mete Tunçay
Görsel Tasarım ve Düzenleme: Bedahet Tosun

Danışma Kurulu: Emre Dölen, Çağlar Keyder, Uygur Kocabaşoğlu, Şevket Pamuk, Zafer Toprak,Aydın Uğur

İletişim Yayınları Genel Yönetmen: Murat Belge / Genel Müdür: Nihat Tuna / Teknik Yönetmen: Miray Yüzgeç
Düzelti: Fatih M. Öztan, Mustafa Şahin / Okur İlişkileri: Ayten Törün / Satış ve Dağıtım: Murat Dönmez

Ofset Hazırlık: Ağaçkakan Ltd. Tel: 516 82 80 - 516 07 59 / **Baskı:** Ayhan Matbaacılık / **Dağıtım:** Birleşik Basın Dağıtım A.Ş.

Tarih ve Toplum Aylık Ansiklopedik Dergi / İletişim Yayınları, 1991

İletişim Yayınları A.Ş.
Klodfarer Cad. İletişim Han 34440 Cağaloğlu-İSTANBUL Tel: 516 22 60-61-62
Konur Sk. No:24/4 06640 Yenişehir/ANKARA Tel: 125 36 00-125 20 71
857. Sokak İzmiroğlu İşhanı No:306 35250 Konak-İZMİR Tel: 14 90 42

Abone Koşulları: Yurtiçi 120.000 TL/yıl • Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl • Avustralya: 87 $/yıl • Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir. Yurtiçi abonelik için yıllık abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum Abonesi" ibaresinin yazılarak fotokopisini, isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. Yurtdışı abonelik için bedelin **İLETİŞİM A.Ş.'NİN PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale etmeniz ve dekont fotokopisini isteminizi açık belirten bir mektupla bize göndermeniz yeterlidir. **Kıbrıs'ta Satış Fiyatı:** 10.000 TL.

tarih ve toplum
OKUYUCU MEKTUPLARI

Fonograf, Gramofon, Derken...

İlk türkü fonografla mı kaydedildi, iğne plağı içten dışa mı, dıştan içe mi okurdu bilemem? Toplumumuz her yeniliği, kafalara çakılan "eski köye yeni âdet" deyimiyle karşılamış, önce bastırılmış duygular, kızgınlık ve öfkeyle karışık gizli hayranlıklarla süzmüş, sonra yavaş yavaş alışarak kabullenmiştir.

Tarih ve Toplum'da "Sözlü Taş Plaklar"diziyazısında bi'l-münasebe fonograf ve gramofondan bahsedilip tepkiler, o zamanki halet-i ruhiye dile getirildi (sayı 56, Ağustos 1988, s. 56; 86, Şubat 1991, s. 88-90, 96,97; 87, Mart 1991, s. 164-65; 96, Aralık 1991, s. 6-7).

Burada dönemin iki tanığının duyuş ve düşünüşlerini özetleyeceğiz:

Ercüment Ekrem Talu, "İstanbulda ilk sinema ve ilk gramofon" yazısında, 1896-97 sıralarında, Sponek'in birahanesinde [tramvayın Galatasaray dönemecindeymiş ve 1940'larda bar olmuş; ilgili mahaller için Behzat Üsdiken'in "Beyoğlu" yazılarına bakılabilir] kardeşi Nejad'la seyrettikleri ilk sinematograf gösterimini, bazı sahnelerden (trenin geçişi, boğagüreşi) nasıl ürperdiklerini, mektepte haftalarca bunun münakaşasının yapıldığını, kiminin günah saydığını, gidip görenlerden kiminin tevbe, istiğfar ettiğini, bazılarının da sevindiğini anlattıktan sonra "İlk gramofon -o vakitki adı ile fonograf- da yine bize o tarihlerde gelmiştir. Benim ilk dinlediğim alet borusuzdu ve diyaframın üzerinden uzatılmış olup uçları kulaklara sokulan çifte lastikle sedayı naklederdi. Plak yerine de balmumundan, hususi tarzda yapılmış üstüvani kovanlar kullanılırdı. Bu kovanların bir iyiliği vardı. Yine hususi bir dispositif (tertip) sayesinde kovanları silmek ve yeniden doldurmak kabildi. (...) Bu ilk fonografı İstanbula herkesten önce, Beyoğlunda Parmakkapıda' eczahanesi bulunan kimyager meşhur Dellasuda Faik Paşa getirtmişti. İsteyen, Eczahaneye gidip bir kuruş -o vaktin kıymetli gümüş kuruşu- mukabilinde bir veya iki kovan dinleyebiliyordu." diyor ve sinematograftan daha çabuk yayıldığını, ticaretini yapan birçok mağaza açıldığını bidiriyor. (*Perde Sahne*, yeni devre, sayı 7, 15 Birinci Teşrin 1943, s. 5,14)

Sermed Muhtar Alus, "Fonograftan Radyoya" yazısında, mucit Edison'dan, fonografın manasından (etimolojik), "rehavî" çalgılardan, bunların silindirli, diskli çeşitlerinden, satıldığı mağazalardan (Beyoğlu'nda Bazar Alman, Bahçekapı'da Binbir Çeşit, Orosdibak) söz ettikten sonra konuyu fonografa getirir. Silindirli fonografın İstanbul'da ilk meydana çıkışı 1895 [Talu ile bir iki yıl ayrılmakta] senesindedir. Önce Beyoğlu Cadde-i Kebir'de piyano satıcısı Ernest Komendinger mağazası'nın vitrininde görülür. [Talu, Della Sudda'da görmüştü, demek herkes ilk gördüğü yere göre tahkiye ediyor] Aynı yılın ramazanında Direklerarası'nda Kolacı Ziver'in bitişiğindeki dükkânda [artık Direklerarası da yok, Ziver ve bitişiği de] halka dinletilir. O tatlı üslubuyla nev-icad âleti anlatır. "Koskocaman bir alâmet. Üstünde birçok ıvır zıvır, etrafında şimdiki tansiyon aletlerindeki lastik kulaklıklardan bir düzine; yanında şişe şişe elektrik pili. Masanın dört yanına oturulur, kulaklıklar takılır, elektriğe ceryan verilince kovan dönmeye, sivrisinek vızıltısı gibi sesler duyulmaya başlar: Venedik Karnavalı, Faust, Carmen vesaire... Hava bitince kuruşunu verip kalk."

Üç dört yıl geçmeden, fonografın kurularak işleyeni türer, giderek yaygınlaşır, fiyatı da düşer. Bonmarşe'de (Beyoğlu), Stentor Mağazası'nda (Tünel civarı), Hacı Küçek Camii yakınında, Vezneciler'de, Şehzadebaşı'nda ibadullah. Peşrevler, şarkılar, türküler de gırla! Küçük evlerde bile alan alana, çalan çalana. Tanburî Cemil'in tanbur ve kemençe taksimleri mecidiyeden aşağı kurtarmaz.

1902'den sonra gramofon revaç bulmuştu. İlk gramofon bombart ağzı kadar geniş boruluydu. Bunlar piyasaya çıkınca herkes fonograftan vazgeçip yeni âlete koştu. O zaman Odeon, Orfeon mamulatı meşhur. Sahibinin Sesi, Columbia, Polidor filanların adı sanı yok.

İlk radyoyu Galatasaray Lisesi'nden arkadaşı Bogos Ormanyan Baker Ticarethanesi'nde tanıştırır. Battal bavullar kadar, kapkara tahtadan bir alâmet; üzerinde birçok düğme, vida, ibre, girdi çıktı ve daha neler. Apayrı hoparlörü de koskocaman. Fiyatı bizim parayla bin şu kadar lira. "Ziyade olsun" dedim.

Alus, TV'nin ateş pahasına geleceğini, her keseye uygununa belki torunların yetişeceğini söyleyerek yazısını bitirir. [Her keseye uygunu şimdilik hayal] (*Radyo*, c. 8, sayı 91-93, Temmuz-Eylül 1949. s.2-3)

Yeri gelmişken, meraklıları için bir iki not daha düşelim:

Edison'un üzerinde çalıştığı ve yazıcı/okuyucu diyaframlı ilk fonograf kulaklıklarla dinleniyordu. Edison, külâh şeklinde bir borunun üzerine tespit ettiği, ses titreşimlerine karşı hassas bir diyaframa çelik bir iğneyi 10 cm çapında bir silindirin üzerine sarılmış isli kâğıt şeridin üzerine dokundurarak, boruya (megafon) seslenirken, silindiri de çevirmeye başladı. Megafonun çoğalttığı sesin, diyaframdaki titreşimlerini, çelik iğne isli kâğıt şeride kaydediyordu. Aynı deneyi kalay şerit üzerinde tekrarladı. Yazıcı diyafram yerine, okuyucu diyaframı takarak âleti çalıştırdığı zaman, şeride yazılı sesin pek hafif olarak duyulduğunu anladı. Daha sonra bunu geliştirdi, 1900'de herkesin kullanabileceği bir alet haline geldi. Bu evreyi, plakların icadı, gramofonun teknikçe gelişimi izledi. ("İlk gramofon (fonograf)", *Yeni Tarih Dünyası 1954 Yıllığı*, s.10)

Heves edip üstüne düşülen, sonra da bir köşeye atılan gramofon bir ara önem kazanır. Birçok Avrupalı sanatkâr ekmeğinden olur. Bir Amerikan mecmuası, gramofon yüzünden 27.986 sanatçının aç ve açıkta kaldığını yazar. Türkiye'deyse Sirkeci, Beyoğlu dükkân ve kaldırımları bu makineleşmiş seni kulaklara yansıtmaktadır. (*Yeni Muhit*, sayı 13, Teşrinisani 1929, s. 1028) Gramofon sayfasında bunları yazan dergi, arka iç kapağa tam sayfa, Sahibinin Sesi reklamı koymayı da ihmal etmez. Realite ve ticaret.

[Bugün de yaşanan bir duruma değinmek istiyoruz: "Amerikan misyonerlerinin çıkardıkları (Muhit) ismindeki mecmuaya Maarif Vekaleti ayda iki bin nüsha satın almak sureti ile bir seneden beri muavenet ediyormuş.(..) Amerika'nın şarkta protestanlık propagandası için gönderdiği misyonerlerin neşrettikleri (Muhit) mecmuası.." (Sedat Simavi, "Oku ve Defterine Yaz", *Bravo*, görüşitir haftalık halk gazetesi, Nümero 4, 23 Teşrinievvel 1930, s. 2;5 kuruş) Bu ithamın zamiri *Muhit*, *Yeni Muhit* adlarını kullanan bu dergi mi merak etmekteyim.]

Gramofonun icadının 71. yıldönümünde [1877-1948] yazılan bir yazıda da TV ve radyonun istilasıyla gramofonun öneminin kalmadığı, "İlk olarak bu konuşan kutuya sesini kaydedip hem de konuşturduğu için olacak, fonograf dendiği, bilahare yalnız konuşan şekilde tekâmül ettirildikten sonra gramofon adını aldığı", Edison'dan önce Young tarafından 1807'de ik denemenin yapıldığı, 1857'deyse Scott de Martinville'in fonografın esasını bulduğu fakat tam neticeyi elde edemediği, nihayet 1877'de Edison tarafından gramofonun temelinin atılıp 1878'de tekemmül ettirildiği belirtilmekte. (*Radyo*, sayı 78-80, Haziran-Ağustos 1948, s.46)

Ülkemizde gramofon yüzünden aç açık kalan sanatkâr oldu mu bilmiyorum ama, fonografın -bilmekten vazgeçtik- adını duyan kaç kişi vardır. Gramofonsa TV, radyo ve kaset endüstrisi tarafından açığa alınmış, antikaya, antikiteye atılmıştır.

Mustafa Şahin-İstanbul

tarih ve toplum
OKUYUCULARA MEKTUP

Hepimiz için yeni yılın sağlıklı, mutlu ve başarılı geçmesini dileyerek 9'uncu yılımıza (ve 17'inci cildimize) başlıyoruz. [Biz, bir toplumda mutluluğun sıfır-toplamlı olduğuna, yani bazılarının mutlu olmasının başkalarının mutsuzluğuyla ödendiğine inananlardan değiliz; tersine, başkalarının mutluluğunun her bir insanın mutluluğu için gerekli olduğu inancındayız!]

Dergimizin 1987 Mayıs ayında çıkan 41'inci sayısının kapağını yine bir Osman Hamdi tablosu (kızı Nazlı Hanımın portresi-1904) süslüyordu. İçinde de, (renkli ve siyah-beyaz) birçok resminin yanısıra, Vasıf Kortun'un "Osman Hamdi üzerine Yeni Notlar"ıyla İpek Aksüğür Duben'in "Osman Hamdi ve Orientalism" yazıları vardı. Ondan sonra, 1990 Kasım (83'üncü) sayımızda, Taha Toros üstadımızın "Osman Hamdi Bey ve Çevresi" hakkındaki makalesi çıktı. Bu kere de, Necdet Sakaoğlu arkadaşımızın onun müze ve güzel sanatlar okulu kuruculuğuna ilişkin belgesel bir araştırmasını yayımlıyoruz.

"Yaz'mak"tan kaynaklanan Prof. Tekin'ler kalemsavaşında, Talât Tekin'in Şinasi Tekin'e son yanıtını yayımlıyoruz. Behzat Üsdiken'in Beyoğlu'ndaki Eski ve Ünlü Oteller yazı dizisinin üçüncüsünde İngiltere Oteli anlatılıyor. Dr. Turgut Akpınar'ın Tarihimizde İslâmiyet konulu denemelerinin 8'incisi Bilim ve Felsefe alanlarıyla ilgili. (Gelecek ay basacağımız 9'uncu -ve sonuncu- incelemesiyse, güzel sanatlar üstüne odaklanacak.)

Bu ayın en önemli bir katkısı da, Ömer Faruk Şerifoğlu'nun yayına hazırladığı, Mekke-Medine müdafii Fahrettin Paşanın el-yazısıyla, 1916 Hicaz isyanı hakkında bilgiler içeren defter ve ona eşlik eden resimler.

Ali Suavi hakkında yazdığı doktora tezi İletişim Yayınları arasında çıkacak olan Hüseyin Çelik arkadaşımız, Kıbrıs'ın İngilizlerin eline geçişini belgelerin ışığında incelemekte. Geçen sayıda, Sabetay Sevi'ye ilişkin Ermenice bir şiir üstüne yaptığı Fransızca incelemenin çevirisini yayımladığımız Avram Galanti'nin bu kere de Türkçe eski bir makalesinin çevrimyazısını sunuyoruz.

Keyifle okunan yazılarını özlediğimiz Halil Erdoğan Cengiz arkadaşımız, yeni TC başbakanının ünlü bir aforizmasında Osmanlı tarihinden esinlendiğini kanıtlıyor. Subutay H. Karahasanoğlu'nun tanıttığı Milli Kongre telgrafı, Kurtuluş Savaşı tarihi için değerli bir katkı oluşturmakta. Kudret Emiroğlu'nun Tarık gazetesinden yararlanarak yaptığı inceleme de, doğu Karadeniz'in yakın dönem tarihi bakımından büyük değer taşıyor. Mustafa Tatçı'nın Mısrî üstüne makalesi ise, aynı sıraların dinî-siyasi edebiyatına ilişkin. Benim kısa bir notla çevrimyazısını sunduğum, 1915 tarihli iki belge de, şimdiye kadar bilinmeyen Halâskârân Cemiyeti'ni haber vermekte. Tiryakileri için, yine her sayıda yaptığımız gibi, yüz yıl önce bu ayın Osmanlı Basınından seçmeler aktarıyoruz.

Kitabiyat bölümümüzde, Abdullah Uçman'ın "12 Yaşında Felsefeci" yazısı, sanırım, benim gibi sizleri de şaşırtacak. Ondan başka, bu sayfalarda, ikisi Dr. Davut Dursun, biri de Cemil Öztürk tarafından hazırlanmış, üç tane yabancı dilde kitap tanıtımı var.

Bu arada, Boston'da yaşayan arkadaşım İrvin Cemil Schick'ten aldığım bir mektubu aynen aşağıya alıyorum. Hepinizi saygı ve sevgiyle selâmlarım.

METE TUNÇAY

Tarih ve Toplum'un Kasım 1991 tarihli 95. sayısı ancak elime geçti.

Enis Batur'un himmetiyle dergiye ulaşan beş mektubun çevirimyazısını okumak beni de çok düşündürdü, gerek sunuş yazısında sözü edilen edebiyat-zaman ilişkileri (ki bu bağlamda Batur'un Einstein, Bergson ve Proust'tan bahsedip de Heidegger ve Derrida gibi adları hiç anmamasına biraz şaştım), gerekse ülkemizde son onyıl içinde gelişen eski bilincinin ve de fetişizminin mahiyeti, nedenleri, ve muhtemel sonuçları hakkında. Ama o konuda başını ağrıtmayacağım. Benim dikkatini çekmek istediğim husus, mektupları yazanın adındaki yanlışlık.

"İltikade" adı bana ilk anda garip geldi, üstelik yazarın Yahudi olması ihtimalini göz önünde bulundurunca bu isim büsbütün imkânsız göründü. Bereket versin çok küçülterek de olsa tıpkıbasımını yayınladığınız ilk mektuba dikkatle bakınca, imzanın büyük ihtimalle "Elnekave" olduğunu gördüm. Belki siz bütün mektuplardaki imzaları karşılaştırarak bunu teyid edebilirsiniz.

"Elnekave" ismi bilinen bir Sefardi (İspanya kökenli Yahudi) soyadıdır, örneğin Avram Galanti'nin eserlerinde bu ada (çoğunlukla Fransızca imlâsıyla, *Elnécavê* olarak) sık rastlanır. Meselâ *El Judio* ve *La Patria* gazatelerinin yönetmeni David Elnekave isminde bir zattı. Elimin altındaki kitaplarda İsak Elnekave ismine rastlayamadım. Belki bir başka okurunuz bu konuda bizi aydınlatabilir. Yine de, Batur'un iyimserlikle "gün gelecek, Şerif Mardin ya da Şükrü Hanioğlu'nun ya da onların izinde giden genç bir araştırmacının dipnotlarında rastlanacak İsak ve Jak efendilerin isimlerine" demesine istinaden, hiç olmazsa isimlerin doğru yayınlanarak (çünki *littera scripta manet*) müstakbel genç araştırmacıların kıymetli vakitlerini kaybetmelerine sebep olunmaması için bu notu göndermeyi uygun buldum.

Sanırım başka hatalar da var çevirimyazıda. Örneğin "Avram Saltır Efendi" sakın "Salti" veyahut "Saltiel" olmasın? Malûm, Osmanlıca'yı okunanı hiç bilmeden sökmek mümkün değil. [illegible]ları ve diğer mektuplarda okunamayan isimleri keşki bir bilene sorsaydınız. İkinci mektuptaki Fransızca ibare ise "peşinen teşekkürler" anlamına gelen "*mes remerciments enticipés*" olsa gerek.

Son bir nokta. Beşinci mektupta, "nisvânın mekâtib-i âliyyeye duhûlünü men' eden kânûnda bir sarâhat yoktur. Ancak âdet olmamıştır. Ve âdet muhkemdir. Yalnız bu âdeti bozabilecek bence iltimâsdan, tavsiyeden başka bir vasıta yoktur" sözleri, Lale Aytaman'ın geçtiğimiz Temmuz ayında Muğla valiliğine atanmasıyla, keza kanunda yeri olmamakla birlikte kadınların tam eşitliğinin karşısında yıllarca durmuş olan bir diğer âdetin yıkılmasını aklıma getirdi. *Plus ça change, plus c'est la même chose.*

Umarım bu ayrıntı hastalığımı mazur görür, "okuyuculara mektup"unun bir köşesine bu bilgileri iliştirirsin.

Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay

"Tarik"ten Seçmeler (Ocak 1892)

AYŞE ŞEN

İCMAL-İ AHVÂL

Romen Demokrasisi

✦ Romanya'da bir zamandan beri fırka münâsefâtı [parti çekişmeleri, kin gütmeleri] meclis-i mebusânda bir ekseriyet-i kaviyye teşkiline mâni olduğu cihetle her hangi fırka mevki-i iktidara gelir ise icraatını mevki-i fi'le çıkarmak için meclis-i mebusân tarafından intizar eylediği muâvenet ve müzâherete [yardıma ve korumaya] mazhar olamadığından der-akab mevki-i mezkûrdan çekilmeye mecbur kalmaktadır.

Memleket-i mezkûredeki furuku siyasiyyenin şu tezat ve ihtilâfı sırf umûr-i dahiliyyeye müteallik mesâilden mi veyahut fırkaların yek diğerine karşı tabii bulunan münâfesesinden mi veyahut dahi tesirât-ı siyasiyyesinden mi neş'et eylediği pek de muhakkak bir surette bilinemiyor ise de ara sıra zuhura gelen buhranların îka'ında [oluşumunda] bu üç ihtimalin de hüküm ve tesiri bulunduğu zannedilmektedir.

Romanya meb'usânı şimdilik kaç fırkaya münkasim bulunursa bulunsun bunların birbirine nazaran ekseriyet-i mutlakası Muhafazakârân Fırkasında bulunduğu cihetle bundan evvelki heyet-i vükelâda olduğu gibi bu kere teşkil eden hey'ette dahi vazife-i riyaset Muhafazakârân Fırkası reisi mösyö Katarci'ye havale kılınmıştır.

Ancak mösyö Katarci mensub olduğu fırkanın meclis-i meb'usanca temin-i ekseriyet edecek kadar kuvvetli olmadığına vâkıf bulunduğu cihetle fırka-i mezkûreyi diğer fırkaların dahi ilâvesiyle takviyeye lüzum görerek bundan evvel dahi Romanya Hariciye Nezaretinde bulunmuş olan mösyö Karp ve rüfekâsı gibi bazı adamları dahi teşkil eylediği hey'et-i vükelâya almış ve bu suretle meclis-i meb'usânda bir ekseriyet-i azime vücuda getirecek derecede kesb-i kuvvet etmiş olduğundan teşkil eylediği hey'et-i vükelânın müddet-i medide pâyidar olacağı Bükreş gazetelerinin hülâsa-i muhâkemâtından müstebân olmaktadır... (3 Kanun-i Sâni 1892)

DAHİLİYE

Vaftizsiz Kız

✦ Eğrikapı sâkinlerinden Abacı Andon'un mahdumu İstalsiyo Eğrikapı dahilinde Ayvazefendi Yokuşundan mürûru esnasında hâli bir arsa derûnunda ve zenbil içinde sağ bir kız çocuğu bırakılmış olduğunu görüp zenbili mahall-i mezkûrdan aldıktan sonra polis komiserliğine götürmüş ve çocuğun sargıları zâbıta tarafından muayene edilir iken başında bulunan sargı derûnunda zuhur eden Rumca bir kâğıt çocuğun Rum çocuğu olduğunu ve vaftiz edilmemiş bulunduğunu müş'ir olmasına mebni çocuk komiserlikten bâjurnal Bâb-ı Zaptiyyeye gönderilmiş olmakla Rum Patrikhânesine teslim edilmiş olduğu istihbar kılınmıştır...(1 Kanun-i Sani 1892)

Ordu İskelesinin Yıkılışı

✦ Bu geçen Cumartesi gecesi saat üç buçukta Ordu kasabasında vapurun vürûduna muntazır olan yolcular vapurun geldiğini haber alır almaz ahşap iskelesi üzerine yığılıvermiş oldukları cihetle şu izdihamın tazyikâtına mukavemet edemeyen mezkûr iskele münhedim olarak [yıkılarak] yolcuların denize düştükleri ve cümlesinin bir ağızdan ref'-i sadâ-i istimdâda [imdat seslerini yükseltmeye] başladıkları istihbar olunması üzerine derhal hükûmet marifetiyle müteaddid kayıklar yüzdürülerek cümle tarafından edilen ikdâm ve gayret-i cansiperâne semeresi olarak leh-ül-hamd ve'l-minhü denize düşenlerin kaffesinin kurtulduğu

Trabzon Gazetesinde okunmuştur... (3 Kanun-i sâni 1892)

HARİCİYE

Dolandırıcılık

✦ Paris gazetelerinin ifadesine göre şehr-i mezkûrda Babillon Sokağında kâin mağazalardan birisinde halı ticaretiyle iştigal etmekte olan madam Trameç nâmında bir kadının mağazasına geçen gün bir müşteri gelerek kendisinin "Vikont dö Lamberti" olduğunu ve bir halı iştirâ etmek [satın almak] azminde bulunduğunu der-miyân edip mağaza sahibesi tarafından çıkarılan halılardan birisini sekiz yüz elli Franka pazarlık eylemiş ve halıyı kağıda sardırmış ise de parayı vermek lâzım geldiği zaman kendisine Vikont süsünü veren adam cebini yoklayıp para cüzdanını evde unuttuğunu beyan ile izhar-ı teessüf eylediğinden mağaza sahibesi kendisine itibar edeceğini bi'l -beyan halıyı alıp götürmesini der-miyan edecek derecede itimadkârlık göstermiş ise de Vikont dö Lamberti bunu kabul etmeyerek yanında bulunan diğer bir cüzdandan beşer yüz Franklık iki sehm [senet] çıkarıp ertesi gün sekiz yüz elli Frank getirince sehmleri almak üzere bunları madama teslim etmiş ve halıyı alınca oradan çıkıp gitmiştir. Ertesi günü müşteri akşama kadar gelmemiş olduğundan madam şüphelenerek kendisini aramaya kalkıştığı halde o isimde bir adam mevcut olmadığını anladığı gibi elinde bulunan iki sehmi dahi sarraflara irâe eylediği [gösterdiği] zaman hiçbir değeri olmadığını anladığından bîçâre kemal-i me'yûsiyet ile mağazasına avdet etmiştir... (2 Kanun-i sani 1892)

Devletleştirme

✦ Belçika'da mevcut olan telefon hatları şimdiye kadar ayı ayrı kumpanyaların taht-ı idaresinde olup onlar tarafından işletilmekte olduğu halde bu kere Belçika Hükûmeti hutût-i mezkûrenin cümlesini kendi idaresi altına almaya karar vermiş ve gelecek 1893 senesi Kanun-i sânisinin birinden itibaren hutût-i mezkûrenin hükûmet tarafından işletileceğini kumpanyalara ihbâr eylemiştir... (4 Kanun-i sanî 1892)

MÜTENEVVİA

İthal Avrupa Mobilyası

✦ Beyoğlu cadde-i kebirinde üç yüz seksen sekiz numeroda kâin Pazar Alman mağazasının sahibi mösyö "Palako" öteden beri en şöhret-şiâr ticaretgâhlarından bulunan mağazasını bu kere ittîsâlinde bulunan birkaç ebniyeyi de ilave eylemek suretiyle tezyin ve tevsî eylemiş olduğunu umum müşterilerine ilan eyler.

Bu kere Avrupa'dan mevsim için getirtmiş olduğu gayet nefis ve zarif ve pek mükemmel heman yüz elli sekiz çeşit hânelere ve sâireye mahsus sandalyeler ve masa ve kanepeler ve dolaplar ve pek mutenâ çocuk oyuncakları ve gayet zarif ve hünerli Almanya sepetleri ve mutfak takımları ve her türlü saatler ve tepsiler ve lambalar ve avizeler ve şamdanlar ve yolculara mahsus çantalar ve pek nefis aynalar ve enfes yazıhâneler ve yazı takımları, çay takımları ve enfes billur takımları ve çatal ve bıçak ve kaşıkların her bir nev'i ve lavantalar ve eldivenler ve bastonlar ve pek mükemmel zabitan kılınçları ve boyun bağıları ve fanilalar ve kürkler ve çikolata ve her nev'den şekerlemeler ve renkli ve beyaz şûleli mumlar ve sâir her sınıf ahalimiz için gayet elzem bulunan et kıymak için ve çamaşır için makineler ve duş için her nev'den banyolar ve herkese her vakitte lâzım olacak ve bunlara mümâsil binlerce çeşit eşyaların mevcut olduğunu ve bunların nefâsetlerine mebnî görülmeye pek şâyân şeyler idüğünü ayrıca beyan ile kesb-i fahr eyler... (6 Kânun-i Sâni 1892)

Yeni Kulaklık

✦ Telefon âleti herkesin malûmudur. Ancak bu âletin şimdiye kadar istimâl olunanları yalnız uzağa nakl-i kelâm etmeye veyahut uzaktan söylenen kelimâtı dinlemeye münhasır olduğu halde geçen sene erbâb-ı fenden birisi bir anda hem uzaktan söylenilen kelimâtı istimâ etmek [dinlemek] ve hem de uzağa nakl-i kelâm edebilmek tarikini düşünerek bunun için başa konulur bir âlet icad etmiş ve o zamandan beri bir anda ifhâm ve istifham etmek [anlatmak ve anlamak] isteyenler âlet-i mezkûreyi istimâl etmekte bulunmuştur.

Ancak başa böyle bir âlet vaz'ı ile ifham ve istifham etmek âlet-i mezkûrenin oldukça sakil [ağır] olmasından dolayı insanı haylice iz'âc [rahatsız] etmekte olduğundan Fransa erbâb-ı fenninden mösyö Markadiye bu kere yalnız kulakta durabilecek şekil ve surette bir âlet-i cerîde icadına muvaffak olmuştur. Bir adam telefon ile uzağa nakl-i kelâm eyler iken uzaktan verilen malumâtı dahi istimâ' etmek yani vakit kazanmak üzere hem kulağını hem de ağzını istimâl eylemek arzusunda bulunur ise ağzıyla telefona nakl-i kelâm eylediği sırada mösyö Markadiye'nin icad ettiği âleti dahi kulağa yerleştirerek hem söz alacak hem söz verecektir.

Mösyö Markadiye tarafından icad olunan âlet-i cedîde âhiren Paris ile Londra arasındaki telefon hattı üzerinde tecrübe edilerek muhassenât-ı fevkalâde görülmüş olmakla Fransa ve İngiltere'de âlet-i mezkûrenin ta'mim-i istimâline [kullanımının genelleştirilmesine, yaygınlaştırılmasına] teşebbüs edilmiştir...(17 Kânun-i sâni 1892)

"Büyük Tenzil-i Fiyat ile Satış"

O Zaman da İndirim

✦ Sultanhamamı Caddesinde (3) numerolu mağazasında mevcut malların cümlesi cins ve nev'ine göre büyük bir tenzil ile satılmaya karar verildiği cihetle gömlek, boyun bağı, ipek ve keten mendil gayet güzel cinsten zenne ve erkek çorapları, hanımlara mahsus çarşaflıklar, şemsiyeler, fanilalar, lavantalar, eldivenler gayet ehven fiyatlarla satılmakta olduğundan teşrif buyuracak müşterilerin memnun ve menfaat-yâb olacakları ilân olunur... (20 Kânun-i sâni 1892)

Osmanlı Halâskâran Cemiyeti-1915

METE TUNÇAY

SUNUŞ

1912 yazında, Trablusgarp Savaşı ve Arnavut Ayaklanması ertesinde (ve Balkan Savaşı arifesinde) İttihat ve Terakki'nin desteklediği Said Paşa hükümeti'ni "Halâskâr Zabitan [Kurtarıcı Subaylar] Grubu" adını taşıyan bir cuntanın devirdiği bilinmektedir. (Geniş bilgi için, Y. Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, *cilt II, Kısım I'e bakılabilir: T. Tarih Kurumu, 1943.)*

T.Z. Tunaya, bu cuntanın üyelerinden Bnb. Saffet'in, Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından kurulan Büyük Kabine zamanında, geçici olarak İstanbul Merkez Kumandanlığı yaptığını yazmaktadır. (Türkiye'de Siyasal Partiler, *cilt I, s. 325/dn 56). Babıâli Baskını ve Mahmut Şevket Paşa Suikastı gibi olaylardan sonra, bu zatın 1914 Ocak ayında ülkeden ayrıldığını ve gıyaben idama mahkûm edildiğini, aşağıda sunduğum iki belgeden öğreniyoruz.*

Bildiğim kadarıyla, şimdiye kadar hiçbir araştırıcı, 1915'te kurulan böyle bir dernekten söz etmemiştir.

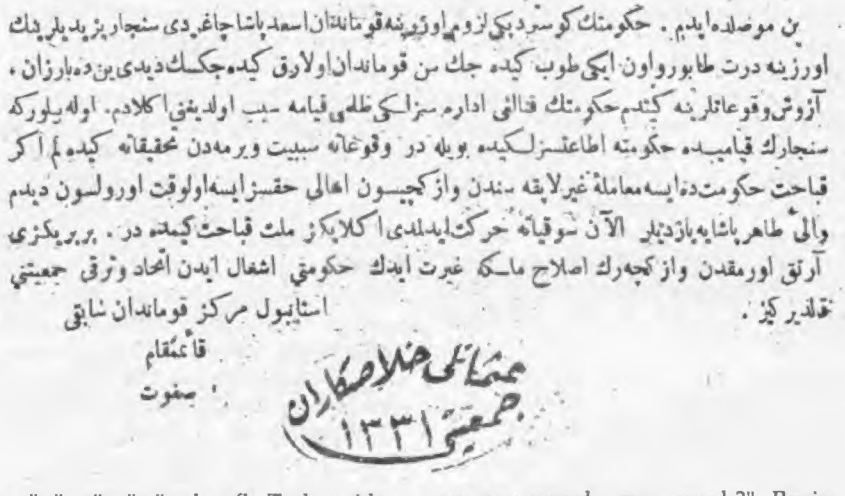
ین موصلده ایدم . حکومتك کوستردیکی لزوم اوزرینه قوماندان اسعد پاشا چاغردی سنجار یزیدیلرینك
اورزینه درت طابور واون ایکی طوب کیده جك سن قوماندان اولارق کیده جکسك دیدی ین ده بارزان ،
آزوش وقوعاتلرینه کیتدم حکومتك قنالغی اداره سزلکی ظلمی قیامه سبب اولدیغنی اکلادم . اوله بیلورکه
سنجارك قیامیده حکومته اطاعتسزلکیده بویله در وقوعاته سببیت ویرمه دن تحقیقاته کیده لم اکر
قباحت حکومت ده ایسه معاملهٔ غیر لایقه سندن واز کچیسون اهالی حقسز ایسه اولوقت اورولسون دیدم
والی طاهر پاشایه یازدیلر الآن سوقیاته حرکت ایدلدی اکلایکز ملت قباحت کیمده در . بربریکزی
آرتق اورمقدن واز کچه رك اصلاح ملکه غیرت ایدك حکومتی اشغال ایدن اتحاد وترقی جمعیتی
قالدیرکیز .
استانبول مرکز قوماندان سابقی
قائمقام
صفوت
عثمانلی خلاصکاران
جمعیتی ۱۳۳۱

Millet ve İttihat ve Terakki Cemiyetine

İttihat Cemiyeti - Ben vatana, millete karşı hizmette kusur etmedim, etmeyeceğim. Sizin rezalet ve takibat, meslek-i siyasî ve icraat-ı sakîmenizden vatanın, milletin başına büyük büyük felâketler geleceğini, sözde millete bahş edilen hürriyet ve müsavatın, fakat zincir-i esaretin onüçüncü günü telgrafla Trabzon'dan çok hem de pek çok evvel yazdığım gibi, Gümrük nâzırı dostumuz Türkçe Şiirlerim sahibi Emin beye Trabzon'da şifahen söylemiş idim. İşte siz kimseyi dinlememek yüzünden milletin başına bu felâketleri getirdiniz. Millet de felâketler içinde yuvarlandı, gördü anladı. Elbette artık sizin gibi münafıkların idaresinden kurtulmak çaresini arayacak, bulacak icray-ı hareket edecektir. Siz ve memurîni makamlarından kovacaktır, hatta mahalle mahalle dolaşarak daha bu mahallede kaldı mı diyerek arayacak bulacak, inşallah öldürecektir. Sultan Hamit zamanında bazılarınız aşçı, kebapçı dükkânı gibi mahallerde, yani hükûmet işlerinde gaddarâne çalarak çırparak karınlarınızı doyurmak veya Avrupa'da bu emel için dolaşır iken "şimdi isbat edildi, makam işgali programımızda var mıydı?" Benim rütbem müsait olmadığı halde teşebbüs-ü şahsiyem ve vatana millete muhabbet-i fevkalâdem neticesi her bir felâketi göze aldırarak vatanımda evlâd-ı vatan için üç mekteb-i iptidaî ve bir rüşdî, cami, yol ve maiyetimin istirahatı içün üç askerî hastahanesi, Redif debboyu, zabitan dairesi, hudutlarda kışla, karakol, varidatı hükûmete ait olmak üzere birçok emakin vücuda getirmiş ve her yerde açlıktan, çıplaklıktan ihtilâl-i askerî ve terk-i mevki vücuda geldiği halde, ben taburuma Rumeli şayağından elbise giydirmiş, kuşatmış, helvalar, şehriye çorbalarıyla evlâd-ı vatanın istirahatini temin etmiş olduğumu, atîk Dördüncü Ordunun zabitan ve ordu mıntıkası ahalisi bilir. Şimdi siz sadık, biz hain olduk değil mi? Utanmadan nasıl1 yazıyorsunuz? Sizde

hiç haya namusu yok mu? Olmadığını pek râna anladım ve zaten anlamayan da kalmamıştır. Namuslu adamlara haksız olarak bu kadar taarruz ederek halkı sıkmak istiyorsunuz. Vatan millet haini herifler, siz de yaptıklarınızı söyleyiniz. Ama diyeceksiniz ki, "Evet biz de idare-i hükûmeti ele aldıktan, hazine-i millete girdikten sonra, gayr-i hak zulmumuzla ihtilâller çıkarttık, maliyeyi boşalttık, soyduk, Trablus Garb'ı, Rumeli kıt'asını, Adaları seyyiat-ı sakîmemizle düşmana teslim ettik. Yemen'de dikiş tutan bir yer bırakmayarak milletleri birbirine kattık. Erbab-ı namusa taarruz ve bilâ-sebep idam ve kurşuna dizerek şehit eyledik ve bu yüzden vatanın içerisini hesapsız yetim, yetime, dul kadın ile doldurarak vatanın, milletin zararına ecnebilere birçok imtiyazlar, mahaller verdik ve hemmezhep olan Yahudi Siyonist Cemiyetine Beyrut ve Kudüs civarında birçok arazi sattık. Milleti ve vatanı mahvettik, soyup soğana çevirdik. "Bugün en ufak hükûmetler bile kendi ticaretleri ve milletlerinin istifadesi için şimendüferlerini kendisi yapmaktadır. Neden imtiyaz veriliyor? Cemiyet siz zannediyor musunuz ki, millet bu rezaletlerinizi anlamadı ve anlamıyor? Hayır hayır anladı. Ben sizin fikrinize şaşarım. 31 [Mart] vak'asının seyyiat-ı sakîmenizden ileri geldiğini ve muamelat-ı nalâyıkanızı setr için haksız yere kan [s.2] döktüğünüzü, Anadolu'yu gücendirmemenizi, Divan-ı Harb-i Örfî kapısında yine sizden bir zata söylemiştim. Cevaben Anadolu ahalisi kim oluyor? cevabını verdiğini elbette unutmamıştır. Ben de bir gün gelir Anadolu size kim olduğunu gösterecektir, dedim. Bu mükâleme 325'te oldu. İşte, şimdi o zaman geldi. Rumeli kıt'ası elimizden gitti. Bu kadar gaile çıkararak caniyâne ve vahşiyâne bir surette evlâtları mahvedilen Anadolu ahalisi sizi nasıl sevecek ve siz onlara nasıl ve hangi yüzle kendinizi sevdireceksiniz? O mazlum şühedanın anası babası nasıl hakkınızda hürmet besleyecek ve muhabbet edecektir? Sizi seven size mensup ve emr-i maişetleri gayr-i meşru' olarak namuslarını ayaklar altına alan beş on vali, mutasarrıf, kaymakam ile murahhaslarınız ve vasıta-i icraiyeniz olan cüz'i polis, jandarma, erkân-ı harp ve zabitandan ibarettir. Tahammül edemeyeceğim "kuyruklarını sallayan köpeklerdir." Size yalvarmaktan ziyade muhafaza-i namusu için silâh ucunu göstermek şan-ı insaniyettir. Millet aklınızı başınıza alınız. Ben bu yazdıklarını kendim için yazmadığımı ifademden anlarsınız.. İstikbal-i vatan ve saadet-i millet için olduğunu biliniz. Ben vatanım, dinim, milletim için ciddi ve hakiki bir fedaiyim. Ölümden korkmam. Zira ölüm insana bir defa gelir, alır götürür. Fakat nam ebedî ve bâkîdîr. Vatan, millet, din düşmanı olan bu değersiz Yahudi Siyonist Farmason cemiyetini hükûmetin başından kovunuz, tard ediniz. Gayr-i meşru bu hükûmet-i zâlimeye itaat etmeyin. Bu sözüm şuaıdır. Zalimeye boyun eğmek zulme iştiraktir, zillettir, namussuzluktur. Kovunuz. Belediyeler varsın memleketlerini namuskârâne idare ve muhafaza edecek namuslu adamlar gelinceye kadar idare eylesin. İstikbal-i vatan millet temin edilsin, idare-i mülk için vatan evlâdı birdir. Ermeni Rum gibi tefrike mesağ-ı şer'î yoktur. İttifak edip hizmet başına ehlini arayarak bularak getirmek lâzımdır. Vatan haini olan cemiyet size söylüyorum. Siz benim idamıma hükm-ü gıyabı verdiniz, sonradan gazeteler ile ilân da ettiniz. Sizin vatana millete denaatiniz, benim millet ve vatana hizmetim meydanda iken, sizi tarih-i insanî lânet, beni rahmetle yad edeceğine eminim ve edecektir. İstikbal ve saadet-i vatan ve millet için çalışan bizler hiçbir vakitte namusumu lekeleyerek cemiyetinize sadık kalarak emr-i maişetlerini temine yeltenmezler.

Millet İstanbul'dan ayrıldığım vakit İstanbul muhafızı Cemal Beye yazdığım mektup suretini görünüz, anlayınız, vatanı milleti seveni tefrik ediniz.

Suret-i Mektup

Hareketiniz yine hilâf-ı kanundur, keyfîdir. Bundan vatan millet mutazarrır oluyor ve olacaktır. İleride Osmanlılar size lânet ve ceza edecektir. Şu hal-i sakîmeniz öteden beri takip edegeldiğim mesleğime mugayirdir. Binaenaleyh milletin cezasına lânetine uğramamak için sizinle teşrik-i mesâi etmekte mazurum.

Kânunusâni 329 [1914]

[s.3] İşte anladınız, öğrendiniz değil mi? Şimdi ölümden korktuğundan öteye beriye kaçıyor zannetmeyiniz, istikbal-i vatanı, saadet-i milleti görerek mesrur ve mahzuz olmak için, millet size anlatmağa, öğretmeye uğraşıyorum. Eğer anladık diyecek olursanız, ne için bu kadar felâkete karşı yüzsuyu döküyor, duruyorsunuz? Silâhlarınız yeddinizdedir. Cemiyete sadık memurîne ve cemiyete çevirmekten ictinap ediyorsunuz. Vatanı felâketten kurtarmak lâzım (Hasbel vatan minel iman) hadis-i şerifini unuttunuz mu? Biz Avrupa idaresine geçecek olursak, biliyor musunuz neye benzeyeceğiz? Efendi, ağa iken uşak olacağız. Görüyorsunuz ki, her millet diğer milletlerin boyunduruğundan yani idaresinden, nizamından kurtulmak için ihtilâller etmiş, telefat vermiş, hükûmetler teşkil eylemiş ve eylemekte bulunmuştur. İspanya, Portekiz, Sırp, Karadağ, Romanya, Yunan vesaire gibi, demek hükûmete malik ve sahip olan bir millet için uşak olmak bir felâkettir. Felâketten kurtulmak için milletin çalışması lâzımdır. Selâmet-i vatan ve millet namına idaresizliği artık meydana çıkan İttihat Cemiyetinden hükûmeti kurtarmak iktiza ediyor. Çünkü Anadolu da bu hükûmet-i hâzıranın idaresizliği yüzünden inkısama uğrayacaktır.

Misal - Yahudiler, Lehliler, Cenevizliler, Romalılar, eski Yunanlılar, Farslılar, İspanya'daki din kardeşimiz Endülüs Arapları, Emevîler, Abbasîler, Fatımîler, Selçukîler, Harzemîler ve daha sair hükûmetler idaresizlik yüzünden mahvolmuştur. Tarihlerde yalnız isimleri kalmıştır. Hükumet-i Osmaniyeyi beş seneden beri idaresine alan Jön Türk, yani İttihat ve Terakki, daha doğrusu Siyonist Farmason Cemiyeti bir müddet daha kalacak olursa, yukarıda söylediğim gibi inkısama maruz kalacaktır. İttihad'ın ileri gelenleri çaldıkları paralar ile Avrupa'ya çekilerek istirahatlerine bakacak, budala gibi onlara muavenet edenler de dilenip duracaktır, nedamet edecektir, milletin lânetine maruz kalacaktır. Bir de İttihat Cemiyeti'nin yalnız Türkten ibaret olduğu milletler beyninde söylüyor. Halbuki bu mesele doğru değildir, hatadır. Çünkü geçende ileri gelenlerini saydık, 48 kişi bulduk. Bunların yalnız üçü Türk, diğerleri Yahudi, Rum, Ermeni, Arnavut, Kürt, Çerkes, Boşnak, Arap ve sairedendir. İnsan olan doğru söyler. Yalanı irtikâp etmez. Zira yalan söylemek namussuzluktur. Herkes anlasın. Her millet elbirliğiyle çalışarak her milletin cânisinden mürettep bu cemiyeti kaldırsın. Son pişmanlık fayda vermez vesselâm.

İstanbul Merkez Kumandan-ı
Sâbıkı Kaymakam
Safvet

[s.4] Bedbaht Osmanlı Ordusunun cesur efradı - İleri! emrini aldığınız vakit gideceğiniz yeri düşünün. Eğer karşınızda haricî din ve vatan düşmanlarını görürseniz uhdenize düşen vazife-i hamiyeti tam bir Osmanlı gi-

bi ifada kusur etmeyin. Fakat üzerine kurşun atacağınız adamlar bu toprak üzerinde yaşayan Osmanlı evlâtları ise günahtır vurmayın. Çünkü bunlar adalet istiyor, hükûmetin haksızlığından, İttihat ve Terakki Cemiyeti denilen bir sürü kâtilin zulmünden inliyor, derdini feryadını dinletemediğinden ölüme doğru yürüyor, onu cana minnet biliyor. Sen şimdi gidecek, dindaşın, vatandaşın üzerine kurşun atacaksın. Eğer telef olursan evlâd ü ayalin sefil kalacak, sağ kalırsan kâtil olarak yaşayacaksın. Yemen, Havran, Arnavutluk, Kerk üzerine giderek kan döken, hanüman söndüren, kemal-i fecaatle can veren kardeşleriniz size bir numune değil mi? Bunlara acıyan, yetim ve yetimelerini düşünen oldu mu?

Askerler! Elinizdeki namusuna halel gelmeyen silâhı, vatandaşlarınıza, dindaşlarınıza değil, din-i İslâmı mahv ve nabut etmeyi, millet-i Osmaniyeyi menfaat-i şahsiyeleri uğrunda tamamıyla yitirmeyi niyet etmiş olan bu namussuz hainlere çevirin, öyle bir vuruş vurun ki sesini âsumandaki melekler bile işiterek sizi takdis etsin, şiddetini kanlı elbiseleriyle yerde yatan şüheday-i vatan hissederek varolun arslan kardeşler diyerek muzafferiyetinize dua eylesin. Şiddet-i darbenizden hakir, zelil yerlere serilen bu hain-i vatanlar ise, İslâm dininin, Osmanlı milletinin intikamı nasıl olduğunu görüp anlayarak mahv olup gitsin, gitsin de bu hal ve şu dehşetli intikam kalanlara bir büyük ibret teşkil etsin.

[s.1] Aşairden Bir Zat-ı Muhteremin Hükûmete Müracaatı Sureti

Hâkimiyetten maksat kendisine iltica eden veya hükûmetin tezyid-i kuvvet ve şevketi ve ticaretini büyütmek için cebren taht-ı işgaline, idaresine aldığı ahalinin hukukunu, canını, malını, ırzını muhafaza ederek emniyet-i salimede bulundurmak ve ahalinin taptığı Kitab-ı Allah vechile edyanına taarruz etmeyerek hal-i medinete sokmak için mektepler açmak, fabrikalar, yollar, köprüler, şimendüferler yaparak, vapurlar alarak çalıştırmak ve ticaret yolunu bularak istifadeleri ve hükûmetin istifadesi için alıştırmak, istirahat-ı âmmeyi gözetmek olduğu gibi, iltica eden reaya da bu şuruta riayet eden herhangi bir hakeme veya hâkimin hükmüne tâbi olarak istirahatini temin kaziyelerine müstenit değil midir? Biz bunu ötedenberi arzu ve icrası için hükumete ne nisbette sokulmak, kucağına atılmak istiyor isek, hükûmet ve müntehap memurîni o nisbette yılan gibi sokarak zehirleyip öldürmek istiyor, ikide birde üzerimize hücum ederek evlerimizi, camilerimizi yıkıyor, malımızı yağma ediyor. Bununla lezzet alarak insaniyete ve İslâmiyete mugayyir ef'al ve harekâtıyla hükûmetten soğutup uzaklaştırmak cihetini iltizam ediyor. Bu kadar seneden beri taht-ı işgaliniz ve idarenizde bulunduğumuz halde hakkımızda şan ve şeref ve şevket-i hükûmete yarar veya mütenasip ne gibi merhamette, lûtufta bulundunuz ve bulunduğunuz inayete, lûtfa karşı biz de küfran-ı nimette mi bulunduk? Tayin ettiğiniz memurların rüşvetinden ve bu rüşveti almak için ahaliyi yekdiğeri aleyhine teşvik ve kıyam ettirerek birbirine vurdurup ortalığı kasaphaneye çevirmelerinden ve şu hali tezebzübe tahammül edemeyen bizim gibi ahalinin bu zaman-ı meşrutunda müracaatlarına âsi nazarıyla bakılarak bilâ-tahkik asker gönderip kavgaya, nizaya sebep olmalarından senelerce mehakim-i adlî ve şer'îde davalar rüşvet almak için sürüdürülüp ahalinin düşmanları ziyadeleştirilerek birbirini vurmak ve muhafaza-i nefs için birer ikişer batman ağırlığında silâh ve cephane ile dolaşmak üzere sabahlara kadar köylerinde nöbet bekletilerek rahat ve huzur göstermiyor, mutasarrıf oldukları arazileri korku icabı hali bıraktırılamıyor, perişan ediliyor, hükûmet mülkünden istifade edemediği cihetle Avrupa sarraflarına dilenci gibi hazine el uzatıyor. Bundan başka ahali ne görüyor, her sene yalnız bulunduğumuz şu iki üç kaza dahilinde yüzü mütecaviz kıtal ve bunun birkaç misli hükûmetin idaresizliğinden terk-i diyar-ı vatan ve bir takımı da mahkûm edilerek mahpushane köşelerinde, zindanlar içinde ah-ü-enin ettiriliyor. Biçarelerin ailesi, çoluğu çocuğu, yetimi yok mu? Bunlar topraktan yerde nebat gibi yetişmediler ya, hep insan ve evlâd-ı vatan değil mi? Farz edelim, yerden nebat gibi yetişmiş olsun, onun da bir kıymet-i diğeri vardır. Fakat sizce vukuat-ı âdiyeden maduttur. Ama biz âlem-i vahşette bulunmuyoruz. Heyhat siz öyle zannediyorsunuz. Farz edelim, sizin zannınız gibi olsun, ne için gözümüzü açmıyorsunuz? Medinete sokmuyorsunuz? İngilizler "Liyad" kariyesinde Hıristiyanlar için koskoca hastahanesi ile eczahane[s.2]si ile herbir edvarı ile bir mektep yaptı. Siz bize mekteb iptidaî bile yapmıyorsunuz. İane ile yaptığımız mekteplere hoca göndermiyorsunuz. Bu ne kadar tesyip, ne kadar kusur, ne kadar hatadır. İdare-i mülk böyle olmaz. Ehil memurlara tevdi-i umur edip çekilmelidir. Biz çocuk oyuncağı değiliz. Bu kadar milyon ahalinin içerisinde mülkü idare edecek adamlar vardır. İnsaf edin 290 köylü bir nahiyenin bugün 150-180 kariyesi hal-i harabiyettedir. Bunların ahalisi merkeze gitmiş, ne yapıyor? Mülkün imarı, vatanın istikbali, milletin saadeti, istirahati, selâmeti böyle mi olur, böyle mi gözetilir, sıfat-ı hâkimiyet bunu mu icap ettirir? Bir de Zümrüdüanka kuşu gibi meşrutiyet ilân ettiniz; adalet, müsavat, uhuvvet zulüm ile olur mu? Avrupalıların daha yeni işgal ettikleri arazide ahaliye gösterdikleri şefkati, mülke ettikleri hizmeti, imarı ve terakkiyi görmüyor, duymuyor musun? Siz Allahın emri icabatından olup üzerimize ait feraizden, ibadattan bizi mahrum etmeğe çalışıyorsunuz. Halbuki İslâmiyete darbe vuruyorsunuz. Cenab-ı Allah zâlim bir hâkimin idaresinden kaçın, adaleti olan başka bir hâkimin idaresine gidin, buyurmuş. Biz bir reayaya olan şeraiti eda ediyoruz, siz şerait-i hükûmet ve hâkimiyeti icra etmeyerek, hilâf-ı adalet taakkubat-ı sakîmenizden olan sevkiyat-ı askeriyeye kıyam eder, sarf-ı nazar etmez, Cenab-ı Allahın, Peygamberin emri hilâfına hakkımızda teşdid-i zulme kalkarsanız, şer'an, insaniyetten, hükmen silâhımızla hukukumuzu muhafaza, müdafaa eder ve bir taraftan da civar bir hükûmet-i âdileye müracaat ederek merhametini, askerini celp ederek, arzumuz icabatından olan saadete ve bir insan gibi yaşamağa nail olarak mesrurü'l-fuad olur, senelerdenberi çekmiş olduğumuz zulüm ve itisaftan kurtulmuş oluruz.

* * *

Ben Musul'da idim. Hükûmetin gösterdiği lüzum üzerine kumandan Esat Paşa çağırdı. Sancar yezidilerinin üzerine dört tabur ve oniki top gidecek, sen kumandan olarak gideceksin dedi. Ben de Barzan Azveş vukuatlarına gittim, hükûmetin fenalığı, idaresizliği, zulmü kıyama sebep olduğunu anladım. Olabilir ki Sancar'ın kıyamı da hükûmete itaatsizliği de böyledir, vukuata sebep vermeden tahkikata gidelim. Eğer kabahat hükûmette ise muamele-i gayr-i lâyıkasından vaz geçsin. Ahali haksız ise ol vakit vurulsun dedim. Vali Tahir Paşaya yazdılar. El'an sevkiyata hareket edilmedi. Anlayınız millet, kabahat kimdedir. Birbirinizi artık vurmaktan vazgeçerek ıslah-ı mülke gayret edin, hükûmeti işgal eden İttihat ve Terakki Cemiyetini kaldırınız.

İstanbul Merkez Kumandan-ı sâbıkı
Kaymakam
Safvet

oval bir mühür:
Osmanlı Halâskâran Cemiyeti
1331 [1915] ☆

'Senedi Batıl Olur...'

TALÂT TEKİN

Değerli Türkolog (Uygurolog) Prof. Şinasi Tekin bu dergide yayımlanan bir yazısında 'yazı yazmak' anlamındaki *yaz-* eyleminin eski Türkçede 'yanılmak, yoldan sapmak, hata etmek, günah işlemek' anlamlarında kullanılan *yaz-* eyleminden çıktığını ileri sürmüştü.[1] Ben Eski Türkçedeki bu *yaz-* eyleminin Ana Türkçede uzun /a/ ile * *yāz-* biçiminde olması gerektiğini (Türkmence *yāz-*, Yakutça *sīs-*), 'yazı yazmak' anlamındaki yaz- eyleminin ise kısa /a/ ile olduğunu ileri sürerek bu etimolojiye itiraz ettim.[2] Bu itirazıma uzunca bir yazı ile cevap veren sayın Ş.Tekin kendi görüşünü savunmak benimkini de çürütmek için birtakım kanıtlar getirdi.[3] Ama bu kanıtlar, ne yazık ki, 'Senedi batıl olur batıl olan davanın!' dizesinde veciz olarak belirtildiği gibi 'batıl' yani yanlış kanıtlardı. Bu durumda bana bu kanıtların yanlışlığını göstermek görevi düşüyordu. Ben de oldukça uzun bir yazı ile sayın Ş. Tekin'e cevap verdim[4], ve bu tartışmanın daha fazla uzayıp gitmesini istemediğim için kendisine çağrıda bulunarak yazımı şu satırlarla bitirdim: 'Öyle görünüyor ki biz sözü uzattıkça, yanıta yanıt verdikçe hataların sayısı daha da artacak. İyisi mi bu tartışmayı burada keselim, herkes hataları ve sevapları ile baş başa kalsın!' Fakat sayın Ş.Tekin bu çağrıma uymadı ve bir yazı daha yayımladı.[5] Bu yazı bazı yanlış anlamalar ve bunlardan doğan birtakım haksız suçlamalar içermeseydi, Ş.Tekin'e yaptığım çağrıya kendim uyacak ve bu tartışma dizisine bir son verecektim. Ne var ki sayın Ş.Tekin'in bu son yazısında, yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, bazı yanlış anlamalar ve birtakım haksız suçlamalar var. Bu nedenle, ben de sayın Ş. Tekin'in tartışmayı bitirme çağrısına uymuyor ve bu yazıyı yazıyorum.

1. Ben ünlü Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmud'dan bu şekilde söz etmiştim. Ş.Tekin ilk cevabında buna takılmış ve bana şöyle çatmıştı: 'Özür dilerim Mahmûd el-Kâşgarî senin adını bir türlü adamakıllı belleyemedik!'[6] Bu çatma üzerine ben de şöyle demiştim: 'Arap söyleyişi ile Mahmûd el-Kâşgari diyemiyorum, kusura bakılmasın!'[7] Sayın Ş. Tekin bunun üzerine şimdi ne diyor: 'Arap söyleyişi olduğu için Mahmûd el-Kâşgarî diyemiyorum demek yersiz bir inatçılık gibi geldi bana; bir kere bu Arap söyleyişi değil, bizim de dahil olduğumuz İslâm Kültürünün bir parçacığını dile getiren bir isim, bir lâkaptır... Kendi adlarımızı da değiştirelim mi şimdi Arapçadırlar diye? Size bundan sonra Talât demesek de başka bir şey, meselâ Yarukyüzlü (*yaruk* kelimesi Eski Türkçede 'ışık, nur' demektir) desek olur mu, beğenir misiniz? Adınız Arapça değil mi?"[8]

Ortada bir iletişim eksikliği olduğu açık: Ya ben fikrimi iyi ifade edememişim ya da sayın Ş. Tekin beni yanlış anlamış. Benim takıldığım şey ünlü Türk dilcisini 'Kaşgarlı Mahmud' diye anmak varken 'Mahmûd el-Kâşgarî' diye Arapça bir tamlama ile anmaktı. Ben 'Mahmud adını da Türkçeleştirelim' diye saçma bir öneride bulunmadım ki...

2. Ş. Tekin dildeki teknik terimlerin genel ses değişmelerinden etkilenmiyeceğini kanıtlamağa çalışırken *çekiç* örneğini vermiş ve '*Oğul* kelimesi sonuna ek gelince *oğlu* şekline girer, *şehir* kelimesi *şehri* olur vs. vs. Fakat niye *çekiç* kelimesi **çekçi* olmaz da *çekici* şeklinde sırıtır durur?' diye sormuştu.[9] Ben de buna cevap vererek Türkçede vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi olayının birtakım fonetik şartlara bağlı olduğunu vurgulamış ve Ş.Tekin'in verdiği *çekiç* örneğinde ünlü düşmesi için gerekli bu şartların hiçbiri

yok! Ayrıca, *çekiç* kelimesi büyük bir olasılıkla öz Türkçe olmayıp İran kökenli bir kelimedir. Kelime Yeni Farsçada ikinci hecesi uzun ünlülü olarak *çakûc, çakûç* biçimlerindedir' demiştim. Şimdi Ş. Tekin bu cevabım üzerine 'Yabancı kelimeler dilin kaidelerine niçin uymazlarmış?' diye soruyor ve aynı kaynaktan gelen *bayam/badem* kelimeleri ile *kâhya/kethuda* örneklerini veriyor.

Yanıtlıyayım: Bir kez ben 'Yabancı kelimeler dilin kurallarına uymaz' diye bir şey söylemedim. Bütün dediğim ve demek istediğim şuydu: 1)*Çekiç* kelimesinde ünlü düşmesi için gerekli şartların hiçbiri yoktur, yani burada / i/ ünlüsü /k/ ile /ç/ arasındadır ve bu yapıda olan kelimelerde ünlü düşmesi olmaz; 2) *Çekiç* kelimesinin aslı, büyük bir olasılıkla, Farsça *çakûc* ya da *çakûç*'tur, yani ikinci hece ünlüsü aslında uzundur ve uzun ünlüler, sonradan kısalmış olsalar bile, kolay kolay düşmez.

3. Şöyle devam ediyor sayın Ş. Tekin: "dilde semantik nedenlerle, anlam karışmalarını önlemek amaciyle bilinçli ses değişmeleri meydana gelmez' diyorsunuz yazınızın 332. sahifesinin üçüncü sütununun ortalarında ve hemen ardından da ' beygir' ve 'isim' mânâsındaki kelimelerin eşsesli olduğunu bildiriyorsunuz".

Yazımın Ş. Tekin'in işaret ettiği kısmına bakıyorum, orada Ş. Tekin'in alıntıladığı kısımdan sonra şu satırlar var: "Gerçek şudur ki ana Türkçedeki aslî uzun ünlüler kelimelerin anlamları ile ilgili olmaksızın Türk dil ve lehçelerinin çoğunda kısalmış, böylece Türk dillerinde birçok eşsesli kelime ortaya çıkmıştır. Örneğin Ana Türkçe **āt* 'isim, ünvan' kelimesindeki /ā/ ünlüsü başka birçok dilde olduğu gibi Tatarcada da kısalmış ve 'beygir' anlamındaki kısa ünlülü at kelimesi ile eşsesli olmuştur".

İmdi, *men çi gûyem, tanbûrem çi gûyed*, yani ben ne diyorum, sayın Ş. Tekin nasıl anlıyor? Ben Ana Türkçede eşsesli olmayan **at* 'beygir' ve ** āt* 'isim, ünvan' kelimelerinin, uzun ünlülerin kısalması sonucu Tatarcada bugün eşsesli duruma geldiğini söylemişim. Tatarca Türkçe ile bir ve aynı mı? Kazakça, Kırgızca Türkçe mi? Hayır. Bunlar geçmişte bir ana dilden gelen fakat bugün farklı fonolojik sistemleri olan, birbirinden ve Türkçemizden çok farklı birer Türk dilidir. Bu dillerde aslî uzun ünlülerden sonra gelen /t/ sesi iki ünlü arasında değişmez.

Benim Türkçemi yanlış anlıyan Ş.Tekin "Ama şu cümlelerde dört ayrı kelime belli şarta bağlı olsa bile eşsesli olmaktan çıkmış, dil bunları birbirinden ayırmış pek âlâ" diyor ve *at/ad, ot/od* kelimelerini içeren birkaç kurmaca cümleden sonra şöyle devam ediyor: "Ama siz, gerçekten parlak bir dil nazariyatçısı olarak başka adlar veriyorsunuz bunlara; bizim izah denemelerimizi beğenmiyorsunuz. Haklısınız, belki çizmeden yukarı çıkıyoruz *min gayri haddin*! Amma velâkin sizin gibi düşünmüyorlar diye etrafınıza hakaret yağdırmaya hiç hakkınız yok".

"Dil bunları birbirinden ayırmış pek âlâ ..." İşte sayın Ş. Tekin'in yanıldığı nokta bu ibare ile ortaya çıkıyor.

Sayın Ş. Tekin sanıyor ki, Ana Türkçede eşsesli, yani aynı fonetik yapıda *at* 'beygir' ve *at* 'isim' kelimeleri ile yine aynı yapıda *ot* 'ot' ve *ot* 'ateş' kelimeleri vardı. Bu iki kelime çiftindeki kelimeler birbirine karışmasın diye 'dil' sonradan bunları birbirinden ayırdı; *at* 'beygir' ve *ot* 'ot' kelimelerinin sonundaki /t/ sesi iki ünlü arasında kalınca değiştirmediği halde, *at* 'isim' ve *ot* 'ateş' kelimelerinin sonlarındaki /t/ sesini aynı durumda, yani iki ünlü arasında /d/ye değiştirdi... Ben de diyorum ki bugün Türkiye Türkçesinde biri *at* öbürü de *ad*, biri *ot* öbürü de *od* biçiminde olan kelimeler Ana Türkçede de eşsesli değillerdi. *At* ve *ot* kelimeleri yine böyle kısa ünlülü oldukları halde, *ad* ve *od* kelimeleri uzun ünlülü olarak ** āt* ve ** ōt* biçimlerinde idi. Ana Türkçede böylece esasen farklı olan **āt* ve ** ōt* kelimeleri uzun ünlülerin kısalması ve uzun ünlülerden sonra gelen/t/ ünsüzünün Oğuz grubu Türk dillerinde /d/ye değişmesi sonucu *ad* ve *od* biçimlerini aldılar. Başka bir deyişle, bu kelimeler *at* ve *ot* ile karışmasın diye 'dil' tarafından farklı biçimlere sokulmuş değildirler; fonetik yapıları Ana Türkçede esasen farklı olduğu için bugün de başka bakımdan farklı duruma gelmişlerdir.

Evet, Türkçede **āt*>ad ve **ōt*>*od* ses değişmesinin nedeni yine tamamiyle fonetiktir. Yoksa bu değişiklik Türkçe konuşmaların 'Aman bunlar *at* ve *ot* kelimeleri ile karışmasın!' gibi bilinçli bir müdahalesi ile meydana gelmiş değildir. Bu gerçek, yani kısalan uzun ünlülerden sonra gelen /t/ sesinin /d/ye değişmesi, Batılı Türkologlarca daha bu yüzyılın başlarından itibaren biliniyordu. Danimarkalı Türkolog Vilhelm Gronbech 1902'de Kopenhag'da yayımlanan *Forstudier til tyrkisk lydhistorie* (Türkçenin tarihsel fonolojisi üzerine ön çalışmalar) adlı doktorluk tezinde konuyu ele almış uzun ünlülerden sanra gelen *p, t, ç, q* ve *k* seslerinin Osmanlı Türkçesinde iki ünlü arasında sırasiyle *b, d, c* ve *ğ* seslerine dönüştüğünü kanıtlamıştı. Bu araştırmadan ve daha sonra aynı konuda yapılmış birçok çalışmadan haberdar olmayan bazı yerli Türkologlar bu ses değişmeleri için hiç de bilimsel olmayan birtakım açıklamalar yapmışlardır. Sayın Ş.Tekin'in açıklaması da bunlara benziyor.

Bu münasebetle şunu da eklemek isterim: Ben Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığını kabul etmiyor diye kimseye hakaret filan da etmiş değilim. Ş. Tekin bunu nereden çıkarıyor? Ben, olsa olsa, Ş. Tekin gibi Ana Türkçede uzun ünlülerin varlığını kabul etmiyenlerin düşebilecekleri etimoloji hatalarını göstermeğe çalıştım ve çalışıyorum, o kadar.

Sayın Ş. Tekin son yazısında, hukukçu dostlarından naklen, yazılarımın iki yerinde 'şahsa ve umuma zımnen hakarette bulunduğumu' ileri sürüyor. Bunlardan

biri şu ibarede imiş: "Dergi'nin 'etimolog dostumuz' diye tanıttığı sayın Ş. Tekin..." Şimdi, hakaret bunun neresinde Allah aşkına? *Tarih ve Toplum* dergisi sayın Ş. Tekin'i böyle tanıtmadı mı? Ve sayın Ş. Tekin'in bu dergideki etimoloji yazılarının genel başlığı 'İştikakçının Köşesi' değil mi?

İkinci hakaret de şu paragrafta bulunuyormuş: "*Türk dilleri* yerine *Türk lehçeleri*, hattâ *Türk şiveleri* deyimlerini kullanmakta direnenler ise R. Rahmeti Arat ile Türk dili bir bütündür, parçalanamaz!'diye yazılar yazan Prof. M. Ergin ve onun yolunu izleyen yerli 'ulema'lardır. Harvard Üniversitesi gibi seçkin bir Amerikan Üniversitesinde hocalık yapan Ş. Tekin'in bunlar arasında yer alması şaşılacak şey doğrusu!"[10]

Yukarıdaki 'yerli ulemalar' deyiminde hakaret yani ' istihkar' değil, olsa olsa küçümseme, hafifseme(istihfaf) vardır. Eh, Türk dillerinden hâlâ *Türk şiveleri* diye söz eden bir Türkolog da bugün haklı olarak küçümsenir, hafifsenir; çünkü bir Türkologdan her şeyden önce kendi uzmanlık alanına geren dil ve lehçeleri doğru dürüst adlandırması beklenir. Çuvaşça, Yakutça, Hakasça, Tuvaca, Altayca, Kırgızca, Kazakça, Tatarca vb. gibi 'konuşma türleri' (*varieties of speech*) 'lehçe' ya da 'şive' değil, birer dildir. Çünkü bunların her birinin ayrı fonolojik, gramatikal ve sözlüksel yapısı vardır; çünkü bu diller arasındaki karşılıklı anlaşılabilirlik (*mutual intelligibility*) oranı ya sıfırdır ya da pek azdır. Ayrıca, bütün bu dillerin kendi lehçeleri ve ağızları vardır. Tatarca'ya lehçe ya da şive diyen biri onun 8 ağızdan oluşan 'Orta diyalekti'ne, 9 ağızdan oluşan Batı diyalektine ve 5 ağızdan oluşan Batı Sibirya diyalektine ve bunların hepsinden farklı olan Baraba lehçesine ne ad verecektir?

Benim 'etimolog dostumuz' ve 'yerli ulemalar' ibarelerimde 'şahsa ve umuma zımmen hakaret' bulunduğunu ileri süren sayın Ş. Tekin bana 'nazarî lisaniyat ustası' adını takmış, yazılarında benden genellikle böyle söz ediyor. Son yazısına da 'Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur' başlığını atmış. Şimdi, sayın Ş. Tekin bu üslûbu ya beni 'küçümseme' amaciyle 'ihtiyar' etmiştir ya da Osmanlıca'ya olan 'vukuf'unu göstermek için yeğlemiştir. Birinci olasılık doğruysa bu onun "Tabiatım icabı kalem dürtücülüğünü (yani polemik) hiç sevmem, nefret ederim" sözleriyle çelişir. Yok, ikinci ihtimal doğruysa bu durumda onun "gayr-i kabil-i mümkün' gibi 'fahiş' hatalar yapmaması gerekirdi.

Bu yazımı Ş. Tekin ile aramızdaki tartışmanın açığa çıkardığı birkaç gerçeği vurgulayarak bitirmek istiyorum:

1. Ş. Tekin Ana Türkçede aslî uzun ünlüler bulunduğuna inanmıyor. Oysa, bu konu çoktan bir bilimsel inanç olmaktan çıkmıştır; çünkü bugün üç Türk dilinde (şivesinde değil!), Yakutçada, Türkmencede ve Halaççada, bu aslî ünlüler sistemli olarak korunmuştur, kullanılmakta ve anlam farkı yapmaktadırlar!

2. Ş. Tekin aslî uzun ünlülere inanmadığı için yanlış etimolojiler yapıyor; örneğin, *yaz-* eyleminin uzun ünlülü *yâz-* 'yanılmak, yoldan sapmak, günah işlemek' eyleminden çıktığını ileri sürebiliyor.

3. Ş. Tekin dilde anlam karışmalarını önlemek amaciyle yani bilinçli olarak ses değiştirmeleri yapılabileceğine inanıyor. Oysa, bunun doğru olmadığı bu yüzyılın başlarından beri bilinmektedir. Dildeki ses değişmeleri morfoloji ve semantikten ayrı ve bağımsız olarak sadece fonem düzeyinde gerçekleşir (Saussure, *Course in General Linguistics*, New York 1959, s. 143). Başka bir deyişle, belli fonetik şartlar altında sadece fonemler değişir (*Bloomfield, Language*, New York 1961,s.351).

4. Ş. Tekin Türkçe *iyi* kelimesinin Tatarcasının da böyle olduğunu sanıyor. Oysa, bu kelimenin Tatarcası *eygü*'den gelen *igĕ*'dir.

5. Ş.Tekin Eski Türkçe *edgü* 'iyi' kelimesinin Tatarcada biri *iyi* öbürü de *izgi* olmak üzere iki farklı gelişme gösterdiğine inanıyor. Oysa, *edgü* kelimesinin Tatarcada normal gelişme sonucu aldığı biçim, yukarıda da belirttiğim gibi, sadece *igĕ*'dir; Tatarca *izgĕ* ise eski edebi dilden alınmış bir ödünçlemedir.

6. Ş. Tekin Türkçe *çekiç* kelimesindeki /i/ ünlüsünün kelime -i eki aldığında düşmemesini bunun 'teknik bir terim' olmasına bağlıyor, yani bunun bilinçli olarak düşürülmediğini sanıyor. Oysa olay tamamiyle fonetiktir; *çekiç* kelimesindeki /i/ fonetik şartlar uygun olmadığı için, yani /i/ ünlüsü/k/ ile /ç/ arasında bulunduğu için düşmez.

7. Ş. Tekin eski Türkçe *at* 'ad' ve *ot* 'ateş' kelimelerindeki /t/ sesinin Türkçemizde bu kelimelerin *at* 'at' ve *ot* 'ot' kelimeleri ile karışmasını önlemek için, yani bilinçli olarak, /d/ye değiştirildiğini sanıyor ve bunu savunuyor. O zaman kendisine şu soruyu sormak hakkımızdır: Anlam karışması *at* 'beygir' ve *ot* 'ot' kelimelerindeki /t/leri /d/ye değiştirmek suretiyle de sağlanabilirdi; 'dil' acaba neden bu yola başvurmamıştır? Hemen belirteyim ki sayın meslektaşımın bu açıklamasından sonra haklı olarak akla gelen bu soruyu değil sadece Ş.Tekin hiç kimse yanıtlayamaz. ☆

[1] "Bilin Bakalım Yazı Yazmak Nereden Geliyor?", *Tarih ve Toplum*. Haziran 1990,ss.330-333.

[2] "Yazı Yazmak Günah İşlemek Değildir", *Tarih ve Toplum*, Ocak 1991, ss. 20-22.

[3] "Tekin'ler Yanıtlaşıyorlar", *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991, ss. 202-205.

[4] "Yazı Yazmak ve Yanılmak Üzerine", *Tarih ve Toplum*, Haziran 1991, ss. 331-336.

[5] "Engüri Karyesinde Ulemadan Talât Efendiye Son Cevabumuzdur", *Tarih ve Toplum*. Ekim 1991, ss. 207-208.

[6] *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991,s.202.

[7] *Tarih ve Toplum*, Haziran 1991, s. 332.

[8] *Tarih ve Toplum*, Ekim 1991, s.207.

[9] *Tarih ve Toplum*, Nisan 1991, s.203.

[10] *Tarih ve Toplum*, Haziran 1991, s. 335.

Sanayi'-i Nefise, Müze-i Hümayun, Osman Hamdi Bey İçin Belgeler

NECDET SAKAOĞLU

Türkiye'de güzel sanatlar eğitimini başlatan (1882) ve ilk modern müzeyi kuran (1891) ressam Osman Hamdi Bey'in, bu iki ödeşilmez hizmetinden ilkinin 110., ikincisinin geçen 100. yıldönümleri münasebetiyle kültür ve sanat çevrelerimiz ne tür ve boyutta "etkinlikler" tasarladılar, uyguluyorlar, bilemiyoruz. Dünyaca ünlü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin 100. kuruluş yıldönümünün bir esvap defilesi kadar yankı uyandırmaması; mütevazi iç-çevre değerlendirmeleriyle geçiştirilmesi; Osman Hamdi'nin tablolarına yüz milyonları verenlerce acaba nasıl yorumlanıyor?..

Biz, şâirin "Meseldir, mûr-u bîmikdâr ağırlamış Süleymânı!" dizesindeki telmihe sığınıp Osman Hamdi Bey'in anısına, onun güzel sanatlar ve müzecilikle ilgili çalışmalarına dâir 7 belgeyi yayınlamayı,[1] karınca-vârî bir hizmet görmekteyiz. Bu münâsebetle birkaç tesbitimizi de yazmadan geçemeyeceğiz.

İstanbul Arkeoloji Müzesinin cepheden görünüşü

Tarihin garip rastlantıları çok. Osman Hamdi Bey (1842-1910) ile Sultan II. Abdülhamid'in (1842-1918) çağdaş, yaşıt ve adaş olmaları gibi! Bu iki şahsiyet arasında başka ilintiler de kurulabilir: Berikinin düzeyinde ve anlayışında olmasa bile Abdülhamid de sanatkârdı. Onun usta bir marangoz-mobilyacı olduğu biliniyor. Ama, sanat koruyuculuğundaki samimiyeti şüphelidir. Osman Hamdi'nin babası İbrahim Edhem Paşa ise, Abdülhamid'in ilk sad-

razamlarından. Avrupa'yı, modern yaşamı, çağı tanıyan bu baba-oğulun benzer meziyetlerden yoksun padişahı etkiledikleri de muhakkak. Bu etkinin politik ihtiraslardan arınmış, sanata sevdalanmış Osman Hamdi'nin işlerini kolaylaştırdığı bir başka gerçek. Bu sâyededir ki kültürel girişimlerin saray sansürü, padişah vehmiyle engellediği yıllarda bir güzel sanatlar okulu (Sanayi-i Nefise Mektebi) açılabilmiş; arkeolojik kazılar başlatılmış ve ilk arkeoloji müzesi (Âsar-ı Atika Müze-i Hümayunu) kurulabilmiştir.

Osman Hamdi Bey'in, 1873'teki Viyana Sergisi'nden sonra gündeme getirdiği iki konu güzel sanatlar eğitimi ile kültür değerlerini korumaya alma olmuştur. Ürünsüz, gelenekçi medrese sisteminin, Batı taklitçisi Tanzimat maarifinin karşısına bu iki yenilikle çıkmayı ideal edindiği; bunun için de öncelikle "eleman" yetiştirmeye çaba gösterdiği; ardından, bir müzenin zaruretine padişahı ve herkesi inandırmak için arkeolojik araştırmalara ve toplamalara girişti̇ği; üçüncü aşamada da tasarladığı müzeyi üç safhada tamamladığı görülüyor. Kurucusu olduğu İstanbul Arkeoloji Müzeleri, bir fâninin ulusuna bırakabileceği maddî ve manevî değeri giderek artan eşsiz bir eserdir. O, Müze-i Hümâyun'un ne maksatla kurulduğunu şöyle açıklar: "1889-1890 yıllarında tarafımdan Sayda'da keşfedilen 21 lâhit İstanbul'a getirildikten sonra, bunların sanat tarihi ve arkeoloji açısından taşıdıkları önemi; Çinili Köşk'ün bunları kapsayabilecek bir mekân olmaması keyfiyetini II. Abdülhamid'e anlatıp bir irade-i seniyye çıkartılmasını sağladım. Sanayi'-i Nefise Mektebi (hâlen Şark Eserleri Müzesi bölümü) ile Çinili Köşk'ün karşısına, mimar Valori [Vallauri] Efendi'nin, Müze-i Hümayun binasını yapması bundan sonra mümkün olmuştur." [2]

Osman Hamdi Bey, bu vâdide, kendisinden önce hizmeti geçen iki kişiden söz ediyor: Tophane-i Âmire Müşiri Fethi Ahmed Paşa (1849'da, toplanabilen eski eserleri o zaman Harbiye Anbarı olan Aya İrini kilisesinin bir tarafında korumaya aldığı için), nümizmatik uzmanı Maarif Nâzırı Suphi Paşa (ilk resmî müzeyi Çinili Köşk'te hizmete sokup Aya İrini'deki eserleri burada sergilettiği için). [3] Yayınlanıp yayınlanmadığını tesbit edemediğimiz, 31 Ağustos 1870'te, Âli Paşa'nın sadrıâzamlığı sırasında çıkartılan bir emirnâme-i sâmi ise, Osmanlı yönetiminin eski eserleri korumaya almak konusundaki en eski, belki de ilk girişimini belgelendirdiği için burada zikredilmeye değer.

Eski Şark Eserleri Müzesi Binası (İstanbul)

Türkiye'de güzel sanatlar eğitiminin başlatılmasına, müzecilikle sanat eğitiminin yanyana, hatta iç içe yürütülmesi yaklaşımına dâir, tıpkı basımları ile çeviriyazılarını birlikte sunduğumuz 7 belgenin tarih sırasına göre konu özetleri şöyledir:

I. Belge/4 Ocak 1882

Güzel sanatların, gelişmenin ve

aydınlanmanın başlıca kaynaklarından olduğu; ülkede kurumlaşması ve ilerlemesi gerektiği; bu alanın Fransa'da "Bakanlık", öteki ülkelerde genel müdürlük düzeylerinde örgütleri bulunduğu; Müzehâne Müdürü Osman Hamdi Bey'in, güzel sanatlara dönük çalışmaları, Maarif Nezaretine bağlı olarak ve Sanayi'-i Nefise Müdürü sıfatıyla yürütmesinin uygun olacağı; bu konudaki lâyıhanın aynı zamanda bir yönetmelik geçerliliğinde olması" konusunda, Ticaret Nâzırlığına Sadrıâzam Said Paşa'dan yazı.

II. Belge/23 Ocak 1882

"Güzel Sanatlar Okulu'nda görevlendirilecek müdür, öğretmenler, yazman ve hizmetlilerin aylıkları tutarının 9.800 kuruş, okulun diğer giderlerinin de ayda 1.500 kuruş olacağına dâir bütçe teklifinin gönderildiği; okutulacak dersler için Avrupa'dan öğretmenler getirtilmesi" konusunda, kendisine yetki verilmesine ilişkin Osman Hamdi bey'in Ticaret Nezareti'ne yazısı.

III. Belge/23 Ocak 1882

"Güzel sanatlar eğitimi için, Müzehâne yanında 5 derslikli ve atelyeli ahşap okul binasının 1500 lira yapım parası gerektirdiğine, plânının hazırlattırıldığına, ödeneğinin tahsis edilerek inşaata, emanet yöntemiyle bir an evvel başlanması için kendisine yetki verilmesi" konusunda, Osman Hamdi imzasıyla Ticaret Nezareti'ne yazı.

IV. Belge/11 Ekim 1882

"Yapımı tamamlanan ve açılışa hazır olan Sanayi'-i Nefise Mektebi'nde, hemen derslere başlanabilmesi için, buraca temin edilemeyen araç-gereçlerin Avrupa'dan getirtilmesi hususunda, 3.000 Frankın transferine, bankaya emir verilmesi; Bakanlık bütçesinde karşılığı bulunmayan bu meblağın 98 (1882) senesi Mart ayından beri ayrılan, ancak okulun açılışına kadar harcanmayan aylık 1.500 kuruşluk ödenekten karşılanması" konusunda, Ticaret ve Ziraat ve.Orman ve Maadin Nâzırı Suphi Paşanın yazısı ve Sadrıâzam Said Paşanın, öneriyi, uygun gördüğüne dâir notu.

V. Belge/Tarihsiz pusula

Avrupa'dan sipariş edilecek maket, mulaj, büst vs.'yi gösterir liste. IV. Numaralı belgenin ekidir.

VI. Belge/11 Ekim 1882

"Avrupa'dan, Sanayi'-i Nefise Mektebi için getirtilecek araç-gereçlerin bedeli olan 3.000 Frank karşılığı olan 13.001 kuruş 10 paranın, okulun aylık 1.500 kuruşluk müteferrik giderler ödeneğinden karşılandığı; Mektep Müdürü Hamdi Bey'in, senet mukabili harcamayı yapabileceği; okula başka ne gibi eşyanın gerektiğinin de kendisinden sorulması" konularında, IV. ve V. belgelerin devamı olan, adı geçen Nezaret çıkışlı bir yazı.

VII. Belge/18 Ekim 1882

Aynı konuda, Sanayi-i Nefise Mektebi Müdürlüğüne, adıgeçen Nezaret tarafından gönderilen yazı.

Sonuç: 4 Ocak 18 Ekim 1882 arasında tarihlenen bu belgeler; açılması öngörülen Güzel Sanatlar Okuluna müdür atanması, ödenek tahsisi, Avrupa'dan öğretmen temini, araç-gereç getirtilmesi, derslik ve atelyeleri kapsayan bir okul binasının yapılması gibi, bu kurumun kuruluşu aşamasındaki girişimleri ve gelişmeleri açıklıyor. V. Numaralı belge ayrıca, Sanayi'-i Nefise Mektebinde, resim, mimarlık ve heykeltraşlık dallarındaki çalışmalarda, yerli ve millî değerlere itibar edilmediğini hatırlattığı gibi; daha garibi, İstanbul'da ve yakın çevresinde, Avrupa'dan taklitleri getirtilecek başlıkların, büstlerin çokça bulunabileceğinin de düşünülmediğini gösteriyor. ☆

1 Toplama belgeler arasında elimize geçen bu belge fotokopilerinin asıllarının Başbakanlık Arşivi'nde olması gerektiğini, aynı konuları içeren diğer belgelerin buradaki "Dahiliye-İrade" tasnifinde bulunmasından (Bknz. Mustafa Cezar, *Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi*, Vesikalar 15-19) tahmin etmekteyiz. Ancak, "Dâhiliye-İrade" tasnifi dışında kalmış olabilecekleri ihtimaliyle görülemedikleri akla geliyor. Bu kopyeler için adıgeçen arşivde araştırma imkân ve zamanı ise bulamadık. Yayınladığımız belgelerden I. No.lu olanla a.g.e. 'deki 15 Nolu Vesika'nın; III. No.lu ile de 16 No.lu vesikanın ifade farklılıkları ile aynı konuları içerdikleri görülmektedir. Bunlar ve diğer 5 belge, Sayın Cezar'ın Sanayi'-i Nefise Mektebi için verdiği (sayfa 516 vd.) belgeleri çok yönlü tamamlamaktadır.

2 Osman Hamdi, *Müze-i Hümayun, Lühud ve Mekabir-i â'tika Kataloğu*, Kostantiniyye Mahmud Bey Matbaası 1317 (1901) Sayfa: 4-5. O. Hamdi Bey, bu kitapçıktaki önsözünde, Oskan Efendi'nin, Sayda Lâhıtlerini restore etmesinden ve Birinci Dâire'nin tamamlanmasından sonra. Müze-i Hümâyûn'un Hıcrî 1309'da açılabildiğini yazmaktadır. 1309 Hicrî senesi başlangıç günü olan 1 Muharrem, 7 Temmuz 1891'e rastlar. Ötedenberi Müze-i Hümayun'un açılış tarihi olarak kabul edilen 13 Haziran 1891 tarihi ise 1308 Hicrî yılı 6 Zilhiccesi'ni karşılamaktadır.

3 a.g.e. sayfa:4

4 Bu emirnâme-i sâmî'nin (Sadrazamlık genelgesi, buyruğu) herhangi bir yerde yayınlanıp yayınlanmadığını bilmiyoruz Sayın Cezar'ın eserinde, "Mr. Goold'un Müdürlüğü" alt başlığı altındaki (Sayfa 166-167) bölümde mutlaka sözü edilmesi gerekirken anılmadığına, ekler bölümündeki 18 No.lu "Vesika Fotokopisinin" konusunun ise taşrada bulunacak lâhit ve heykellerin İstanbul'a gönderılmesine ilişkin olmasına bakarak bu çok önemli belgenin şimdiye kadar yayınlanmadığını kuvvetle tahmin ediyoruz. Kitaplığımızdaki yazma *"Rehber-i Müstedâ' maa Hulâsatü Evamir-nâme sene 282 ilâ 307"* adlı açıklamalı fihristin 6. sayfasında bu Sadaret genelgesinin özeti şöylece yer almıştır:

"Emirnâme-i sâmî 29 numaro, 19 ağustos 1286. Memâlık-i Şâhâne'de bulunan asâr-ı a'tikanın bilâ-ruhsat taharri ve hârice nakl edilmemesi hakkında olan memnû'iyet-i nizâmiyenin devâmına ve hafiyyen çıkarılan eşyanın ahz ü zabtıyla Müzehâne-i Osmaniye'ye ırsâline dâir"

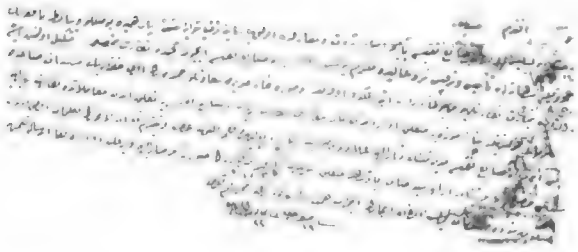

I. Belge (4 Ocak 1882)

..... Dairesi

Mektubî Kalemi

Aded 99

Ticaret Nezaret-i Celilesine

A'tufetlû efendim hazretleri

Beyâna hâcet olmadığı üzere sanayi-i nefise başlıca esbab-ı servet ve mâarifden olub sâye-i terakkiyât-vâye-i hazret-i padişahîde bu misüllü vesâit-i nâfianın (memalik-i) mahruse-i şâhânede te'sis ve terakkisi nezd-i â'liyede mültezem bulunmuş ve Fransada sanayi-i nefise içün geçende nezâret-i mahsuse teşkil olunmuş ise de (diğer devletler) de ticâret nezaretlerine merbûten idare etdirilmekde olduğuna ve müzehâne müdiri saadetlû Hamdi beg efendi hazretlerinin müessesât-ı sanayi de (....) ma'lumâtı bulunduğuna binâen müzeye müteallik idârece kemâkân mâarif nezaret-i celilelerine (merbut ol)mak üzere sanayi'-i nefise müdirliğinin müşarileyhe ilâve-i memuriyet edilmesi ve ol babda kaleme alunub arz ve takdîm kılınan lâyıhanın ta'limat olmak üzere (itâ)sı hususuna bil-istizân irade-i seniye-i cenâb-ı padişahî müteallık buyrulub lâyıha-i mezkûrenin sûreti mîr-i müşarileyhe verilmek üzere leffen irsâl kılınmış (ve mâarif neza)ret-i celilesine de ma'lumat verilmiş olmağla icâbının icrâsına himmet olunmasıyçün tezkere-i ... terkim kılındı.

fi 13 safer sene 299 22 Kânunevvel sene 97

Said

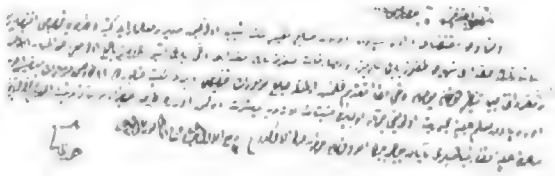

II. Belge (23 Ocak 1882)

Müze-i Hümâyun

Ticaret Nezaret-i Celilesine

(A'tufetlû) efendim hazretleri

(te'sis) ve küşadı muktezâ-yı irade-i seniyyeden olan sanayi'-i nefise mektebine ta'yin olunacak müdîr ve muallimler ile ketebe ve hademeye tahsisi iktizâ eden mâaşatın mikdarı şehrî dokuz bin sekizyüz ve masarifat-ı müteferrıkanın mikdarı dahi binbeşyüz kuruşa bâliğ olacağı i'ndel-hesab anlaşılmış ve müfredatını mübeyyin tanzim olunan pusula dahi leffen takdim kılınmış olunmağla mebâliğ-ı mezbûrun tahsisi ve bir de mekteb-i mezbûrda okunacak derslerin ba'zısı içün Avrupadan muallim celbine mecburiyet olduğu cihetle ol-babda teşebbüsat-ı lâzimeye mübaşeret olunmak üzere taraf-ı a'cizâneme me'zûniyet i'tası hususlarına müsa'ade-i â'liye-i nezaret-penâhîleri şâyan buyrulması bâbında emr ü ferman hazret-i menlehül-emrindir.

fî 3 rebiülevvel sene 99

ve fî 11 Kânun-ı sânî 97

bende

Hamdi

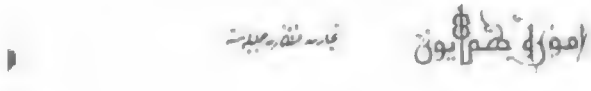

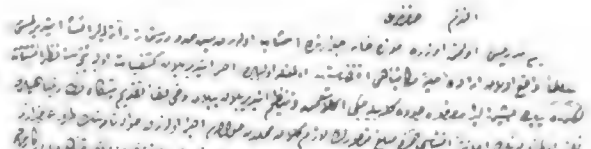

III. Belge (23 Ocak 1882)

Müze-i HümâyunTicaret Nezaret-i Celilesine

(A'tufetlû) efendim hazretleri

(Sanayi'-i nefi)se tedris olunmak üzere müzehâne civarında ahşab olarak beş a'ded dershâne ve atelyeler inşâ etdirilmesi (.....) vâki' olan irade-i â'liyye-i vekâletpenâhi iktizâsından olmağla ol bâbda icrâ etdirilen keşfiyat-ı evvele neticesine nazaran teşebbüsat-ı mezkûre binbeşyüz lira masrafla vücuda gelebileceği anlaşılmış ve tanzîm etdirilen plân dahi leffen takîm-i pîşgâh-ı nezâret-penâhileri kılınmış olmağla bunun emâneten inşası zımnında meblâğ-ı mezburun lâzımgelen mahalden havalesi icrâ olunarak havalenâmesinin taraf-ı a'ciz âneme irsal ve inşaata heman mübâşeret olunmak üzere me'zûniyet-i lâzimenin i'tâ buyrulması hususuna müsa'de-i mahsûsa-i nezâret penâhîleri derkâr buyrulması (babın)da emr ü ferman menlehülemrindir.

fî 3 rebiülevvel sene 299

ve fî 11 kânunsâni sene 97

bende

Hamdi

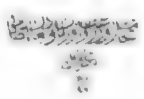

IV. Belge (11 Ekim 1882)

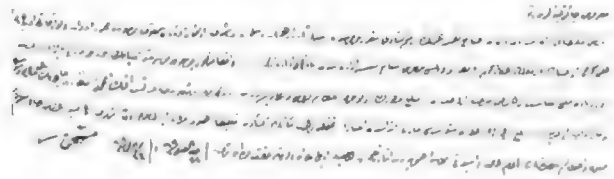

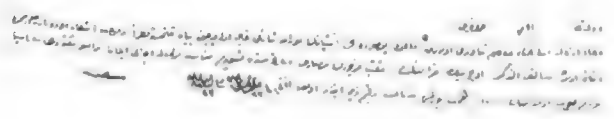

Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti
Mektubî Kalemi
aded
27

Ma'ruz-u çâker-kemîneleridir ki

İnşâsı mukteza-yı irâde-i seniyyeden olan sanayi'-i nefise mektebinin resm-i küşâdı mukarrer bulunduğundan hîn-i küşâdında heman derslere mübâşeret olunmak üzere melfuf pusulada muharrer edevat ve levâzımatın Avrupadan celbi zımnında üç bin Frankın i'tâsıyçün banka(ya) emir verilmesi hususu sanayi'-i nefise idâresinden bâ-müzekkere ifâde olunmuşdur. Vâkıa mezkûr pusulada gösterilen eşyânın buraca tedâriki gayr-i kaabil olub Avrupadan celbi nefaset ve ehveniyeti mucib olacağından meblâğ-ı mezkûrun ol veçhile i'tası lüzûmu derkâr ise de mekteb-i mezkûrun bu misüllü masarıfatı tesviye etmek için nezâret-i a'cîzînin sâl-i hâl bütçesinde bir karşuluk olmadığından meblâğ-ı mezbûrun doksan sekiz senesi martı ibtidâsından i'tibâren tahsis olunub mektebin küşâdına ta'likan henüz sarf edilmemekde olan şehrî binbeşyüz kuruş masraf-ı müteferrıkasından tesviye ve i'tâsı hususunun lüzum-u arz ve istizânı Muhasebe-i umumiyeden ifâde kılınmış olmağın ol bâbda emr ü ferman hazret-i menlehülemrindir.

fî 22 zilkâ'de sene 99 ve fî 23 eylül sene 98 bende Suphi*

Devletlû efendim hazretleri

Müfâd-ı işâ'r-ı devletleri mâlum-u senâverî olarak melfûf pusulada muharrer eşyânın buraca tedâriki kaabil olamayacağı beyân kılınmasına nazaran ber-mûcib-i işar Avrupadan celbi zımnında esmânı olan sâlifüzzikr üçbin Frankın mekteb-i mezk ûrun masârıf-ı müteferrikasından tesviyesi münâsib bulunmağla icrâ-yı icâbına ve işbu mektebe daha sâir eşyâ lâzım olub olmadığının işa'rına himmet buyrulması siyakında terkım-ı zeyle ibtidâr olundu efendim

fi 27 zilka'de sene 299 ve fî 27 eylül sene 98 Said*

V. Belge (tarihsiz)

Sanayi'-i Nefise Mektebi içün celbi muktezi olan eşyânın müfredatını nâtık pusuladır.

Frank

665 Fenn-i mimarî dersleri içün lâzım olan resimler ve kitâplar ve mübtedî ressamlar içün kara kalem resim modelleri

255 Yine fenn-i mimarî dersleri içün Korentin usûlünde alçıdan ma'mûl direk başlıkları ve saire modelleri

80 Kezâ İyonik usûlünde alçıdan modeller

60 Kezâ Dorik usûlünde alçıdan modeller

.. Resim ve teşrih ta'limi için tabiat cesâmetinde alçıdan ma'mul meşhur heykellerin resimleri

120 Venüz dö Milo

200 Galad afor (Yaralı Galat)

160 Aşil

130 Diskobol

135 Teşrih için derisi yüzülmüş insan modeli

50 Beş a'ded gövde

30 Oniki a'ded ayak ve kol ve bacak ve el

135 İnsan iskeleti

1.995

Frank

500 sandıklamak masrafı

VI. Belge (11 Ekim 1882)

Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nezareti
Mülhakatıyle Ticaret ve Orman Muhasebesi
a ded
28

Yirmiyedi numaralı ve fi 23 eylül 98 tarihli melfûf tezkere-i â'liye-i nezâretpenâhileri zeyline fi 27 eylül 98 tarihiyle muharrer cevâbnâme-i sâmiyede sanayi'-i nefise mektebine lüzûmu olub Avrupadan celb olunacak ve cins ve mikdan tezkere-i mezkûreye merbut pusulada muharrer bulunan eşyânın ol suretle celbi zımnında istenilen üçbin Frankın mekteb-i mezbûrun doksan sekiz senesi martından berü sarf olunmakda bulunan şehrî binbeşyüzkuruş masarıf-ı müteferrıkada tesviyesi ve işbu mektebe daha ne kadar eşyâ lâzım olub olmadığının işa'n emr ü beyân buyrulmuş ve mezkûr üçbin Frank hazine fiatınca onüçbin bir kuruş on para liraakçeye bâliğ olmasıyla meblâğ-ı mezbûrun mekteb-i mezkûr müdîri saadetlü Hamdi beg efendi hazretleri tarafından alınacak sened üzerine suretinin tanzimiyle masraf kayd olunarak i'tâsı ve mektebe daha eşyâ lâzım olub olmadığının dahi bi't-tezkire müdîr-i müşarileyhden iktiza eder ise de ol'bâbda emr ü ferman hazret-i menlehülemrindir.

fî 27 eylül sene 98 (mühür)

vürudu 28 eylül 98

VII. Belge (18 Ekim 1882)

Mektubi Kalemi

numaro: 2 Tarih-i tesvid 29 haziran 98, müsevvid: Şevket, Daire: Muhasebe muharrerat şubesi, nev-i mestûre: tezkire, mahâll-i irsâli: Sanayi'-i Nefise Mektebi Müdîriyet-i celilesine Bâb-ıâli No: 32

İnşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan sanayi'-i nefise mektebinde hîn-i küşâdında hemen derslere mübâşeret olunmak üzere bâ-müzekkere i'tâ olunan pusulada muharrer edevât ve levâzımâtın Avrupadan celbi zımnında üçbin Frank esmânında mekteb-i mezkûrenin müteferrıkasından tesviye ve ifâsı ve işbu mektebe daha sâir eşyâ lâzım olub olmadığının işa'rı ol babda istizânı hâvi yazılan tezkere-i senâveri zeyline muharrer cevâb-ı â'li-yi cenâb-ı vekâletpenâhide emr ü işa'r buyrulduğundan keyfiyetin taraf-ı vâlâlarına tebliğle daha eşyâ mübâyasına lüzûm görünüb görünmediğinin istifsârı Muhasebe-i umumiyeden ifade olunduğun(dan) ol babda irade efendimindir.

Yazıldı bende Şevket

fi 5 zilhicce sene 99 ve fi 5 teşrinevvel sene 98 tarihinde yazılmıştır.

- Suphi: Ticaret ve Ziraat ve Orman ve Maadin Nâzırı Abdüllatif Suphi Paşa
- Said: Sadrıâzam (Küçük) Said Paşa.

Fahreddin Paşa'nın Elyazısı Defter

ÖMER FARUK ŞERİFOĞLU

Birinci Dünya Harbinde Hicaz, Asir, Yemen cephesi ve Libya Harekâtı
Arap Ayaklanmasının Başlangıcında Arap Yarımadası ve Suriye'de Nüfuz Bölgeleri ve Liderleri (Haziran 1916

Giriş

Yakın tarihimizin önemli simalarından biri olan Fahreddin Paşa, günümüzde maalesef pek tanınmamaktadır. Şüphesiz bunun bir çok sebepleri vardır; bizce en önemlisi Paşa'nın dürüst, tavizsiz kişiliği ve inancı, bu doğrultuda yanlış olduğuna inandığı gelişmeler karşısında sessiz kalmamış olmasıdır.

Bu düşüncelerle başladığımız çalışmamızda Rahmetli Paşa'nın oğulları Selim ve Orhan Paşalar bütün belge ve dökümanları önümüze sermekle kalmayıp, yetersiz kaldığımız bir çok noktada yardımcı oldular. Kısa bir süre önce Selim Paşa'yı da kaybettik, kendilerine şükran ve rahmet diliyorum.

Fahreddin Paşa'ya ait, kendi elyazısı ile onaltı sayfalık bu defterin yazılış tarihi bilinmemekle birlikte 1936'dan sonrakı emeklilik yıllarında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Defterde, o sırada Hicaz Valisi Galip Paşa'nın emrinde bir yüzbaşı olan General Hüseyin Hüsnü Kılkış'la o günlerin değerlendirmesini yaparak, Galip Paşa ve diğerlerinin isyan ve harekattaki rolünü maddeler halinde sıralamışlardır. Amacımız sanıkları ve tanıklarıyla mazide kalmış bir davayı yeniden yargılamak değil, geçmişten günümüze bir projektör tutmaktır.

Hicaz Vali ve Kumandanı Galip Paşa'nın, Mekke Emiri'nin 1332 (1916) Senesindeki İsyanına Derece-i Tesir ve Alakasını Gösteren Sebepler:

1- Galip Paşa[1] Hicaz'a vali ve kumandan olarak gelir gelmez, ilk işi Mekke Emirine[2] maruz olan ve daha doğrusu, Vehip Paşa[3] zamanında hükümete sadakatleriyle şöhret bulan bir kaç zatı İttihatçı oldukları bahanesiyle Hicaz'dan tardeylemek olmuştur. Bu zatlar, Taif'te mektep muallimi İsa Ruhi Efendi, Vilayet Mektubi Mümeyyizi Hakkı Bey, Meclis-i idare Başkatibi Ragıp Bey'dir.

Bunların, bu suretle te'dibi ve yollarda sefalet çekmeleri hükûmete sadık olanları yıldırmıştır.

2- Her sene yaz mevsiminde Mekke Emiri Taif'e çıktığı halde, (1916) yılında Mekke'de kalmıştır. Esasen Emir Taif'e çıkmadıkça, valiler de Taif'e çıkmazlarmış. Bu suretle Emir, valilerin gözü önünden uzak bırakılmıyormuş. Vehip Paşa zamanında da bu suretle hareket edilmiş. Bu yıl Galip Paşa daha Mart'ta Mekke'den Taif'e çıktığı halde Emir Mekke'de kalmıştır. Emirin Taif'e çıkmayıp Mekke'de kalması, Mekke tüccarlarının ve özellikle Mekke'de yerleşen Türklerin dikkatini çekmiştir. İşitildiğine göre bu yıl muharebe sebebiyle Mekke'de kalmayı tercih eylemiş. Böyle bir halin vukuu muhtemel idiyse valinin de Mekke'de kalması gerekmez mi idi? Emirin de Mekke'de kalmasının sebepleri araştırılmak icabederdi.

3- Emir, yazın Taif'e çıkmadığı gibi Mekke tüccarından her yıl Taif'e çıkmak itiyadında olanları da men eylemiştir. Bu mühim bir vakıadır. Ne sebepten men ediyor. Vali neden buna önem vermiyor? Ahalinin geçimde darlık ve sıkıntı çektiği sebebiyle tüccarın Mekke'de kalması uydurma sebep olarak gösterilse bile doğru olamaz. Zira Mekke'de bulunmak ile Taif'te bulunmak arasında hiç fark yoktur.

4- Rabığ şeyhi Hüseyin Mübir (bilahare yaveri tarafından öldürülmüştür) Mekke Emiri tarafından isyan teklifi üzerine keyfiyeti derhal Cidde Mutasarrıflığına bildirmiş ve şifreli telgrafla valiye bildirilmesini rica etmiştir. Bu haber Vali Galip Paşa'ya ulaşmıştır. Galip Paşa bu haberin doğruluğunu tahkik eylemek üzere tümen inşaat reisi Binbaşı Süleyman Bey'i göndermiştir.

Süleyman Bey zahiren Mekke'de ve Cidde'de bulunan inşaat levazımının sayımı ve denetimini yapacaktı. Hakikatte ise Emirin teşebbüsatını tahkik için Mekke ve Cidde'ye inmişti. Binbaşı Süleyman Bey, Emirin İngilizlerle beraber olarak isyan edeceği hakkında tahkikat yapmış ve keyfiyeti Galip Paşa'ya anlatmıştır. Bu iş Nisan 1916 içinde vaki olmuştur.

Binbaşı Süleyman Emirin isyan edeceğine ait topladığı bilgileri Galip Paşa'ya ulaştırdığını ve bildirdiğini Dr. Binbaşı Süleyman Suudi Bey'e söylemiştir. İcabederse Harbiye Nezaretine de şahsen bildireceğini ilave etmiştir.

5- Batırılan Alman savaş gemisi, Emden Kruvazörü'nün mürettebatından, 5-6 Alman subay ve eri, Aksa-yı Şark[4]'dan Cava adaları, Hadramut ve Yemen tarihi ile Cidde'ye kadar gelmiş ve Nisan içerisinde Cidde'den Medine'ye gitmek üzere muhafızsız olarak Emirin adamlarından birisine teslim edilmişti. Bunlar yolda feci bir surette Araplar tarafından öldürülmüştür. Bu gibi cinayetler buralarda ancak Emirin tertibi ile olur. Emir, İngilizlere sadakatını ispat etmek üzere bunu yaptırmıştır. Öldürülen Almanların yanında bulunan ve Yemen'deki tümen komutanı Sait Paşa'nın[5] hemşirezadesi olan ihtiyat Yüzbaşısı Hüsnü Efendi bu vakaya şahit olmuş ve kendisi Müslüman olduğu için canını kurtarabilmiştir.

Harbiye mektebinde yeni bir devrim yaratmağa muvaffak olan 25'inci müdür Erkânıharp kaymakam Vehip bey (Orgeneral) 1325 (1909)- 1328 (1912)

Harp Okulu tarihçesi. Sahife 34
16 Ağustos 1325 (1909) tarihinde geniş selâhiyetle, evvelce müdürü bulunduğu Manastır Harp Okulundan Pangaltı Harp Okulu Müdürlüğüne Kurmay Binbaşı Vehip (313-1) getirildi. Ameli talim ve terbiyelere ve bilhassa tatbikatlara büyük ehemmiyet verildi. Harp Okulu, Kurmay Binbaşı Vehib'in (3) sene kadar devam eden müdürlüğü zamanında en mütekâmil bir şeklini almıştır.
30 Temmuz 1328 (1912) tarihinde Kaymakam (Yarbay) Vehip okuldan ayrılmıştır.
Vehib Paşa (Kaçi 1877-1940)

Yemen'den itibaren hükümetin himayesi altına giren ve muhafaza altında gitmesi gereken bu Alman subay ve erleri, Hicaz bölgesinde feci surette öldürülüyor da bu önemli mesele ehemmiyetsizmiş gibi sakin geçiştiriliyor. Hiç bir teşebbüs yapılmıyor. İsyanın ilk fiiliyatı, bu Alman subay ve erlerinin öldürülmesidir.

6- Nisan 1916'da Medine'den Mekke'ye getirilmekte olan 20 bin altın yolda Urban[6] tarafından gaspedilmiştir. İsyanın fiili olarak ikinci ve pek açık bir başlangıcı da budur. Zira öteden beri malum olduğu üzere yollarda hatta

alelade bir yolcunun bile soyulmasından mutlaka Emir'in malumatı olur. Bu mühim meseleye de hiç ehemmiyet verilmemiştir. Ne bir tahkikat yapılmış ne de bir teşebbüste bulunulmuştur.

7- Emaret Dairesi'nde büyük bir toplantı;

1916 Mayısının ilk günlerinde (2. veya 3. günleri olması muhtemeldir) Mekke'de Emaret Dairesi'nde büyük bir toplantı olmuştur. O zaman vali ve komutan olan Galip Paşa Taif'te idi.

Bu toplantıda Mekke'nin büyük tüccarları ile ileri gelenleri ve bazı kabile şeyhleri bulunmuştur. Takriben 500 kişi var idi. Bu toplantı zahiren Hicaz'ın erzaksızlığı hakkındadır. Halbuki hakikatta isyana ve bir hükümet-i haşimiye teşkiline davetten ibaret görünüyor, şöyleki: İngilizler harbin başlangıcından beri Cidde'ye erzak gelmesine müsaadeli davranmışlar ise de daha sonra men eylemişler ve denizden muhasara ilan ederek "Zambuk" denilen yelkenli gemilerin gidip gelmelerini yasak etmişler ve bu yasağı bildirmek üzere bir beyanname göndermişlerdi. Bu muhasara ve beyanname dolayısıyla Mekke'nin ve bütün Hicaz'ın aç kalacağı ve bundan dolayı bir çare bulunmak lazım geldiği, Mekke Emiri Şerif Hüseyin Paşa tarafından "Benim gayet hayırlı bir niyetim vardır. Siz hepiniz bana tabi olunuz. Yapacağım iş hayırlıdır." denilmiş biraz sonra da Emirin oğlu Abdullah Bey[7] tarafından bütün hakikat söylenilmiş, demiştir ki: "Biz artık Türklerle yapamayız. Onlar bizi beslemiyorlar, bize bakmıyorlar, biz açlıktan ölecek değiliz. Biz kendi kendimizin çaresine bakmalıyız. Bizi beslemeye ve korumaya muktedir olan hükümetlerle birleşmeliyiz. Sözün özü biz serbest kalmalıyız, Türkleri kovmalıyız."

1915, Kanal harekatı hazırlıkları sırasında;
1- Cemal Paşa (4. Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı)
2- Ali Fuat Paşa (Erden) (4. Ordu Kurmay Başkanı)
3- Fahreddin Paşa (Türkkan) (12. Kolordu Komutanı ve 4. Ordu Komutan Vekili)
4- Vehip Paşa (Kaçi) (Hicaz Vali ve Komutanı)

Hanefi müftüsü Abdullah Sarac Efendi dahi böyle bir hareketin lüzumunu katiyetle söylemiştir. Bunun üzerine oradakiler, Emirin her emrine itaat için yemin etmişler ve söz vermişlerdir.

Bu toplantıda bizzat bulunmuş olan bazı kimseler keyfiyeti hemen gizlice komutanlığa malumat vermişlerdir. Bu sözler şehirde de yayılmış, hemen her yerde, kadınların ve çocukların ağzından bile "Türkleri kovacağız, keseceğiz. Arap hükümeti teşkil edeceğiz." gibi sözler dolaşmaya başlamıştı.

Bütün bu bilgiler, Mekke'nin Jandarma Komutanı ve inzibat subayları vasıtasıyla resmen dahi bildirilmiştir. Mekke'de vali ve komutan vekili olan Binbaşı Mehmet Ziya Bey bu bilgileri Taif'te bulunan Hicaz vali ve komutanı Galip Paya'ya ulaştırmıştı.

8- İngilizlerin Cidde iskelesi vasıtasıyla verdikleri beyannamenin bir suretinin Emire gitmiş olacağına hiç şüphe olmamakla beraber, Galip Paşa bu beyannamenin Arapça olan bir suretini Taif'ten şifre ile Mekke Emiri'ne bildirmişti.

Bu hususta mühim olan nokta da: Taif'ten Mekke, her ne kadar iki konak ise de o havaliye mahsus Seri-ûl hareke[8] merkepler ile on saatte alındığı hemen her zaman vakidir. Binaenaleyh bu mühim ve mahrem olan beyannamenin Taif'ten böyle bir merkepli veya hecinli ile gönderilmeyip telefonla Mekke kumandanlığına şifre ettirilmesi ve bir suretinin emarete verdirilmesi dikkate şayandır. Madem ki telefonla Mekke kumandanlığına şife ettirilecekti, Taif'ten telefonla Mekke emirine

Gönüllü Araplardan kurulu, Akıncı Alayı Türk Subaylar komutanlığında harekata katılmak üzere, yürüyüş halinde.

Hicaz'da Osmanlı Devletine Karşı Ayaklanan Mekke Emiri Şerif Hüseyin

bildirilmesi mümkün ve daha iyiydi.

9- Mekke'de silah ve cephane deposu olan Ceyad kalesinin ve asker ikamet eden Cervel kışlasının 4-5 Mayıs 1916 gecesi basılacağı hakkında çıkan söylentiler üzerine Binbaşı Ziya Bey ile Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey birlikte durumu görüştükten sonra Ziya Beyin emriyle Ceyad kalesine geceleyin bir bölük asker gönderilmiş ve kışla çevresinde emniyet devriyeleri gezdirilmişti.

Bu tertibattan hiç kimsenin haberi olmamış ve sukunetle yapılmışken, Emir bunu öğreniyor. Bunu vesile ederek Taif'teki vali ve komutan Galip Paşa'ya bir telgraf çekiyor. Bu telgraf kumandanlık şifresiyle doldurulup çekilmek üzere Mekke Kumandanı Binbaşı Mehmet Ziya Bey'e gönderiliyor. Emir bu telgrafında "Mekke Kumandanının lüzumsuz yaptığı bir takım askeri tertibat dolayısıyla Mekke ahalisi heyecana düşmüştür. Bazı tüccar mağazalarını kapamışlardır. Ahalinin erzaklarını iyi idare eylemeleri için nasihatta bulunmak üzere, ahaliden ileri gelenleri Emaret dairesine celpeyledim. Bundan sizin de bilginiz vardır. Bu toplantının yanlış ve kötü yorumlanarak tertibatı askeriyeye kalkışılması şayanı teessüftür." diyor. Vali ve kumandan Galip Paşa da derhal Mekke Kumandanını azarlıyor ve kaleye gönderilen bölüğün derhal kışlaya geri alınmasını emrediyor.

Mekke Emirine de yine Mekke Kumandanlığı şifresiyle çözülmek üzere Galip Paşa uzunca bir telgraf çekiyor. Hatırda kalanı şöyledir: "Emaret dairesinde yapılan toplantıdan haberim vardır. Fakat bu toplantı bir defa olacaktı. Halbuki tekerrür ediyor ve ahali yemin ediyor. Mekke Kumandanı kaleye müfreze getirmiş olması tecrübesizliğinden dolayı tekdir edilmiştir."

Bu telgrafların suretleri Ziya Bey'de mevcuttur.

10- Mekke Kumandanı Ziya Bey, isyan hazırlıklarına ait ihbaratta bulunduğundan dolayı Galip Paşa tarafından azarlanmıştır. Bundan başka "Vilayet ile Emaret arasını bozmak isteyen bazı fesatçıların yalan yanlış bir takım söylentiler çıkarmakta oldukları anlaşılıyor. Bu türlü haber verenlerin derhal tevkif edilmeleri ve cezalandırılmaları." emredilmişti.

Galip Paşa'nın bu emri üzerine Jandarma Kumandanı ve inzibat subayları bile resmen haber vermekten men edilmişlerdi.

Bu emir dolayısıyla, isyan hazırlığına ait en sağlam ve doğru haberleri bile bildirmekten halk ve memurlar büyük bir korkuya kapılarak çekinmişlerdir. Bu suretle devletin menfaati ile ilgili hakikatleri haber vermek men edilmişti.

11- 5 Mayıs 1916'da 128. Alay 1. Tabur 1.Bölük Kumandanı Yüzbaşı Feridun Efendi ahaliden önemli bir şahsiyetten ve özellikle emaret dairesindeki toplantıda bulunmuş olan bir zattan işittiklerini Binbaşı Hüseyin Hüsnü beye bildirmişti. O gün daha erkenden Hüseyin Hüsnü beyle Ziya Bey bu hususta görüşmüşler ve hatta bazı tertibat bile düşünülmüş ve kararlaştırılmıştı.

Bütün bu malumatın Mekke Kumandanlığında toplanması için Hüseyin Hüsnü Bey Yüzbaşı Feridun Efendi'yi Ziya Bey'e göndermiş ve ona da anlatmasını söylemişti. Ziya Bey öğrendiğinde Taif'te bulunmakta olan Galip Paşa'ya bildirmiş. Galip Paşa evvelce verdiği şiddetli emirlerini tekrar ederek Ziya Bey'i azarlamış ve Feridun Efendinin derhal sorgusunun yapılarak evrakının gönderilmesini emreylemişti. Binbaşı Hüsnü Beyin başkanlığında bir heyet teşkil edilerek Feridun Efendi sorguya çekilmiş ve evrakı gönderilmiştir.

Devlet ve hükümetin aleyhine olan kanundışı hareket ve tertibatı haber alıp ta bildirmeyen, kanuna göre cezalandırılacağı gibi,özellikle Hicaz'da Mekke emiri gibi nüfuz sahibi bir zatın, istiklaliyet sevdasıyla yaptığı bu teşebbüsatı bir an önce resmi makamlara bildirmek vatanperverliğin ve hamiyetin en büyük mertebesi olduğu halde bu suretle haber verenlerin azarlanması ve cezalandırılmak üzere Divan-ı Harb'e verilmeleri şayanı dikkattir. Bu fiili vakıa herkesi işittiğini ve bildiğini söylememeye mecbur eylemekten başka türlü yorumlanamaz.

12- Lit kazası kaymakamı Sıtkı Bey öteden beri emirin sevmediği bir adam olup emirin tensibi ile Galip Paşa, mümaileyhi azleylemiştir.

Sıtkı Bey altı senedir Lit'te kaymakamlık ettiğinden, öteden beri emirin fesatçı fikirlerini bilenlerdendir. Son zamanlarda Emirin İngilizlerle anlaştığını ve isyan edeceğini sağlam ve güvenirli kaynaklardan öğrendiğini bizzat Galip Paşa'ya söylemiştir. Galip Paşa, "Mekke Emiri aleyhinde hiç bir söz dinleyemem, defol buradan!" diye Sıdkı Bey'i kovmuştur. Sıdkı Bey bu tahkirata rağmen Emirin isyanının muhakkak olduğunu muassıran söylemişti.

13- Arap şeyhlerinden biri Galip Paşa'ya gelerek emirin İngilizlerle anlaştığını ve şu bir kaç hafta içinde isyan edeceğini haber vermiştir. Galip Paşa bu adamı kovmuştur. Bu şahıs sözlerinin doğruluğunu isbat için, kendisinin hapsedilmesini ve şayet böyle bir olay çıkmazsa idam edilmesini ısrarla beyan etmişti. Bu vakıayı Galip Paşa bizzat Harem-i Şerif Müdürü Hayrullah Efendi, Posta Müdürü, Mekke Kadısı ve bir kaç doktor binbaşı yanında söylemiştir.

14- Emirin isyan edeceği herkesin ağzına düşecek kadar yayıldıktan sonra Hicaz'daki dağınık kuvvetler bir yere toplanacak yerde bilakis hiç bir vazife göremeyecek halde ve güçte dağıtılmıştır. 4 Mayıs 1916 'ya kadar Taif'te iki tabur piyade bir tabur topçu Mekke'de üç tabur piyade ve bir makineli tüfek bölüğünden mürekkep bir alay, Cidde'de bir tabur piyade ve bir batarya dağ topçusu vardı. 4 Mayıs'ta makineli tüfek bölüğü ve 14 Mayıs'ta da bir tabur piyade Mekke'den Cidde'ye gönderilmiştir. Bu suretle isyan patlak verdiği zaman:

Taif'te; iki tabur piyade bir tabur topçu,

Mekke'de; iki tabur piyade,

Cidde'de; iki tabur piyade, bir makinalı tüfek bölüğü ve bir batarya bulunmakta idi.

Taif'le Mekke arası 3 günlük ve Mekke ile Cidde arası uzun bir yürüyüşle iki günlüktür. Demek oluyor ki, birbirinden ikişer-üçer günlük mesafede olan üç yerde ikişer tabur bırakılmıştır ki, bu ayrılık ne yalnız İngilizlerin bir çıkarmasına ve ne de bir iç isyana karşı koymaya müsaittir. Hiç birisine uygun gelmez. Askerlikte bundan daha kötü bir dağınıklık olamaz.

Vehip Paşa'nın Hicaz kumandanlığı zamanında bütün kuvvet, havası güzel ve eğitim icrasına elverişli olan Taif'te bulundurulu yor ve Mekke ile Cidde gibi havası vahim ve günde bir saatten fazla talim yapılması mümkün olmayan yerlerde sıra ile değiştirilmek üzere ve perakende halinde birer bölük kuvvet bulunduruluyormuş. Bu doğru ve askerce olan düşünce ve tertibat Galip Paşa zamanında bozulmuş ve tam isyan zamanında da büsbütün dağınık bir hal aldırılmıştı.

Makinalı tüfek bölüğünün Mekke'den Cidde'ye gönderilmesi sebebi anlaşılamaz. Hüseyin Hüsnü Beyle Mekke'den Cidde'ye gönderilen ikinci tabur Medine'den gelecek olan Yemen müfrezesini yollarda yardımcı olmak bahanesi ve vesilesiyle Cidde'ye gönderilmişti. Oysa Cidde'de pek çok kuvvet bulundurmak pek boşunadır.

Emirin isyanı sözkonusu olduğuna göre, bütün ehemmiyet Mekke'ye verilmek gerekirdi. Yılanın başı ancak Mekke'de ezilebilirdi. Böyle olduğu halde tersine Mekke boşaltılmıştır. Mekke'nin boşaltılması ve kuvvetsiz bırakılması Emirin başarısının en birinci faktörüdür.

15- Mekke'de bulunan ve askerlik çağında olan efrad harp hali dolayısıyla ikmal eratı namıyle silah altına alınmıştı. Bunlar Mekke'de yerleşen Türklerdir. Bunlar Türklüklerini pek sağlam bir surette muhafaza ediyorlardı. Bunların Araplardan da tanıdık ve dostları olduğundan istihbarat bakımından çok faydaları dokunuyordu. İşte bu faydalı ve elli kişi kadar olan Türkler de (zahiren eğitim maksadıyla ve hakikatte ise istihbaratımızı önlemek düşüncesinden başka bir hususa yorumlanamaz) isyandan bir hafta kadar önce Mekke'den uzaklaştırılmak için Taif'e gönderilmişlerdir.

16- Mekke'de isyan zuhurunda Emareti sarmak üzere hazırlamış ve daha 5 Mayıs'ta tabur kumandanlarına da gerekli emirler verilmişti. Bu emrin de emaretçe işitilmiş olması muhtemeldir. Alay komutanı Hüseyin Hüsnü Bey esasen emaretçe İttihatçı olarak tanındığından ve ziyaret için sık sık emarete gitmediğinden Mekke'de kalması istenmiyordu. Bunun neticesidir ki alay kumandanı bir tabur ile isyandan on gün önce Mekke'den Cidde'ye sebepsiz ve gereksiz yere gönderilmiştir. Tümen Kurmaybaşkanı Derviş Bey [9] de isyanda komutanının yanında bulunması gerekirken Taif'ten Mekke'ye gönderilmiş ve bu suretle Mekke'de de emr-i komuta en önemli zamanda karıştırılmıştır.

17- Hicaz isyanının patlak vermesinden 1 hafta önce Mekke'de zabıtanın kahvehanelerde ve pazar yerlerinde dolaşmamaları hakkında bir emir verilmişti. Böylelikle zabıtanın ahali ile teması kesilmek isteniyordu. Çünkü bu sıralarda ahaliyle temas eylemenin istihbarat bakımından büyük yararları olabilirdi.

18- Yemen'e gitmek üzere gelen ve Medine'de bekleyen, 3500 kişilik piyade alayının Mekke'ye hareketi için gerekli nakliye develerini Araplar emirin gizli talimatına uyarak vermiyorlardı.

19- Mekke'de ahalinin bir kısmının emirin isyan hareketine bağlanacaklarına dair yemin ettirildiği gibi, ahalinin bir kısmına da para dağıtılmıştır. Fakirliklerinden dolayı bir çeşit yardım veya sadaka diye tevil edilmek istenirse de hakikatte şimdiye kadar yapılmamış böyle bir para dağıtımı ahalinin emire olan bağlılığını artırmak amacına dayanır. Nitekim bu paralar dağıtıldığı zaman ahaliden bir kısmı bunun gizli maksatlar için yapıldığını farketmiş ve söylemişlerdir.

Galip (Pesinle) Paşa ve Hicaz isyanındaki rolü. Hicaz Vali ve Kumandanı Galip (Pesinle) Paşanın, Mekke Emirinin 1332 (1916) yılındaki isyanına derece-i tesir ve alâkasını gösteren sebepler açıklanmıştır. 16 defter sahifesinden ibaret bu yazı, esaret sırasında, Fahreddin (Türkkan) Paşa tarafından yazılmıştır. Bu yazının dayandığı bilgiler, Hicaz Tümeninden Bnb. Hüseyin Hüsnü (General Kılkışı), ve Kur. Bnb. Derviş (General), tarafından verilmiştir.

Ahalinin bile önemli surette dikkatini çeken bu para dağıtımıyla resmi makamlar hiç ilgilenmemiş ve sebepleri araştırılmamıştır.

20- Civardaki bazı kabileleri sözde tedip maksadıyla emir, oğullarını bir kaç kabile üzerine gönderip gazve yaptırmıştır. Oysa ki bunun içyüzü ve gerçek maksadı bir yandan Türk taraftarı kabileleri ve şeyhleri sindirip yıldırmak, diğer yandan da isyan için ellerinde hazır kuvvet tutmak ve bulundurmaktı. Buna hiç bir surette müsaade edilmemesi gerekirdi. Vehip Paşa zamanında Şerif ve Emir Hüseyin'e böyle bir yetki hiç bir surette verilmemişti. Galip Paşa zamanında ise alkışlanarak müsaade edilmiştir.

Mekke ve Taif'te sakin olan tüccarlar ve bunlardan hassaten Türk olanlar bu gazvelerin hükümeti aldatmak ve urbanı isyan için emarete bağlamak maksadıyla yapıldığını biliyorlardı. Nitekim gazveye gidilen kabilelerde hiç bir zaman bir tedip manzarası görülmemiştir. Bu gazvelerde emirin oğullarının ve maiyetlerinin kabile şeyhleri ve mensuplarıyla birlikte köylerde zevk ve sefa ile vakit geçirdikleri görülmüştür. Yalnız Türk taraftarı olanlara bu gazve vesilesiyle baskı yapılmıştır.

Bu husus basit bir vaka değildir. Hükümetin nüfuzunu kullanarak emaretin namına urbanı tehdit eylemek ve onlara gösteriş yapmak, hükümete karşı da urbanı ancak emaret tedip edebilir dedirtmek. Hükümet içinde hükümetin en büyük bir derecesini teşkil eder. Vehip Paşa zamanında böyle bir bahane bulunmaması ile sonradan merasim ve alayişle gazveye gidiş arasındaki fark ihmal edilmeyecek surette şayanı dikkattir.

21- Galip Paşa'nın emriyle Taif ve Mekke'de askerin kışladan 1 kilometreden çok açılması, eğitim ve tatbikat için uzaklaşması için 3

gün önceden mutlaka Emaretin müsaade ve izninin alınmasına bağlı kılınmıştır. Bu suretle askeri birlikler emirin kontrolü altına sokulmuştur. Arapların herhangi bir baskın ihtimaline karşılık birliklerin alarm hareketleri imkansız kılınmıştır.

22- Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in karşısında olan ve bir süre önce Taif'te ölen Şerif Nasır'ın malları ailesi tarafından satılırken bunun kılıcı Galip Paşa tarafından satın alınmış veya başkası aracılığıyla satın alınarak Galip Paşa elde eylemiştir. Galip Paşa bu kılıcı büyük bir arîza ile Emire sunmuştur.

Zahiren bu kılıç emirin oğlu olup o sıralarda 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın[10] karargahında bulunan Şerif Faysal'ın[11] namına Emire sunuluyordu. Kılıcın rahmetli Şerif Nasır'ın oluşu ise gerçekte emire karşı "sizin karşınızda olanların kılıcını ben bizzat alıp size teslim ederim" manasına gelmekte ve Araplar bunu böyle yorumlamaktadırlar. Zira bir kılıç hediyesi gerekliyse başka bir kılıç bulmak mümkündü.

23- Mekke'de şehre hakim olmak üzere Ceyad kalesi ile Cebeli Hindi ve Felfel karakolları vardır. Bunların Osman Paşa[12] tarafından yapıldığı söylenir. Ceyad kalesi silah ve cephane deposu olarak kullanılmaktadır. Felfel kalesi ise özellikle Emire karşıdır ve burasını kontrol altında tutar, bazı yerleri haraptır. Felfel kalesinin yeri önemli olduğundan harab yerlerinin tamir cihetine gidileceği yerde Galip Paşa buraların lüzumsuzluğunu ileri sürerek satmaya teşebbüs etmiştir.

Emirin adamı olan Hanefi Müftüsü Abdullah Sarac Efendi'nin başkanlığında bir heyet teşkil edilmiş ve bu heyette 130. Alayın 1. Tabur Kumandanı Yüzbaşı Mümtaz bey dahi bulunmuştur. Böyle mühim bir zamanda yerleri önemli kale ve karakolların satılmasına kalkışmak emarete fiili teminat göstermekten ibarettir.

24- Mekke ahalisine borç verilmek üzere hükümetten emire 60

Kronolojik Olarak Ömer Fahreddin Türkkan Paşa'nın Hayatı

4 Şubat 1868	-	Ömer Fahreddin, Rusçuk'ta Mohaç kahramanı Bali Bey'in görkemli çiftliğinde doğdu.
1877	-	Osmanlı-Rus harbi sebebiyle Rusçuk boşaltıldı. Ailesi ile beraber İstanbul'a göçettiler.
1885	-	İlk öğreniminden sonra Harbiye Mektebi'ne girdi.
1888	-	Harbiye mektebi'nden 1. olarak mezun oldu ve Harb Akademisine girdi.
23 Mayıs 1891	-	Harb Akademisini 5. olarak bitirdi ve kurmay yüzbaşı oldu.
1894	-	Stajını tamamlayarak, Erzincan'daki 4. Ordu karargahına atandı.
1901	-	4. Ordu emrinde Kurmay Binbaşılığa terfi etti.
1905	-	Erzincan'da Ferik Ahmet Sıdkı Paşa'nın kızı Ayşe Sıdıka Hanımla evlendi.
1906	-	Yarbaylığa terfi etti ve ilk çocuğu, kızı Subhiye doğdu.
1908	-	İstanbul Selimiye'de 1. Nizamiye Tümeni Kurmay başkanlığına getirildi ve büyük oğlu Mehmet Selim doğdu.
1909	-	Albay ve 1. Tümen komutan vekili oldu.
1910	-	Tekirdağ'daki 2. Kolordu Kurmay başkanlığına getirildi ve üçüncü çocuğu Mehmet Orhan doğdu.
1912	-	Türk-İtalyan harbinden sonra, Gelibolu'da 31. Tümen kumandanı oldu. Balkan harbinin ikinci safhasına katılmak üzere tümenini Çatalca'ya getirdi.
29 Haziran 1913	-	Balkan savaşının İkinci safhasında ileri harekata katıldı.
22 Temmuz 1913	-	Komutanı olduğu 31. Tümen, Enver Bey'in öncülüğünde Edirne'ye giren ilk Türk birliği oldu.
29 Eylül 1913	-	Türk Bulgar Barış Anlaşması yapılarak Edirne ve Kırklareli kurtarıldı.
24 Nisan 1914	-	Musul'da 12. Kolordu komutanlığına atandı.
2 Ağustos 1914	-	Türk-Alman ittifakı ve Osmanlı Devletinin Seferberlik ilanı, Kolorduyu Halep'e getirmesi istendi.
11 Kasım 1914	-	Halep te Mirliva(Tümgeneral)lığa terfi ederek, 4.Ordu komutan vekili oldu.
18 Kasım 1914	-	Bahriye Nazırı Cemal Paşa, 4. Ordu Komutanlığına tayin olundu.
23 Mayıs 1916	-	Fahreddin Paşa, tetkik maksadıyla Medine'ye gitti.
31 Mayıs 1916	-	Kendi seçtiği maiyeti ile Medine'ye geldi.
5 Haziran 1916	-	Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in oğullarından Ali ve Faysal'ın Medine karakollarına saldırısıyla isyan fiilen başladı, Fahreddin Paşa duruma el koydu.
30 Haziran 1916	-	Mekke Emirliğinden Şerif Hüseyin azledilerek, Şerif Ali Haydar Paşa tayin oldu.
17 Temmuz 1916	-	Fahreddin Paşa, ordu komutanı sıfatıyla, Hicaz Seferi kuvvetler kumandanlığına atandı.
28 Nisan 1917	-	Ferik (Korgeneral)liğe terfi etti.
14 Mayıs 1917	-	Ravza-i Mutahhara'daki Emanat-ı Mübareke ve Hazine-i Nebeviye'yi özel bir tren ve heyetle Hilafet merkezi olan İstanbul'a gönderdi.
30 Ekim 1918	-	Mondros Mütarekesi imzalandı, mütareke uyarınca teslim olması istendi.
8 Ocak 1919	-	Hicaz Seferi Kuvvetleri Komutanlığını, sıhhi rahatsızlığı sebebiyle albay Necip Bey'e bırakarak Ravza-i Mutahhara'ya çekildi.
13 Ocak 1919	-	Bir hıvanet sonucu Medine düştü ve Fahreddin Paşa teslim oldu.
28 Ocak 1919	-	İngilizler tarafından tutuklanarak, Kahire'de Kasr-el Nil kışlasına götürüldü.
5 Ağustos 1919	-	Kahire'den alınarak, harp suçlusu sıfatıyla Malta'ya götürüldü.
30 Nisan 1921	-	Malta'daki sürgün hayatı sona erdi. İlk kafile ile İtalya'nın Taranto limanına indirildiler.
2 Ağustos 1921	-	Almanya ve Rusya üzerinden dolaşarak, Sarp (Maradit) sınır kapısından Anadolu'ya hareket etti.
20 Ağustos	-	12. tümen'le beraber Kars'tan Anadolu'ya hareket etti.
24 Eylül 1921	-	Ankara'ya geldi.
25 Eylül 1921	-	Sakarya'daki Batı cephesi karargahında M.Kemal Paşa ve ileri gelenlerle görüştü ve zaferi tebrik etti.
27 Ekim 1921	-	Afganistan Kabil Elçiliğine tayin edildi.
12 Mart 1922	-	Sivas'ta bir süre dinledikten sonra Afganistan'a hareket etti.
26 Mart 1922	-	Kabil Elçiliği görevine başladı.
12 Mart 1926	-	Kabil Elçiliğinden ayrılarak Türkiye'ye döndü.
6 Haziran 1926	-	Herhangi bir vazife verilmeyince İstanbul'a geldi.
1927	-	Dördüncü çocuğu, küçük oğlu Ayhan doğdu.
31 Aralık 1929	-	Yaklaşık dört yıl aradan sonra, Askeri Yargıtay Divanı üyeliğine atandı.
3 Ocak 1932	-	Askeri Yargıtay Divanı 2. başkanlığına getirildi.
5 Şubat 1936	-	Kendi isteği ile emekliliğe ayrıldı.
22 Kasım 1948	-	Hakk'ın rahmetine kavuştu. Rumeli Hisarına defnedildi.

bin lira gelmişti. Bu paranın 6 bin lira kadarı kağıt paraydı. Altın para yerine kağıt paranın gelişi ahali arasında hoşnutsuzluğa mucib olmuştu. Çünkü kağıt para, yine Emirin tertip ve talimatı ile az bir kıymette geçiyordu. Bu kıymetin düşmesi ve ahalinen hoşnutsuzluğunun artması hep Emaretin talimatı ile oluyordu. Bundan başka Medine'den gelen ve hükümetin malı olan külliyetlice buğdayın bir kısmı borç parasında karşılık ahaliye verilecekti. Galip Paşa buğdayın dağıtımını önlemiş ve merkez ambarlarına koydurmuştur. Bu hareket hoşnutsuzluğu daha da artırmıştır.

25- Galip Paşa ve alay kumandanı Ahmet Bey Cidde'den avdetle Mekke'ye geldiklerinden bir kaç gün sonra Hüseyin Hüsnü Bey ziyaretlerine gitmiş, Galip Paşa'ya konağında yalnız rastlamıştı. Hicaz'ın sıcaklarından ve Türklerin bu havalide hastalandığından bahis açıldı. Galip Paşa bir münasebetle sözü Türklük meselesine getirir.

"Türklük; Türklük! başımıza bir de Türklük çıktı. Türklük ne demek? İslâmiyet var iken Türklük ne demek? " der.

Bunu söylemekle hükûmetin Türklük siyasetini takip ettiğini ve kendisinin bu siyaseti beğenmediğini anlatmak ister. Hüseyin Hüsnü Bey Türklük siyasetinin, İslâmiyet siyasetinden ayrı bir şey olmadığını düşünmekle beraber askerlik sebebiyle cevap vermeyerek sadece dinler.

26- Yine Hüseyin Hüsnü Bey anlatıyor :

Galip Paşa Ocak 1916'da Mekke'ye geldiği zaman, alay kumandanı Ahmet Bey ve Kurmaybaşkanı Sabit Bey'in bulunduğu bir sırada, Emirin konağına gitmiştik. Galip Paşa hepimizi Emire takdim etti. Halbuki hepimiz evvelce Emire takdim edilmiştik. Takdim ederken herkesin ismini ve rütbesini söylediği halde sıra bana geldiği zaman "Genç kumandanlarımızdan binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey" demiştir. Lüzumsuz ve mevsimsiz olan "Genç Kumandanlar" sözünden maksadı hem hükûmetin yeni yetişen genç kumandanlarını tezyif eylemek, hem de benim eski bir hatıra dolayısıyla İttihat ve Terakki Fırkasına ve dolayısıyla Hükûmet-i Hazıraya mensubiyetim olduğunu anlatmaktan ibaretti. Hükûmet-i Hazıranın ve İttihatçıların düşmanı olan emire karşı bizim yanımızda böyle imalarda ve kinayelerde bulunmak aralarında gizli mübaheselere kuvvet vermek içindir.

27- Bir gün Mekke'de Hükümet Konağı'nda valinin odasındaydım. Mekke kumandanı olarak efrada kundura yaptırılması meselesi için Galip Paşa çağırmıştı. Yanında oturuyordum. Vilayet defterdarı elinde bir takım kağıtlar olduğu halde geldi. Maliye kanunlarından birisini tevfikan bu paranın sarf suretine dair bir şey söyledi. Galip Paşa, yarı latifeye vurarak pek ihtihzalı bir tarzda defterdara: "Hangi maliye nazırı ? Ha! Ha! ... Şimdi maliye nazırının da, hepsinin de başlarım! Maliye nazırı kim? Ha! Ha!... Maliye nazırının da... Ha....." dedi. O zaman Maliye Nazırı vekili olan Talat Bey [13] ve dolayısıyla kabine hakkında muhabbeti olmadığını ve onların kendi indinde (nazarında) hükümsüz olduklarını anlatmak istemişti.

28- Taif urban tarafından muhasara edildiği zaman Galip Paşa tarafından neşredilmiş olan bir emr-i yevmide [14] "Emirin İngilizler ile beraber olmayacağı hakkında Galip Paşa'ya Kâbe-i Muazzama'da söz verdiği ve yemin eylediği ve kendisinin de bu yemine aldandığı..." vs. yazılmıştır. Ancak emirin Kâbe'de verdiği yemine aldanacak adamlardan olmayan Galip Paşa'nın isyan harekat ve tertibatından haberi olduğu halde sukut eylediğine dair kendi ağzından itiraftır. ☆

Gn. Hüseyin Hüsnü Kılkış
Gn. Ömer Fahreddin Türkkan

[1] Galip Pasinler (-Trabzon 1968) 1888'de Harbokulundan teğmen olarak mezun olmuştur. 1904'te Kosova Jandarma Alay Komutanlığı'na nakledilmiştir. 14 Nisan 1909'da II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesini tebliğe tayin edilmiş, bu esnada emniyet ve güvenliğin sağlanmasını idare etmiştir. Haziran 1909'da Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine tayin edilmiş. Nisan 1915'te ise Hicaz Vali ve Komutanlığı'na getirilmiştir. Şerif Hüseyin'in isyanı üzerine Taif'te İngilizler tarafından esir alınarak 3 yıl Mısır'da harp esiri olarak tutulmuştur. Aralık 1920'de Ankara'ya gelmiş ve Konya Valiliği'ne tayin edilmiştir. En son Askerî Temyiz Mahkemesi ikinci Başkanlığı'ndan emekli olmuştur.

[2] Mekke Emiri Şerif Hüseyin (Mekke 1856-Amman 1931)

Şerif Ali Paşa'nın oğludur. 1886'da Şûray-i Devlet âzalığına tayin edilmiş ve 1891'de II. Abdulhamit tarafından İstanbul'da ikamete mecbur kılınmıştır.

Fahreddin Paşa emeklilik yıllarında...

1908 II. Meşrutiyetin ilanından sonra, Paşa rütbesi ile Mekke emirliğine tayin olmuştur. Daha İstanbul'da iken ilişkiye girdiği İngilizlerin kışkırtmaları sonucu, I. Dünya Harbi'nin en kritik günlerinde (3-5) Haziran 1916'da Osmanlı yönetimine isyan etmiş ve kısa sürede Medine hariç bütün Hicaz'ı kontrolüne almıştır. Medine ise harp sonunda bir süre daha direndikten sonra boşaltılıncaya kadar ele geçirilememiştir.

Hicaz Krallığını ilan etmiş ancak bir süre sonra Vehhabi ayaklanması baş göstermiş ve Su'üdiler tarafından krallıktan indirilerek Kıbrıs'a sürülmüştür. Beş yıla yakın sürgün hayatından sonra Amman'da oğlunun yanında, Osmanlıya isyanın pişmanlık acılarıyla kıvaranarak ölmüştür.

3 Vehip Kaçi (1877 Yanya-1940) Esat Paşa'nın küçük kardeşi ve Bankacı Kâzım Taşkent'ın amcasıdır. Harbiye'den mezuniyetinden sonra 4. Ordu, Yemen ve Manastır'da görev yaptı. II. Meşrutiyetin ilanı üzerine Harbiye Mektebi Müdürlüğü'ne getirildi. Üç yıl bu vazifede kaldıktan sonra Balkan Harbi'nde Yanya'yı müdafaa etti. I. Dünya Harbi'nde Çanakkale'de cephe komutanlığı ve daha sonra Hicaz Vali ve Komutanlığı yaptı. Bu vazifesi sırasında Şerif Hüseyin'in israr ve ihbaratı neticesinde Hicaz Seferi Kuvvetler Komutanı olarak Kanal Seferine nakledildi. Harpten sonra esaretten kaçtı. Mısır ordusunda Kral Fahd'ın isteği üzerine ıslahat hareketini başlattı. Habeş ordusuna, İtalya'ya karşı son müdafaasında komuta etti.

4 Aksa-yı Şark: Uzakdoğu

5 Ali Sait Akbaytogan (Manyas 1872-İstanbul 1950)

1898'de Harp Akademisi'nden mezun oldu.1913'te 39. Tümen Komutanlığı'na tayin edildi. I. Dünya Harbi'nde Yemen'de Ordu komutanı idi. 8 Aralık 1918 'de İngilizlere esir oldu. 31 Ekim 1921'de Malta'dan dönerek İstiklâl Harbi'ne katıldı. 1937'de Orgeneral olarak emekliye ayrıldı.

6 Urban: Bedevi Araplar

7 Şerif Abdullah (Mekke 1882-Kudüs 1951) Şerif Hüseyin'in ikinci oğludur. 1920'de İngilizler tarafından önce Irak Krallığına, daha sonra Mavera-i Ürdün Emirliğine getirildi. 1946'da bağımsızlığını ilan ettikten sonra 1949'da Ürdün Kralı oldu. Saltanatı boyunca İngiltere'nin desteğini aldı. 1950'de Filistin'in bir bölümünü kendi topraklarına katması üzerine 20 Temmuz 1951'de Filistinlilerce öldürüldü. Yerine oğlu Tallal geçti.

8 Seri-ül Hareke: Hızlı hareket eden.

9 Derviş Paşa (Selanik 1886-İstanbul 1932) 1909'da Harp Akademisi 62. Dönem mezunudur. 1913'te Hicaz 22. Tümen Kurmay Başkanlığı'na tayin olmuş ve bu görevdeyken 5 Temmuz 1917'de esir düşmüştür. Esaretten hemen sonra 26 Ocak 1920'de Anadolu'ya dönmüş ve İstiklâl Harbinde çeşitli komutanlıklarda bulunmuştur. 8 Eylül 1930'da Milli Savunma Başkanlığı Müsteşarlığına getirilmiştir. 3 ocak 1932'de Askerî Yargıtay üyeliğine tayin edildiği günlerde vefat etmiştir.

10 Cemal Paşa (Midilli 1872-Tiflis 1922) İttıhat ve Terakki'nin üç isminden biridir. II. Meşrutiyetin ilanında aktif bir rol oynamış olup, Bab-ı Ali baskınından sonra İstanbul Merkez Komutanı oldu. 1914'te Bahriye Nazırlığı'na getirildi. I. Dünya Savaşı başladığında Bahriye Nazırlığına ek olarak Şam'da bulunan 4. Ordu Komutanlığı'nı da üstlendi. Burada Mısır'ı kurtarma girişimleri (Kanal Harekatı) Türk askerinin ağır kayıplar vererek geri çekilmesiyle sonuçlandı. Harbin sonunda İttihat ve Terakki hükümeti istifa ettikten kısa bir süre sonra 2 Kasım 1918'de Enver ve Talat Paşalarla birlikte Berlin'e kaçtı. Oradan İsviçre'ye daha sonra da Rusya'ya geçti. Afganistan'a giderken 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te iki Ermeni tarafından öldürüldü.

11 Şerif Faysal (Taif 1883-Bern 1933) Şerif Hüseyin'in 3. oğlu. Lewrance'in ve Allenby'nin desteğiyle Şam'ı ele geçirdi ve 1920'de Suriye Kralı oldu. Fransızlar tarafından Şam'dan kovulunca İngilizler'in desteğiyle 1921'de Irak Kralı oldu. Irak'ı bağımsızlığına kavuşturarak hükümdarlığını 1933 yılına kadar sürdürdü.

12 Osman Nüri Paşa (1840-1898) 1880'de Hicaz Kumandanı bir yıl sonra da Hicaz Valisi olup, 1886'da Halep Valiliğine tayin edilmiştir. Hicaz Vali ve kumandanı iken bir çok Arap isyanını bastırmıştır. Mithat Paşa ve arkadaşlarının Taif'e sürülmelerinde de aktif rol oynamıştır. Halep'ten sonra Yemen ve Suriye valiliklerinde de bulunmuştur.

13 Talat Paşa (Edirne 1874-Berlin 1921) İttihat ve Terakki'nin ikinci ismidir. Fakir bir ailenin çocuğu olup, Selanik Hukuk Mektebini yarıda bırakarak memuriyete atılmıştır. 1908'e kadar Posta idaresinde çalışmış ve 1908 II. Meşrutiyet Meclisine Edirne Mebusu olarak girmiştir. Bir yıl sonra Dahiliye Nazırı olup 1916'da da Sadrazamlığa getirilmiştir. I. Dünya Harbi mağlubiyetle sonuçlanınca Enver ve Cemal Paşalarla Berlin'e kaçmış ve burada 15 Mart 1921'de Ermeniler tarafından vurulmuştur.

14 Emr-i Yevmî: Günlük emir

15 Hüseyin Hüsnü Kılkış (Kılkış 1881-Ankara 1946) 1907 Harp Akademesi 60. Dönem Mezunlarındandır. I. Dünya Harbinde Hicaz'da tümen komutanı olup Şerif Hüseyin isyanı sırasında Galip Paşa'nın emrinde Binbaşıydı. İstiklal Harbi'nde Garp Cephesi 2. Erkan-ı Harp Reisi idi. 14 Temmuz 1946'da Korgeneral iken emekli oldu ve kısa bir süre sonra 3 Ekim 1946'da vefat etti.

Ömer Fahreddin Türkkan (1868 Ruscuk-22 Kasım 1948 İstanbul) Nizam-ı Cedid Topcubaşı'sı Ömer Ağa'nın torunu, Tuna vilayeti posta ve telgraf başmüdürü mehmet Nahid Bey'in oğludur. Annesi, Mohaç kahramanı akıncı Bâli Bey ahfadından Fatma Adile Hanımdır. Osmanlı-Rus harbinde, henüz 9-10 yaşlarında iken ailesi ile beraber, ateş ve top sesleri arasında Ruscuk'tan İstanbul'a göç etmişlerdi. ilköğreniminden sonra girdiği Harbiye'den 1888'de birincilikle mezun olarak 1891'de de Kurmay Yüzbaşı oldu. 1895'te Erzincan'daki 4. Ordu emrine verilerek, 13 yıl burada kalmış ve Yarbaylığa kadar yükselmiştir. 1908'de İstanbul'da 1.Nizamiye Tümeni kurmay başkanlığına getirildi. 1910'da albay olarak Tekirdağ'da 2. Kolordu Kurmay başkanı oldu. 1912-1913 Balkan Harbi'nin ikinci safhasında 31. Tümen Kumandanı olarak Çatalca savaşlarına katıldı. Öncü alayının kumandanlığını Enver Paşa'nın yaptığı bu tümen Edirne'yi kurtarmıştır. 1914'te Seferberlik ilan edildiğinde Musul'da 12. Kolordu Kumandanı iken, seferberlikle beraber Paşalığa terfi olarak 12. Kolordu'yu Haleb'e getirdi ve aynı zamanda 4. Ordu Kumandan vekili oldu. 23 Mayıs 1916'da seçeceği subaylarla birlikte, ziyaret ve denetleme, "aslında durumu tetkik," maksadıyla Medine'ye hareket emrini alarak, 31 Mayıs 1916'da Medine'ye vardı. Fahreddin Paşa, Medine'ye varışının altıncı günü patlak veren Şerif Hüseyin isyanı üzerine, 5 Haziran 1916'dan 13 ocak 1919'a kadar Medine'yi savunmuştur.

17 Temmuz 1916'da, Ordu Kumandanlığı sıfatıyla, Hicaz Seferi Kuvvetler Kumandanlığına tayin edildi, bu vazifesine ek olarak 28 Nisan 1917'de Ferik (Korgeneral) oldu ve Medine Müdafaası sırasında Türk, Alman ve Avusturya-Macar'ların en büyük savaş nişan ve madalyalarını aldı.

30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesine ve emirlere uymayarak, Medine'yi teslim etmemiştir. Fakat ne yazık ki Medine bir hıyanet sonucu 13 Ocak 1919'da teslim oldu. Fahreddin Paşa gözyaşları içinde kılıcını düşmana teslim etmiyerek, bütün yokluklara rağmen 2 yıl 7 ay müdafaa ettiği Peygamberimizin hane-i saadetlerine sunmuştu.

28 Ocak 1919'da İngilizlerin Mısır'a götürdüğü Paşa, Kahire'de Kasr-el Nil kışlasında 188 gün tutuklu kaldıktan sonra, 5 Ağustos 1919'da harp suçlusu olarak Malta'ya götürüldü ve 30 Nisan 1921 tarihine kadar (2 yıl 33 gün) Fort Salvatore kışlasında tutuklu kaldı. Bu esnada İstanbul'da Kürt Mustafa Paşa askeri mahkemesince ölüme mahkum edilmişti. [*]

Malta'dan sonra İtalya, Almanya ve Rusya üzerinden Batum yolu ile 2 Ağustos 1921'de Anadolu'ya girdi. 24 Eylül 1921'de Ankara'ya geldi. Milli Mücadeleye katıldı. 12 Mart 1922'de Afganistan, Kabil elçiliğine atanmış, 1926'ya kadar bu görevde kalarak Türk-Afgan dostluğunun temellerini atmıştır. 1926'da İstanbul'a dönerek evine çekildi. 22 Kasım 1948'de vefat etmiş ve vasiyeti üzerine Rumelihisarı mezarlığına defnedilmiştir.

Fahreddin Paşa, Erzincan'da iken Süvari Feriki (Korgeneral) Ahmet Sıtkı Paşa'nın kızı Ayşe Sıdıka (1884-1959) hanımla evlenmiş ve dört çocukları olmuştur. Subhiye (1906), Mehmet Selim-Emekli General-(1908), Mehmet Orhan-Emekli General-(1910), Ayhan -Yüksek Mühendıs-(1927-1955) hava yedeksubayı iken vefat etmiştir./

[*] Hayat Tarih/1972/sayı:11 Reşad Ekrem Koçu

İngiliz Gizli Belgelerine Göre

Kıbrıs'ın İdaresi İngiltere'ye Nasıl Bırakıldı?

DR. HÜSEYİN ÇELİK

Yıl 1878, Tarihte "Doksanüç Harbi" diye geçen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşından Osmanlı Devleti ağır bir yenilgiye uğrayarak çıkmıştır. Yenilginin ardından imzalanan Edirne Mütarekesi ve Ayastafanos Muahedesi'nin ağır şartları Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki varlığını hemen hemen sona erdirdiği gibi, Osmanlı'ya ağır bir savaş tazminatı yüklüyordu. Rus orduları Yeşilköy'de karargah kurmuş, Rusların nefesleri İstanbul'un ensesinde hissedilmektedir.

Öte yandan İngilizler, Rusların Yeşilköy'e kadar gelmiş olmalarından ve San Stefano (Ayastafanos) Muahedesi'nin getirdiği şartlardan son derece endişelidirler. 13 Şubat 1878'de İngiliz donanması Bâbıâlinin itirazına ve protestosuna rağmen Çanakkale'den geçerek İstanbul önlerine gelir.[1] Rus Çarı Sultan Abdülhamid'e, İngiliz donanmasının boğazdan ayrılmaması halinde İstanbul'a girip harap edecekleri tehdidinde bulunur. Sultan'ın İngiltere kraliçesi Victoria'ya gemilerini çekmeleri için çektiği telgrafa olumla cevap gelmez.[2] Sultan'ın İngiltere İstanbul elçisi Henry Layard'a yaptığı mükerrer müracaatlar üzerine gemilerin ancak İstanbul Boğazı'ndan ayrılarak İzmit körfezine gitmeleri sağlanır.

Rus Çarı sözkonusu savaşı adeta bir Haçlı Savaşı haline getirmiştir. Dolayısıyla Balkanlardaki Müslümanlar, Rus Ordusu ile birleşerek kendilerine saldıran başta Bulgar ve Romen ve diğer Hıristiyan güçlerin tecavüzlerine dayanamamış geride harap evler, yanmış yakılmış tarlalar yığınla şehit bırakarak aç, susuz ve perişan bir halde İstanbul'a doluşmuşlardır. İstanbul'daki bu yüzbinlerce evsiz, aşsız Balkan Muhacirinin perişan halleri bir yandan yürek paralarken diğer yandan Yeşilköy'de Ruslarla imzalanan ve yığınla vatan toprağının kaybedildiği antlaşma İstanbul'daki hoşnutsuzluğu, gerginliği iyiden iyiye arttırıyordu.

Sir Austin-Henry Layard

İşte böyle bir ortamda Ali Suavi Efendi, topladığı birkaç yüz Muhacirle beraber Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmiş ağabeyi Sultan Murad'ın kaldığı Çırağan Sarayını basarak onu oradan alıp Kırcaali'de henüz silahlarını bırakmamış Müslüman savaşçıların başına geçirmeğe ve savaşı devam ettirmeğe teşebbüs etti. İşte Kıbrıs'a ne olduysa bu "Çırağan Hadisesi"nden sonra oldu.

Aslında Çırağan Hadisesi, iddia ve tahminlerin aksine, İngilizler tarafından düzenlenmemiş-

tir. Ancak İngilizler her zaman olduğu gibi, bu sefer de bulanık havadan yararlanmasını bilmişlerdi. Çırağan Hadisesi'nden önce Sultan Murad'ı Saraydan kaçırma veya yeniden tahta çıkarmağa yönelik birkaç girişim daha olduğu için Sultan Abdülhamid bu konudan iyice ürker hale gelmiştir. Çırağan Hadisesi meydana gelip, ancak kanlı bir şekilde bastırıldıktan sonra da zaten mizaç olarak çok fazla evhamlı olan Sultan büsbütün telaşa kapılmıştır.

Sultan Murad ve Midhat Paşa'ya yakınlığı ile tanınan İngiliz Elçisi Sir Henry Elliot, 31 Mart 1877'de Londra'ya çağrılmış ve yerine ünlü arkeolog, diplomat Austen Henry Layard atanmıştır. Layard İstanbul'a hareketinden önce Başbakan Benjamin Disraeli, Lord Derby ve Lord Salisbury ile görüşmüştür. Disraeli, görüşme esnasında, kendisinden Sultan üzerinde etkinlik sağlamasını, henüz başlamamış Osmanlı-Rus Savaşını engellemeğe çalışmasını istemiştir. Disraeli, savaş çıkması halinde Osmanlı Devleti'ne yardım etmeyeceklerini yetkililerine bildirmesi konusunda da Layard'a talimat vermiştir.[3]

Gerçekten de Layard İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra Sultan'a bir hayli yakın olabilmiştir. Lord Derby'ye gönderdiği bir raporda İngiliz elçisi Sultanla ne denli içli dışlı olduğunu şöyle ifade ediyor: "Evet Lordum, işte ilk defadır ki bir Osmanlı Sultanı bir yabancı elçiyi kendi şahsi sofrasına kabul ediyor, hem de karısıyla beraber"[4] Layard karısıyla beraber Sultan'ın haremine girerek, onun sofrasında yemek yiyebilecek kadar Sultanla dost olabilmişti. Ancak Layard kadar Sultan'ın da bu dostluğa ihtiyacı vardı.

Çırağan Hadisesi'nden beş gün sonra, yani 25 Mart 1878'de Layard, Dışişleri Bakanı Lord Salisbury'nin telgraf emri üzerine Sultan Abdülhamid'e İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile bir savunma işbirliği antlaşması yapmak istediğini iletmek ve konu ile ilgili teferruatları görüşmek üzere Yıldız Sarayı'na gider. Bundan sonrasını Elçi'nin 27 Mayıs 1878 tarihiyle Londra'ya gönderdiği "çok gizli ve mahrem" kayıtlı rapordan[5] takip edelim:

Layard, bu görüşme esnasında, Sultan'ın çok hasta ve büyük bir ruhî depresyon içersinde bulmuştur. Tavırlarında her zamankine göre gariplikler vardır. Sultan, Ali Suavi olayından beri hiç uyuyamadığını dolayısıyla şiddetli bir baş ağrısından muzdarip olduğunu söylemiştir. Layard, olayın aslında endişe duyulacak kadar önemli olmadığını, olay esnasında ordunun ve halkın kendisine bağlı kaldığını, olayın başarısızlıkla sonuçlanmasının da Sultan Murad ile ilgili abartılmış söylentilere son vereceğini söyleyerek onu teselliye çalışmıştır. Elçi, Sultan'a ayrıca İngiltere Kraliçesi'nin şahsi dostluk ve sempatisini bildirmek için emir aldığını belirtir. Bunları duyan Sultan Abdülhamid bir parça rahatlamış, neşelenir gibi olmuştur.

Sözkonusu görüşme esnasında İngiliz elçiliği baştercümanı Mr. Sandison ile mabeyn feriki Said Paşa da huzurdadır. Yukarıda özetlediğimiz girişten sonra Layard Sultan'a, kendilerine önemli bir tasarıyı arz etmek için geldiğini ancak konunun gizli tutulacağına dair Padişah sözü vermesini ister; ve Sultan söz verir.

Bundan sonra Layard, Kraliçe'nin ve İngiliz hükümeti'nin Osmanlı Devletinin menfaatlerine ve padişahın şahsına karşı olan iyi niyet ve sempatilerinden tekrar söz etme gereği duyar. Sultan da tek dostunun İngiltere kraliçesi olduğunu, Layard'a da sonsuz güvendiğini söyler. Esas konuya geçmeden önce Elçi, İngiltere'nin Avrupa ve Asya'daki durumunu açıklar. Ona göre: İngiltere Avrupa'da ancak belli antlaşmalar ve dengeler ile hareket etmek zorundadır. Ancak Asya'da İngiltere'nin menfaatleri neyi gerektiriyorsa o yolu seçme hürriyetine sahiptir. Bu ön açıklamadan sonra esas konuya geçilir. Mesele şudur: İngiltere, Osmanlı Devleti ile yapacağı bir savunma işbirliği antlaşmasından sonra bir yandan San Stefano (Ayastefanos) antlaşması gereği olarak Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da kaybettiği topraklarla ilgili maddeleri hafifletmeğe çalışacak, diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarına bir saldırı olması halinde onun yanında yer alacaktır. Ayrıca İngiliz hükümeti, Yeşilköy'de kamp kurmuş Rus Ordusunu buradan uzaklaştıracaktır.

Bunları duyan Sultan Abdülhamid, son derece memnun olmuştur. Kendisi o kadar hasta ve halsizdir ki artık Layard'ın Savunma işbirliği ile ilgili olarak anlatacağı detayları dinlemeğe tahammülü yoktur. Bunun için Layard'tan aynı şeyleri Başvekil Sadık Paşa'ya anlatmasını rica eder.

Elçi Sadık Paşa ile görüşürken Sultan, Said Paşa'yı Sadık Paşa'ya göndererek Layard'ın tavsiyelerinin harfiyyen dinlenmesini ve sunacağı taslağın kabul edilmesini emreder. Hareme çekilecek olan Sultan Mr. Sandison'a, kendisini sonuna kadar dinleyemediği için Layard'a özürlerini, Kraliçe'ye, İngiltere hükümeti ve Mr. Layard'a yakın ilgi ve desteklerinden dolayı teşekkürlerinin bildirilmesini ister.

Layard, Lord Salisbury tarafından gönderilmiş Savunma işbirliği taslağını Sadık Paşa ve Hariciye Vekili Safvet Paşa'ya sunar. Taslağa göre, İngiltere Osmanlı Devleti'nin Asyadaki topraklarını garanti altına almakla kalmaz, buraya akacak olan İngiliz sermayesinin buraları refaha boğacağını da va'deder.Ancak bunun karşılığında Kıbrıs adasının idaresi İngiltere'ye bırakılacak ve Osmanlı yönetimi, detayları ileride iki devlet arasında görüşülecek reformlar gerçekleştirecektir.

Sadık ve Safvet Paşalar, taslağı kabul etmekle beraber Sultan'a danışmadan karar veremeyeceklerini ve antlaşma metnini imzalayamayacaklarını söyleyerek ertesi gün buluşmak üzere görüşmeğe ara verilir.

Bu ilk saat görüşmenin sonunda İngiliz elçisi Londra'ya şu telgrafı

çeker:

Tarabya 25 Mayıs 1878, Saat 7.30 (akşam)

" Şahsî-Gizli ve Çok Mahrem.

Bu sabah üç telgrafınızı aldım. Sultanı son olayların tesiriyle hasta ve ruhî bir depresyon içerisinde buldum. Sultan Başvekil'e tamamen benim tavsiyelerim doğrultusunda hareket etmesi için emir verdi. Taslağın yarın imzalanacağını ümid etmemem için hiç bir sebep yok.

İmza (A.H.Layard) [6]

Yine 27 Mayıs tarihli raporda elçi, ilk görüşmenin ertesi günü yani 26 Mayıs'ta Sadık Paşa'nın evinde görüşmeğe devam ettiklerini bildirir. Rapora göre, Safvet Paşa taslağa savunma işbirliği antlaşması yürürlüğe girmeden İngiltere'nin Kıbrıs'a birlik çıkarmamasını hükme bağlayan bir paragraf ilave edilmesini, aksi takdirde bu durumun Ruslar için savaşı yeniden başlatmak için bahane oluşturacağını ileri sürer. Ancak Layard, Lord Salisbury'nin gönderdiği metne her hangi bir şey ilave etme yetkisini kendisinde bulmadığını, zaten antlaşma resmen yürürlüğe girmeden böyle bir durumun söz konusu olacağını sanmadığını söyler. Bunun üzerine Safvet Paşa Elçi'nin kendisinden buna garanti ettiğine dair yazılı bir belge ister. Layard, böyle yazılı bir belgeyi verip veremeyeceğini Londra'ya sorması gerektiğini ileri sürünce Sadık Paşa konunun çok önemli olmadığını söyler ve bu tedbirden vazgeçilir.

Daha sonra antlaşmanın İngilizce, Fransızca ve Sultan'a arz edilmek üzere hazırlanan, Türkçe metinleri Layard tarafından imzalanır. Sadık ve Safvet Paşalar ise meseleyi Bakanlar Kuruluna sunarlar. Bakanlar bazı müzakerelerden sonra taslağı kabul ederler. Artık iş Sultan'ın onayına kalmıştır. Mr. Sandison, Sadık ve Safvet Paşalar Sultan'a anlaşma metnini akşam saat 8.00'de arz ederler. II. Abdülhamid taslağı hemen kabul eder. Ancak hemen imzalamaz. Elçi sözkonusu raporunda Sultan'ın bir gün sonra antlaşmayı onaylayacağına dair ümidini dile getirmektedir.

Altında Sadık ve Safver Paşalar ile Henry Layard'ın imzaları bulunan İngilizce antlaşma metninin tercümesi şudur:

"Şayet Rusya, Batum'u, Kars'ı elinde tutmağa çalışırsa veya Sultan'ın belli antlaşmalarla sahip bulunduğu kabul edilmiş topraklarını almak için bir saldırıda bulunursa, İngiltere buraları silahlı güçlerle savunmak için Osmanlı Devleti ile müttefik olmağı taahhüd eder. Öte yandan, Sultan, idaresinde, bu topraklarda yaşayan Hıristiyan ve diğer vatandaşlarının korunması için (sonradan iki güç arasında üzerinde anlaşılacak) gerekli reformlar yapmağı, İngiltere'nin taahhütlerini yerine getirebilmesi için Kıbrıs adasının İngiltere tarafından kullanılmasını ve idare edilmesini kabul etmektedir.

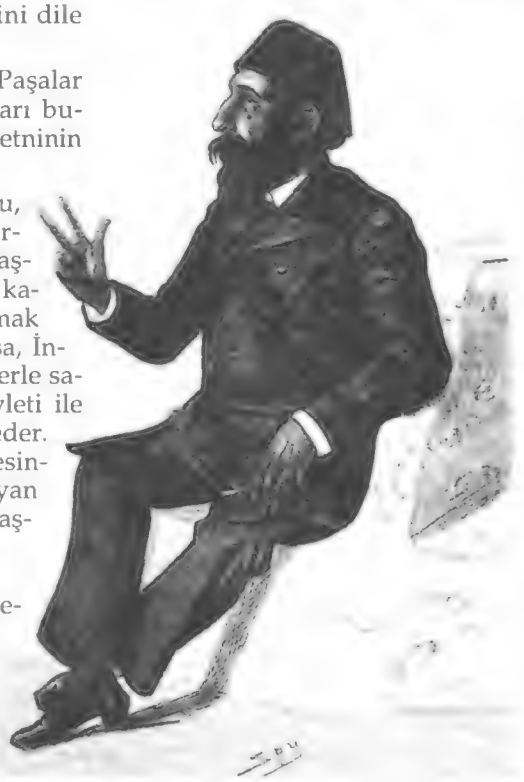

II. Abdülhamid'in Vanity Fair adlı İngiliz dergisinin 16 Mayıs 1885 tarihli sayısında çıkan bir karikatürü.

İstanbul

26 Mayıs 1878

İmza (A.H.Layard) Sadık Safvet"[7]

Bu antlaşma metninin imzalandığı gün Sultan Abdülhamid, Layard'ı çağırtarak, Ali Suavi Hadisesi'nin olduğundan çok daha ciddi olduğunu, hayatının tehlikede olduğunu söylemiş ve İngiliz gemilerinden birinin Ortaköy önlerine getirtip demirletmesini istemiştir. Bunun üzerine Elçi İzmit körfezindeki İngiliz donanmasının komutanı Amiral Hornby'den "Helicon" zırhlısını Boğaz'a göndermesini istemiştir. Ancak Amiral Hornby durumu telgrafla Londra'ya bildirmiş ve görüş istemiştir. Hornby'nin telgrafının tercümesi şudur:

"Amiral Hornby'den Deniz Kuvvetleri Komutanlığına

No: 110 İzmit, 27 Mayıs, Saat: 11.15 (sabah)

Elçi Helicon'un şayet gerekirse Sultanı almak üzere İstanbul Boğazı'na gitmesini istiyor. Çünkü Sultan hayatına karşı bir komplonun olmasından korkuyor.

Onayladım. (Son iki şifreniz okunacak durumda değil) [8]

Konu, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiş ve Dışişleri Layard'a şu telgrafı çekmiştir:

No: 650 Dışişleri Bakanlığı 27 Mayıs 1878

Beyefendi,

Bugün saat (gece) 11.00'de size şu telgrafı şifre ile gönderdim.

"Hornby Helicon'un herhangi bir ihtilal esnasında Sultan'ı kurtarması için istendiğini telgrafla bildirmektedir.

Gerçek bir tehlike var mıdır"[9]

Yukarıdaki telgrafa Layard'ın verdiği cevap ise şudur:

No: 513 Tarabya

Şifre 28 Mayıs 1878, Saat 9.10 (sabah)

Çok Gizli,

Dünkü telgrafınız üzerine

İki gün önce Sultan benden "Helicon"un Ortaköy açıklarında demirlenmesini sağlamamı istedi. Çünkü kendisine karşı düzenlenen komplonun olduğundan çok daha ciddi olduğuna inanmaktadır. Dün Helicon'u geri göndermemi istedi. Ben de öyle yaptım. Gerçek bir tehlikenin var olduğu kanaatinde değilim ancak bu durumda Sultan'ın isteğini red edemezdim.

İmza (A.H.Layard)"[10]

Savunma İşbirliği antlaşması Sultan tarafından henüz imzalanmamışken elçi onun her türlü isteğini yerine getirmeği vazife kabul ediyor. İş bununla da kalmıyor, Elçi'nin 31 Mayıs 1878 tarihli raporuna göre[11] Sultan Abdülhamid, Suavi Hadisesi'nin tesiriyle resmen paniğe kapılmış ve İngiliz Elçisinden kendisinin ve çoluk çocuğunun hayatına yönelecek tehlikelerin bertaraf edilmesi için yardım istemiştir. Layard'ın sözkonusu raporuna göre, zaten Lord Derby, dışişleri bakanı olduğu dönemde, Sultan'a yönelik bir tehlike olması halinde onu Elçiliğin koruma gemisine alması konusunda kendisine yetki vermiştir.

Raporda bildirdiğine göre, Sultan 29 Mayıs Çarşamba günü Layard'ı Yıldız Sarayı'ndaki haremine davet etmiş ve kendisiyle özel bir görüşme yapmıştır. Haremağası kapıda, Sultan'ın bu görüşmede Said Paşa'nın bile bulunmasını istemediğini söyleyip Said Paşa'yı kapıdan geri çevirmiştir. Layard'la Sultan arasında tercümanlığı Sultan'ın Rum doktoru Dr. Mavrogeni yapmıştır.

Sultan'ın içinde bulunduğu durumu bir fotoğraf netliğiyle tasvir eden Layard, onun çok hasta uykusuz, yorgun olduğunu ve böyle iken söze başladığını söyler. Sultan, Layard'ın şahsî dostluğu ve İngiltere'ye olan güveninden söz ettikten sonra sözü "Çırağan Hadisesi"ne getirmiştir. Çırağan Hadisesi'nin görünenin ötesinde uzantılarının olduğuna inanan Sultan, Başvekil Sadık Paşa dahil hiç kimseye güvenmediğini, Rusların döktüğü Müslüman kanlarının hesabının kendisinden sorulmak istendiğini, halk arasında popülerliğini yitirdiğini halbuki kendisinin herşeyin en iyisini ülkesi ve vatandaşları için yapmağa çalıştığını ifade ederek kendisinin tahttan indirilip bir yere kapatılması, sürülmesi, kendisinin veya çoluk çocuğunun hayatına kastedilmesi halinde İngiliz elçisi olarak kendilerini korumağa alıp alamayacağını, kaçmağa çalışmaları halinde bunu kendileri için kolaylaştırıp kolaylaştıramayacağını sormuştur.

Bu konuşmalar devam ederken dışarıdan gelen bir gürültü üzerine Sultan yerinden fırlar ve telaşlanır. Bir harem görevlisini ne olup bittiğini öğrenmeğe gönderir. Gürültünün çevredeki askeri birliklerin trampet sesleri olduğunun öğrenilmesi üzerine Sultan sakinleşir. Kendisi o derece ürkmüştür ki dışarıdan gelen her sese kulak kabartmaktadır. Bu arada Dr. Mavrogeni de Layard'a Sultan'ın gecelerce uyuyamadığını ve gripten de muzdarip olduğunu söyler.

Layard Sultan'a, endişe ettiği gibi bir durumun olması halinde gerekli herşeyi yapacağını söyleyip onu sakinleştirmeğe çalışmıştır. Gece saat 11.00'de Elçi haremden ayrılırken Sultan daha iyi görünmektedir.

Ancak sabahleyin saat 5.00-6.00 civarında Sultan, Elçi'nin evine haber göndererek kendisinin ve hanımının derhal Saray'a gelmesini, hayatlarının gerçekten tehlikede olduğunu ve kendilerin korunması için gereken ne ise gecikmeden yapılmasını ister. Layard bunun üzerine artık Saray'a gitmenin işe yaramayacağını düşünerek kendisine bir mektup yazıp desteğini tekrarlar, herhangi bir şeyin yapılması gerektiği zaman Said Paşa veya Dr. Mavrogeni'nin kendisine danışabileceğini Sultan'a bildirir. Layard Sultan'ın aklî bir dengesizlik geçirdiğine kesin olarak inanmaktadır.

Layard, Mr. Sandison'u Başvekil Mehmet Rüştü Paşa'ya gönderip Sultan'la aralarında geçenleri anlattırır. Başvekil, uyarıldıkları için teşekkür eder ve Sultan'ın içerisinde bulunduğu durumun kendileri tarafından da bilindiğini ve ülkenin selameti için bu durumu gizli tutmanın öneminden söz eder. Dr. Mavrogeni ve M.Rüştü Paşa'nın Sultan'ın sağlık durumunun daha kötüye gitmesinin ülke için bir talihsizlik olacağı yolundaki endişelerine Layard da katılır.

Bilindiği gibi, Sultan Abdülhamid işte bu ruh hali içersinde 4 Haziran 1878'de İngiltere ile Savunma işbirliği antlaşmasını imzaladı ve Kıbrıs'ın yönetimi İngiltere'ye bırakıldı.

Kıbrıs'ı İngiltere için kolaylıkla koparan Henry Layard'a, bu başarısından dolayı İngiltere Kraliçesi tarafından "Grand Cross of The Bath" nişanı verildi.[11]

Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısındaki çaresizliği yanında, Sultan'ın zaten ürkek, evhamlı olan mizacının Çırağan Hadisesi ile tahrik edilmiş olması Kıbrıs'ın kaybedilmesine sebep olmuştur.

Ancak bir zaman sonra Sultan kendisine gelince yapılan yanlışlığın farkına varmış ama geç kalınmıştır.

Sultan Abdülhamid'in Yıldız Esas Evrakı'nda bulunan bir muhtırasından anlaşıldığına göre, Sultan antlaşmanın oldu bittiye getirildiğini, İngiltere'nin antlaşma ile va'dettiklerini yerine getirmediğini dolayısıyla Kıbrıs meselesinin yeniden ele alınması gerektiğini ifade eder[12]. 21 Haziran 1294 (rumî) 3 Temmuz 1878 tarihli reform taslağına verdiği cevapta antlaşmaya "Hukuk-ı Şahâneme asla halel gelmemek" ibaresini ekleyerek imzaladığını ve bunun da İngiltere Kabinesinde yanlış yorumlandığını belirten Sultan Abdülhamid taslağın fevkalade gizlilikle ele alındığı için yeterince incelenemediğini ve oldu bittiye geldiğini burada da tekrar eder.[13]

Yine Sultan Abdulhamid'in İngi-

liz siyaseti ile ilgili bir muhtırasının 5. maddesinde şöyle denilmektedir.

"Kıbrıs Cezîresini Devlet-i Aliyye'den ne suretle taht-ı idarelerine almağa muvaffak olduklarına ve Suavi vak'asını Kıbrıs Mu' ahedenamesinden evvel vuku'a getirmeleri ve Kıbrıs'ın terkiyle Suavi vak'asının birbirine münasebet-i tammesi bulunduğu..."[14]

Aslında Sultan Abdülhamid burada da Suavi Hadisesinin kendisinde yarattığı panik ve bu panik neticesinde Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi konusunda yaptıkları yanlışlığı itiraf eder gibidir. Sultan'ın Çırağan Hadisesi'nin İngilizler tarafından tertiplendiğine dair şüpheleri belgelerde de sözkonusu edilmiştir. Ancak Layard'ın bildirdiğine göre, kendisi İngiltere'nin hadise ile uzaktan yakından ilgisi bulunmadığını Sultan'a arz etmiş ve onu ikna etmiştir. Gerçekten de Suavi ile irtibatlı olan bazı İngilizler vardır ancak bunlar resmi İngiliz politikasını temsil etmedikleri gibi Çırağan Hadisesi esnasında sözkonusu şahısların müdahil olup olmadığı belli değildir.

İngiliz belgelerinde Çırağan Hadisesi'nin nasıl yer aldığını, İngiltere hükümetinin Çırağan Hadisesi ile ilgisinin olup olmadığını bir başka yazımızda ayrıca ele alacağız.

1 P.R.O (Public Record Office- İngiliz Devlet Arşivi) F.O (Foreign Office - Dışişleri Bakanlığı Bölümü): 424/67,no.241.

2 P.R.O F.O 424/67, no.360.

3 Richard, Millman, Britain and The Eastern Question, Oxford 1979, s.548.

4 P.R.O, F.O: 78/2584 From Sir Loyard to Lord Derby, no. 1026.

5 P.R.O F. O: 78/2789 From Sir Loyard to Marquis of Salısbury no.692.

6 P.R.O F.O 78/ 2820 From Sir Layard to Marquis of Salisbury, no.506.

7 P.R.O F.O 78/ 2789 27 Mayıs 1878 tarih ve 692 no.lu raporun eki

8 P.R.O F.O 78/ 2891 From Admiral Hornby to Admiralty no. 110.

9 P.R.O F.O: 78/2768 From F.O. to Sir Layard no. 656.

10 P.R.O F.O 78/2820 From Sir Layard to Marquis of Salisbury, no. 513.

11 Millman, Richard, Britain and The Eastern Question, Oxford 1979, s.44.

12 Başbakanlık Devlet Arşivi, Kısım: 9, Zarf: 72, Karton: 4, Evrak:1094.

13 Başbakanlık Devlet Arşivi, Kısım: 14, Zarf: 126, Karton: 7, Evrak: 163.

14 Uzunçarşılı, İ.H. "II. Abdülhamid'in İngiliz Siyasetine Dair Muhtıraları", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt VII, No. 10, Eylül 1964, s.44.

Belge

Bugün huzûrumuzda akt ettirmiş olduğumuz meclisde dermeyân-ı müzâkere olunan Kıbrıs Cezîresi meselesi gayet nâzik ve mühim mesâilden olduğundan cümlenin bilâ-taraf ma'lûmâtı olmak üzere keyfiyetin ta ibtidâsından beri nasıl cereyân etmiş olduğunu izâh ve tafsîle mecburiyet gelmiş olmakla şu mes'elenin tarafımıza devletimize hayırlı olacak ve vazife-i sadâkat u ubûdiyete muvâfık bulunacak bir suret-i tesviyenin bulunmasıyçün kemâl-ı serbestî ile te'âtî-yi efkâr olunmasını cümleye tavsiye ederim. Çırağan vak'ası'nın ikinci günü İngiltere Sefareti tercümanı Sandison Sarây-ı Hümayûnumuza vürûd eyleyeceğini ve İngiltere devleti tarafından Devlet-i Aliyye'nin fevka'lâde menâfi'ini mûcib olacak suretde bir hayır tebşir edeceğini mabeyn müşiriyeti vasıtasıyla Başvekil Sadık Paşa'nın ma'lûmatı dahi olduğu halde tarafımıza tebliğ etmiş ve vakt-ı mezbûrda Sefir-i Müşarünileyh gelerek huzûrumuza celb olundukda dûr u dirâz birtakım makalât ve mukaddimât serd eyledikden ve zaman-ı maziden bahs ettikden sonra Devlet-i Aliyye ile İngiltere beyninde bir ittifak-ı tedafü'î ve tahaffuzî akd edileceği ve Bulgaristan'ca ve sair cihetlerce Kongre'de devletimizin menafi'i kemâl-ı kuvvetle muhafaza olunarak Anadolu tarafından dahi hudûd-ı Devlet-i Aliyye'nin kasr ve taklîl edilmemesine çalışılacağı ve pek az bir gün zarfında Rusya askerinin Civârı Pây-ı tahtdan çektirileceği gibi birtakım menâfi' ve muhassenât arz ederek bunlara mukabil Kıbrıs cezîresinin İngiltere devleti idaresine terki husûsunu teklîf eylemiş olmakla kaide ve kanûnumuz mûcibince bu bâbda kendisine bir cevab-ı kat'î verilmeyerek bu teklifin Hey'et-i Vükelâmızca tezekkür olunacağı bildirilmiş ve mes'ele tamamiyle Hey'et-i Mezkûreye bırakılmış olduğu halde olvakit Başvekâlette bulunan Sadık Paşa ile Hey'et-i Vükelâ tarafından zîri temhîr ve tasdik olunmuş mukavelenâme huzûrumuza arz edilmiş ve mes'eleye esasen karar verildiğinde Hariciye Nazırı bulunan Safvet Paşa'nın dahi haberdâr olduğu, âhiren birkaç gün zarfında mesmû'umuz olmuş ve aradan az bir müddet geçerek Mister Layard gelip kemâl-i tehalük ü ta'accül ile işbu mukavelenin imzasını teklif eylemiş ve bu sırada ve Rüşdü Paşa'nın âvân-ı sadaretinde Hey'et-ı Vükelâmız tarafından def'a-î sâniye olarak iki mazbata dahi takdim kılınmış olmakla Hey'et-î Vükelânın taraf-ı hükümdarîden hâiz olduğu sıfat-ı emniyet ü itimada binâen mûcibince icrası tarafımızdan irade olunmuştur.

Halbuki Kongre'de İngiltere Devleti tarafından mev'ûd olan mu'âvenet görülmemiş ve Ayastefanos Muahedesi'nden ziyade zararlı çıkılacağı görünmekte ve Rusya askeri dahi elhaletü hâzihi civâr-ı pâyitahtta ikamet etmekte bulunmuş olup şu hallere nazaran İngiltere mevâidini incâz etmemiş ve Kıbrıs verilmiş ve hiçbir menfa'at mukabilinde olmayacağı teferrüs olunmakta bulunmuş olduğundan ve beyne'l-halk dahi birtakım erâcîf tehaddüs etmekde bulunduğundan şimdi mülk-i mevrûs-ı şâhânemiz olan bir cezire–i cesîmenin bu suretle İngiltere idaresine verilmesi pek ziyade şâyân-ı tedkik ü i'tina mevaddan olduğu ve bu bâbda hiç bir gûna yanlışlık edilmeyip maslahata bir sureti sâlime vü mukayyedede karar verilmiş ve bu kararın bir an evvel ittihazı matlûb-ı kat'î-i şâhânemdir.

fi 2 Receb 95 / fi 21 Haziran 94 ☆

Geçmiş Zamân Olur Ki Hayâli Cihân...

"Dün, Dündür; Bugün, Bugündür" Sözünün Sâhibi Kimdir?

HALİL ERDOĞAN CENGİZ

"Dün, dündür; bugün bugündür", yıllardır yurdumuzda en çok eleştirilen ve bir sayın büyüğümüzün ağzından çıkarak ün kazandığı için faturası kendisine kesilen bir sözdür. Oysaki eski târih kaynaklarımızın sayfaları çevrildiğinde bu sözün daha XVII'nci yüzyılın başlarında Sultân I. Ahmed tarafından söylendiği Peçevî'nin (Peçuylu'nun), Kâtib Çelebi'nin[1] ve Naîmâ'nın[2], Hasan Beyzâde'den[3] naklettikleri cümlelerden anlaşılmaktadır.

Peçevî İbrâhim efendi, ünlü târihinde [4] H. 1015 (M. 1606) yılında Dervîş Paşa'nın sadr-ı a'zam olduğunu anlattıktan sonra, aynen şunları yazmıştır:

"Hasan Bey-zâde efendi târîhinde yazmış ki:

Ol (o) esnâda Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi ve Hoca Efendi'yi [5] ve vüzerâ-i izâm (ulu vezirler) ve kaadî-askerleri (kazaskerleri) kasr-ı pâdişâhîye (pâdişah köşküne) da'vet etdirip ya'ni sefer ahvâlini (durumunu) müşâvere etmek (görüşüp danışmak) için cem'etdirdi (bir araya getirtti).

İbtidâ (ilk önce) Sa'âdetlü Pâdişâh:

- Bu sene sefer gice (geç) kaldı. Feragat olunmak (vaz geçilmek) ve sene-i âtîye (gelecek yıl) için tedârik görülmek (hazırlanmak) evlâdır (daha iyidir) buyurdular.

Cümlesi (orada bulunanların tümü) Mehmet Paşa merhûma bu kadar ikdâm olunurken (sefere bir an önce gitmesi için ısrarla emir verilirken) [6] şimdi te'hîr-i sefer (seferin geri bırakılması) bilâsebep (sebebsiz olarak) a'ceb min el-aceb'dir (acâibin de acâibidir) diyü mütehayyir olurlar (şaşıp kalırlar). Hemân (o anda) Sun'ullah Efendi merhûmun ihtiyâri (irâdesi) kalmaz ve:

- Bir aydan ziyâdedir (fazladır) ordu-yı hümâyûn (padişah ordusu) Üsküdar'dadır. Bu kadar ilçiler (elçiler) ve a'dâ-yı dîne (din düşmanlarına) karşu döndürmek münâsib değildir. Bâri Haleb'e degin varılsa ve gelicek sene sefer tedâriki anda (orada) görülse. Ansuz (birdenbire) dahi bir baş (hiç durmadan) Acem'e varmak, asker-i İslâm yormakdır. Merhûm cedd–i emcediniz (rahmetli pek ulu atanız) Sultân Süleymân merhûm ekser Acem seferlerin bu tarîk ile seferlemişdir (İran seferlerinin ekserisini bu yoldan, bu şekilde düzenlemiştir).

Sa'âdetlü pâdişâh mukabele idüp:

- Ol zemân muktezâ-yı hâl öyle imiş, öyle etmişler (O zaman durum öyle gerektiriyormuş, öyle yapmışlar); şimdi muktezî yoğiken (gerekmezken) Haleb'e varmanın fâidesi nedir? buyururlar.

Menlâ (molla, büyük bilgin) dahi:

- Fâidesi budur ki ordu-yı hümâyûn yok yere çıkmış olmaz ve sefere azîmet olunmuş iken, a'dâ, sefere kudretleri olmadı demez. Şimdi hemân şöyle bilâ-sebeb ordu-yı hümâyûnu döndürmek revâ görülür mü? Bâri muhâfaza-i memâlike (ülkenin korunması için) bir vezîr gönderilmez mi? der.

Sa'âdetlü Pâdişâh dahi:

-İşte sâbık Bostancıbaşı Ferhâd Paşa, muhâfaza-i memleket için varsun (gitsin) ve ordu-yı hümâyûnu bile (birlikte) götürsün, buyururlar.

Yine Sun'ullah Efendi merhûm hak-gûylukda mecbûr olmağla (doğruyu söylemek zorunda olduğundan):

-Ya bâri İç Hazine'den[7] sefer zahîresi (tahıl, yiyecek) iştirâsıyçün (satın alınması için) bir mikdâr hazîne (para) verilmez mi? der.

Sa'âdetlü Pâdişâh:

- Hazîne yokdur. Kandan (nereden) virelüm? derler.

Tekrâr Sun'ullah Efendi :

-Bâri Mısır hazînesinden[8] inâyet buyurulsa (yardım lutfedilse) olmaz mı? dedikde, (pâdişâh) :

- Mısır hazînesi bizim ceyb (cep) harçlığımızdır. Andan (ondan) nice (nasıl) virilür? derler.

Yine Sun'ullah Efendi merhûm :

- Ceddiniz Sultân Süleymân Hân-ı Gazî Sigetvar Seferi'ne azîmet buyurduklarında (gittiklerinde) sarây-ı âmiredé (pâdişâh sarayında) ne kadar altun ve gümüş evânî (kapkacak) var ise darbhâneye virdiler ve akça kesdirdiler. Ve ol seferde anı sarf eylediler..... diyü hak-gûyluk edince (Pâdişah) :

- Sen benim sözüm(ü) anlamıyorsun. Ancak zamân zamâna uymaz ve ol zamân bu zamâna kıyâs olunmaz. Ol vaktin muktezâsı (gerektirdiği) ol imiş öyle etmişler. Ol vakti bu zamâna niçün misâl îrâd edersin (niçin misâl gösterirsin)? buyururlar.

Öyle görünüyor ki "Dün, dündür; bugün, bugündür" sözü, Sultân Ahmed'in 1606'da söylediklerinin günümüzün diliyle özlü bir anlatımından başka bir şey değildir. Acabâ bir yanılgı var mı?

Tabii, çözümlenecek bir başka husus daha var. Acaba Sayın büyüğümüz, bu sözü târihte okuduktan sonra mı söylediler? Yoksa, bir pâdişah ve bir başbakan, yaklaşık 360 yıllık bir arayla, birbirlerinden habersiz, aynı görüşü mü paylaştılar? Daha da önemlisi, Sultân Ahmed'den önce bu sözü söyleyen olmamış mıydı?

Naîmâ'ya Göre Bu Sözün Anlamı Nedir?

Naîmâ'ya göre "Dün, dündür; bugün, bugündür" demek: "Dün söylediğimiz dünde kalmıştır, artık bugün bizi bağlamaz. Geçmişe mâzî, yenmişe kuzu derler" anlamında bir söz değildir. O, Sultân Süleyman çağındaki durumun Sultân Ahmed zamanının toplum ve devlet durumuyla bir olmadığını, bu yüzden aynı uygulamanın tekrârlanamayacağını belirttikten sonra: "Bu asrı, o asra kıyâs hatâdır. Pâdişâhın bu husûsda kelâmı (sözü) sahîhdir (sıhhatlidir) ve müstakîmdir (doğrudur)" diyerek "Şartlar, koşullar değişince; değerlendirmeler, tutum ve icrâat da değişebilir" görüşünün doğruluğunu savunmaktadır.

Peki, bu söz günümüzde ne anlamda kabûl edilmekte ve kullanılmaktadır? denilirse, kanaatımızca bu konuda yoruma gerek yoktur. Ne söylesek, muhâlifiyle muvâfıkıyla, hepimiz aynı görüşte birleşemeyeceğiz. Ömrümüz varsa bunu hep birlikte yaşayıp öğreneceğiz. Gelecek nesillerse târih kitaplarından okuyacak. ☆

1 *Fezleke*, İstanbul 1287, C:1, S: 278

2 *Târîh-i Na'îmâ*, C:1, S:446-448

3 H. 1046 (M.1636)'da ölen Hasan Beyzâde Ahmed'dir. Reîsü'l küttâblardan Küçük Hasan Bey'in oğludur. Üç bölümden oluşan ve Mart/1623'e kadar gelen târihinin kendi yaşadığı döneme ilişkin bilgileri, sonraki târihçilerin yararlandığı önemli bir kaynak durumundadır.

4 *Târîh-i Peçevî*, C: 2- S: 326-327

5 Peçevî Târihi'nin Murat Uraz neşrinde (C:2, S:434) buradaki hocanın adı yanlışlıkla Hoca Sadeddın Efendi olarak verilmiştir. H. 1008'de ölen Hoca Sadeddin Efendi'nin 1015 yılındaki bu toplantıya katılması mümkün değildir. Burada söz konusu olan pâdişâh hocası, Mustafa Efendi'dir.

6 Peçevî'nin burada söylediklerinin gerektiği gibi anlaşılabilmesi için, daha önce olup biten bâzı olayların hatırlanmasında yarar vardır:

5 Ağustos 1604'te sadr-ı a'zam ve Garb Serdârı olan Lala Mehmed Paşa, Batı'da düşman lehine gelişmiş olan durumu tersine çevirmiş, yitirilen toprakları geri almış; Peşte, Vaç, Hatvan, Ciğerdelen, Visgrad, Tepedelen, Estergon (Usturgon), Palota, Vespiren, Uyvar gibi kalelerin fethini gerçekleştirmiş; İştvan Boçkay'a elini öptürerek Erdel (Orta Macaristan) Krallığı tacını giydirmiş; Avusturya'yı barış çizgisine getirmiş ve görevini başarıyla îfâ ederek 16 Mart 1606'da İstanbul'a gelmiştir.

Pâdişâh, bunca başarısına ve Batı'daki işlerin bizzat o başarılı komutan tarafından sonuçlandırılmasında sayılamayacak kadar çok faydalar olmasına rağmen, Lala Mehmed Paşa'yı, sadr-ı a'zamlığa göz dikmiş bulunan Dervîş Paşa'nın etkisiyle, Acem serdarlığına atamış ve hareket etmek üzere hazırlıklara başlaması buyruğunu vermiştir. Dervîş Paşa'nın çevirmek istediği dolabın farkında olan ve pâdişâhın tutum ve davranışlarını onur kırıcı bulan, kendine yediremeyen Lala Paşa üzüntüsünden hastalanmış; nihâyet yarı inmeli olarak yatağa düşmüştür. Pâdişâh ise bu durumu, yine Dervîş Paşa'nın telkinleriyle, Lala'nın Acem Seferi'ne gitmemek için yalancıktan hastalandığı şeklinde değerlendirerek, ölümünden iki gün önce, Lala'ya: "Nıce bir temâruz idersin? Şöyle ki bir gün çıkmayasın, hakkında gelirim" diyen bir hatt-ı şerîf göndermiştir.

Lala Mehmed Paşa'nın, hastalık durumunun pâdişahça güvenilir bir kişi tarafından bizzat görülerek pâdişâha arzı yolundaki isteği ve pâdişâhın izin vermesi üzerine; Kapı Ağası, Paşa'nın ziyâretine gelmiş, ne derece hasta olduğunu görmüş ve saraya döndüğünde ağlayarak huzûra girmiştir. Pâdişâh ona niçin ağladığını sorduğunda: "Padişâhım! Şöyle bir kara dağ gibi bir vezîrin gidiyor. Ne hâline kimse inandı ve ne kadri bilindi" demiştir. Pâdişâhın cevâbı ise, son derece kısadır: " O giderse, yerine biri dahi gelir".

İki gün sonra Lala Mehmed Paşa ölmüş *ve mühür*, pâdişâhı kandıran Dervîş Paşa'nın eline geçmiştir. Pâdişahın, gerek hastalığı döneminde Lala Paşa'ya karşı olan davranışları gerek ölümünden sonra mal ve mülkünün Dervîş Paşa tarafından insafsızca müsâderesine göz yumuşu; devlet büyüklerinin, devlete hizmet etmiş kişilere, her zaman kadirbilir biçimde davranmadıklarının tipik örneklerinden biridir. Dünyâmızdan, kişisel ihtiras ve çıkarları için devlet büyüklerini kandırabilen, devlete hâlisâne hizmet edenleri karalayıp kötüleyen, aşağılık dolaplarla hizmete kapılanan ve devletin başına büyük belâlar açan Dervîş Paşa gibiler hiç bir zaman eksik olmamıştır. (*Târîh-i Peçevî*, C:2, S: 321-322; *Târîh-i Na'îmâ*, C: 1, S: 442-445).

"Âsiyab-ı devleti bir har da olsa döndürür" (Devlet değirmenini bir eşek bile olsa çevirir) mısrâı, büyüklerin vefâsız ve kısa görüşlü tutumlarını cesâretlendirmek için mi, yoksa kim gelirse gelsin, kim giderse gitsin devlet çarkının sürekli döndüğünü belirtmek için mi söylenmiştir, bilinmemektedir. Bilinen, hiç durmadan dönen o çarkın insanlar tarafından insanca, eşekler tarafından eşekce çevrilebileceğinden ibârettir.

7 İç hazîne, Dış Hazîne'den yani Mâliye Hazînesi'nden ayrı olan ve sarayda korunan bâzı paralardan oluşan hazîne anlamında kullanılan bir terimdir. Gelirin giderden fazla olduğu yılların sonunda, dış hazînede arta kalan para, iç hazîneye alınırmış. Dış hazînenin parasının yetmediği dönemlerde ise, sadr-ı a'zamın arzı üzerine, iki kazaskerin huzûrunda, sadr-ı a'zam ve başdefterdâr tarafından mühürlenen senet karşılığında iç hazîneden ödünç para çıkarılabilirmiş. (İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, S:362; M.Z. Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, S: 28)

8 Mısır'dan toplanan ve İstanbul'a gönderilen yıllık vergilerin tutarı olan paradır. Buna Mısır İrsâliyesi de denilirdi. Haremeyn-i Hümâyûn veya Ceyb-i Hümâyûn Hazînesi denilen, Sırkâtıbı nezâretinde bulunan, saraydaki üçüncü hazînenin gelirini oluştururdu ve pâdişahın cep harçlığı olan para idi (7. maddede belirtilen kaynaklar).

Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri-III

Hotel d'Angleterre

BEHZAT ÜSDİKEN

Dr. P.A.Dethier ilk baskısı 1873 yılında, ikinci baskısı ise 1876 yılında Viyana'da yapılmış olan "Der Bosphor und Constantinopel" adlı eserinde "Pera"daki bazı yapıları şöyle sıralar;

"...Galata Kulesinden sonra dönen Dervişlerin Tekke'si, Belediye Binası, İsveç Sarayı, Dört Yol'da Hotel Missiri ve ilerisinde Rus Sarayı... "

Ne ilginç değil mi, Tarihe malolmuş yapılar ve tarih olmamış veya olamamış bir otel, uzun araştırmalar sonucu yazılabilmiş böylesine bir eserin içinde.

XIX. yüzyıl'ın birinci yarısında, "Pera"da otel kültürü yerleşmeden, küçüklü, büyüklü odaları döşeli ve tek tek veya toplu halde kiraya verilen evden bozma pansiyonlar vardı. İşte böyle bir ortamda ve 1841 yılı içinde "Jacques Missirie" adlı bir levanten, "Grand Rue de Pera" 463 numarada (şimdiki Kumbaracı yokuşunun başında Hidivyal Palas'ın olduğu yer), "Hotel d'Angleterre"i dönemine göre Avrupai bir dekor içinde müşterilerin hizmetine sundu.

Otel, çok konforlu olarak döşenmiş, her ihtiyacı karşılayacak mobilya ve aksesuarlar da odalara yerleştirilmişti. Ayrıca, otelin, hem Haliç'e hem Liman'a ve hem de Boğaz'a karşı nefis bir görünümü vardı.

Otel'in hemen arkasında, "Kont de Bonneval"ın ve "İsveç Sarayı"nın bahçeleri, "Mevlevî Tekke" sinin geniş arazisine eklendiğinde koskoca bir orman ortaya çıkıyordu. Burayı giriş katındaki restoran ve salondan görmek, aynı zamanda ağaçlar arasında uçuşarak öten kuşların seslerini duymak mümkündü.

Yemek kuş sesleri arasında ve tüm müşterilerin beğenisini kazanmış nefis görünüm içinde yeniyordu. Yemekleri, gerçek "Fransız mutfağı"nı yansıtıyordu. Lobi'de (daha doğru bir deyimle resepsiyon'un önündeki küçük bekleme salonunda) çıkan yabancı gazete ve dergilerin hepsini bulmak mümkündü. Personel levanten ve yabancı müşteriler için gerekli yabancı dilleri konuşabiliyordu. Kanımca, "Hotel d' Angleterre"in açılması "Pera"da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Her ne kadar, bu otelden önce "Pera" sınırları içinde kabul edilen ve Galata Kulesine yakın bir yerde "Hotel des Quatre Nations" açılmışsa da, "Hotel d' Angleterre"in hizmetlerini sağlayamamıştı. Bundan ötürü de, "Pera"da yeni ve daha konforlu otellerin açılmasına kesinlikle "Hotel d' Angleterre" önayak oldu.

Salah Birsel "Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu" adlı eserinde, "Jön Türkler"in "Pera"daki yaşamları ile ilgili şu yorumu yapar. "Yemek, yemek istkedikleri vakitler de Missirie'ye giderler, Missirie, Cadde-i Kebir'de -Bugünkü Haşet Kitabevi'nin oralarda- 465 numaradadır. 1860-1870 yıllarının hemen hemen en lüks otel ve lokantasıdır. Asıl adı Hotel d'Angleterre'dir. Burayı Jacques Missirie adında biri tuttuğu için onun adıyla anılır."

Nitekim, 1860 yılında iyice ünlenen bu otel dönemin gazetelerine ilânlar vererek yeni müşteriler edinmeğe uğraşır. 2 Temmuz 1860 tarihinde "Journal de Constantinople"e verdiği bir ilan;

"Hotel d'Angleterre -Missirie
Pera'nın en güzel yerinde, oda
ve salonlar. Tabldot -Fransız
mutfağı .
Dört Yol'da
Grand'Rue de Pera'da..."

"Jacques Missirie"nin oteli gerçekten çok ünlenmiş ve romantik Fransız Edebiyatı için'de başta gelen isimlerden, "Pierre Loti'yi de değişik dönemlerde ağırlamıştı.

Loti'nin "Constantinople en 1890" adlı eserinin açıklamalarında otelin yeri şöyle anlatılır:

"Hotel d'Angleterre, 463 Rue de Pera'da, Rusya Büyükelçiliği ile Tünel arasındadır."

[Bu arada bir yazarımızın, bu otel ile ilgili olarak yazdığı bir etüd-broşür'deki çok ilginç bir bölüme kısa da olsa değinelim.

Yalnız değineceğimiz bölümün iyice anlaşılabilmesi için, "Hotel d'Angleterre"in 1841 yılında "Grand Rue de Pera" 463 numarada faaliyete geçtiğini özellikle tekrar edelim. İlginç bölümde Sayın yazar, otel sahibi "Jacques Missirie" için bir alıntıdan şunları dile getirir;

HOTEL GIACOMO
A
PRINKIPO

La direction de l'hôtel a l'honneur d'informer le public et sa nombreuse clientèle, que l'hôtel ouvrira le dimanche 7/19 mars
Comme la saison est encore froide, on trouvera des appartements bien chauffés avec poêles, tapis, etc. Pour toute information, s'adresser à l'Hôtel Royal à Péra.
Le Directeur-Propriétaire.
D. LOGOTHETTI.

Şubat 1867 Levant Heard

"Bay Missirie'nin durumunu düzeltip, centilmenliğe yükseldiğini, ve ağzından düşürmediği piposu ile zamanla bir çok Amerikalı'dan daha batılı ve daha burjuva görünüşlü bir patron haline geldiğini.."

Alıntının kaynağı: "The Paris Sketch -Book"

1840 tarihinde Londra'da basılmış.

Yazarı: W.M. Thackeray

Baskı tarihi 1840 olan bir eserde, 1841 yılında açılmış bir otelin sahibi hakkında nasıl bir yorum bulunabilir. Kaldı ki, kitabın içeriği, "William Makepeace Thackeray"in Paris'te yaşadığı 1838 ve 1839 yıllarında, Londra'daki "The New Monthly Magazine" ile "Fraser Magazine"e gönderdiği ve "Paris Mektupları" adı altındaki dizi yazılarını kapsamaktadır.

Bu da, 1838-1839 yıllarında olmayan veya yaşadığı halde bilinmeyen biri hakkında falcılık yapmaktan öte değildir.]

Gelelim "Hotel d'Angleterre"in yaşamına, Otel 1890'lı yıllara kadar "Jacques Missirie"nin yönetiminde kalmış, bu tarihden sonra "Dimitrio Logotheti"ye devredilmiştir. Otel'imizin bu tarihten sonraki durumunu anlatmadan Oteli devralan "Logotheti" ailesinin öyküsünü dile getirelim.

Otelcilikle uğraşan "Logotheti" ler iki kardeştiler, François Logotheti ve Dimitrio Logotheti. Her ikisi de uzun süreden beri otelcilik işleri ile uğraşmış, zaman içinde de "Pera"daki ünlü otelleri yönetmişlerdir.

Bu işe başladıklarında "François Logotheti" ilk kez Büyükadada çok eskiden beri faaliyet gösteren "Hotel Giacomo" yu tutuyordu.

1863 yılında kardeşi "Dimitrio Logotheti"yi yanına aldı. 1866 yılına kadar da "Dimitrio" oteli yardımcı olarak yönlendirdi. O sırada, "Hotel Giacomo"nun yeni sezonda açılabilmesi için onarımı ve restorasyonu gerekiyordu. Çünkü "Hotel Giacomo" döneminde ahşap bir yapı idi.

"Logotheti" kardeşler bu ahşap yapıyı restore etme yerine, bitişiğindeki, tamamı kârgir olan "M.Comidas"a ait harikulâde binayı kiralamayı yeğlediler. Bunun üzerine, bina otel olarak yeniden düzenlendi.

"François Logotheti" ise otelin yeniden yapılanması sonucu burasını kardeşine bıraktı, kendisi de Tepebaşı'ndaki "Hotel d' Orient"i satın aldı ve işletmeye açtı.

"Dimitrio Logotheti" de 1 Nisan 1867 günü, "Hotel Giacomo"yu yeniden dekore edilmiş şekli ile tek başına çalıştırmağa başladı. (Onarım ve dekorasyon 1866 yılının son aylarında tamamlanmış olduğundan, "Hotel Giacomo" 1866 içinde de çok kısa bir süre faaliyet göstermişti.)

1870 yılına kadar "Dimitrio Logotheti", yalnız "Hotel Giacomo" yu çalıştırmıştı.

Bu tarihten sonra , "Grand Rue de Pera" üzerindeki "Constantinople Palace Hotel"ini (Olivo ve Panaia pasajları arasındaki, halen duran büyük binadır) kiraladı ve onu da işletmeğe başladı.

"François Logotheti" ise, Tepebaşı'nda ve kendisinin çalıştırdığı

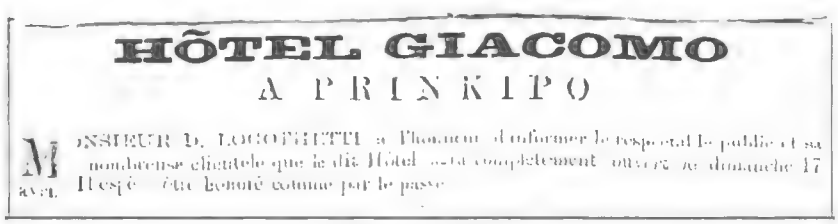
HÔTEL GIACOMO
A PRINKIPO

MONSIEUR D. LOGOTHETTI a l'honneur d'informer le respectable public et sa nombreuse clientèle que le dit Hôtel sera complétement ouvert le dimanche 17 avril. Il espère être honoré comme par le passé.

1868 Levant Heard

"Hotel d'Orient"ın karşı sırasındaki, sonradan "Hotel Royal" adı ile ünlenen binayı satın aldı.

"İbrahim Paşa Konağı" olarak bilinen bu bina, halen varolan "İngiliz Sarayı"nın bahçesi içinde idi ve bir süre İngilizler tarafından Mısırlı "İbrahim Paşa"nın ikametine verilmişti. İbrahim Paşa'nın ölmesi üzerine konak bir süre boş kalmıştı. 5 Haziran 1870 günü, büyük "Beyoğlu" yangınında İngiliz Sarayı tamamen yanınca, dönemin İngiliz Büyükelcisi Sir Henry Elliot İngiliz Sarayı yeniden yapılanıncaya kadar burada oturmuştu.

İşte bu binayı "François Logotheti" satın almış ve 1 Ekim 1876 günü, önce "Nouvel Hotel" olarak adlandırdığı bu oteli hizmete sunmuştu. Bu otel için o dönem tüm yabancı gazetelerde şu ilâna yer verilmişti.

" Nouvel Hotel"

Monsieur François Logotheti a l honneur de prevenir les respectables familles qui desirent prendre des appartsments en ville, qu'a partir de premiere Octobre sa magnifique maison occupes jusqu'a ce jour par Son Exc. Abraham Pacha, sera de nouveau ouverte comme hotel. L'elegance de ses appartements, son confor interieur et sa vue feerique sur la Corne d'Or,le placent au niveau des plus beaux hotels de l Europe.

Prix tres moderes.

(Septembre 1876)

Otel'in önce bu adla açılacağı ilân edilmiş, kısa bir süre sonra ise adı "Hotel Royal"e dönüştürülmüştü.

Kanımca bunun nedeni de, İngiliz Saray'ının arazisi içinde bulunması idi.

Ayrıca otel hizmete açıldığı 1876 yılında, resepsiyona göre ön taraftan üç, arka taraftan ise iki katlı idi.

"Hotel Royal"i 1887 yılına kadar yöneten, "François Logotheti", burayı da kardeşi "Dimitrio Logotheti" ye bıraktı. "Dimitrio" bunun üzerine yönetimindeki "Constantinople Palace Hotel"ini, "Hallas" kardeşlerden "Demosten"e satı.Bir süre sonra da, "Grand Rue de Pera" 463 numaradaki "Hotel d'Angleterre"i, "Missirie"den satın aldı.

1890 yılında, "Dimitrio Logotheti", hem "Hotel Royal"in, hem de "Hotel d'Angleterre"in sahibi idi.

Büyükada'daki "Hotel Giacomo"yu da yönetmeyi sürdürüyordu. 1891 yılında burasını kiraya vermek için çok uğraştı, başaramadı. Zorunlu olarak sezon içinde oteli çalıştırdı.

1895 yılının sonunda, "Missirie"den satın aldığı, "Grand Rue de Pera" üzerindeki "Hotel d'Angleterre"i bu kez, Hallas kardeşlerden "Philippe"e sattı. Ama adını vermedi.

"Missirie"nin ünlü oteli, önce "Hallas Kardeşler" adını aldı. Sonra "Mısır Oteli" ve arkasından "Hidiv Oteli" veya "Hidivyal Palas Oteli" olarak yaşamını 1950'li yıllara kadar sürdürdü.

"Dimitrio Logotheti" ise "Hotel d'Angleterre"i sattıktan sonra, Tepebaşı'ndaki "Hotel Royal"i restore ederek, arka taraftaki bölüme bir kat ekledi.

Onardığı bu oteli 1897 yılında "Hotel Royal d'Angleterre"adı ile, yeniden hizmete sundu. (Bazı kaynaklarda Otel'in 1896 yılı sonlarında "L. Adamopoulos ve N. Aperghis" ikilisine geçtiği kaydedilmektedir.)

Bu ara, başına gerçekten dert olan, Büyükada'daki "Hotel Giacomo"yu elden çıkardı. Zaten binanın mülkiyeti daha 1887 yılında, İtalyan levantenlerinden "Mme. Sofia Passega"ya geçmişti.

"Hotel Giacomo" 1898 yılında yeniden kiraya verilmek üzere, "Pera"da yazıhanesi olan "M.C. Nikolopoulos"un emrine verildi. "Hotel Royal d'Angleterre" ise,1910 yılında "Caravias ve Ortağı" tarafından satın alındı.

Yeni işleticilerin yaptığı ilk iş, otelin adını "Hotel Royal Berliner Hoff." olarak değiştirmek oldu.

1920'li yıllara gelindiğinde otel, halen bu adla anılıyordu. Otel 1920'li yıllarda tekrar el değiştirdi ve adı gene "Royal" oldu.

Uzun bir süre, üçlü bir yönetim

HOTEL D'ANGLETERRE.
Fondé en 1841.
par
J. MISSIRIE,
No. 463—Grand' Rue de Péra—No. 463.

Cet Hôtel hors ligne et jouissant d'une réputation européenne est depuis longtemps apprécié, autant par sa position et le beau panorama dont il jouit, que par son confort intérieur.

HOTEL DE CONSTANTINOPLE.
Grand' Rue de Péra.
HOTEL DE PREMIER ORDRE
Situé dans la plus belle position et au centre des Ambassades.
Salons Splendides.
Appartements et Chambres richement meublées.
Cuisine soignée.—Table d'hôte.
Service et propreté admirables.
Propriétaire, D. Logothetti.

6 Ocak 1875 Levant Herald

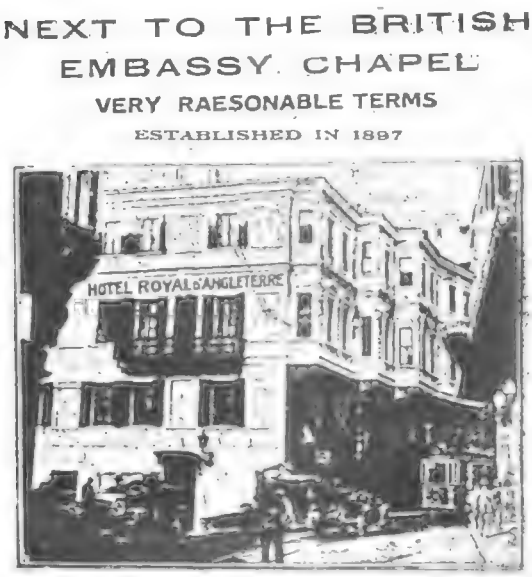

tarafından, çalıştırılan otel, 1930'lu yıllarda, "Tokatlıyan" ailesince satın alındı, ve yönetim "Medovic"lere verildi.

"Hotel Royal" önce "Rene Medovic" adına kayıtlı idi. Otelin adı da "Royal" olarak kalmıştı.

Bir süre sonra, yanlış anımsamıyorsam 1934 yılında otelin adı "Alp" oldu.

Otelin adının "Alp Oteli" olarak değişmesi ile ilgili olarak bir yazarımız aynen şunları yazar;

"... ne ilgisi varsa, Orta-Asyalaşarak Alp Oteli adını almıştı."

Halbuki, otelin adının "Alp" olarak değişmesinde en büyük etken, "Rene Medovic"in, karısı "Mercedes"in "Fransız" oluşu idi. Yoksa, "Orta Asya" ile ilgili herhangi bir yakıştırmanın, böyle bir ortamda kabul edilmesine olanak yoktur.

Kaldı ki 1949 yılında, otel tüm varlığı ile "Mercedes Medovic"e geçmiş ve satıldığı güne kadar da onun üzerinde kalmıştır.

1955'li yıllardan sonra otel esprisini yitirmiş ve "Beyoğlu"ndaki güzel yerlerden biri daha yokolmak üzere inişe geçmiştir. Bu otelin satılması ile ilgili olarak: İstanbul'da yararlı işler başardığını ve kesinlikle İstanbul'u herkesten çok sevdiğini sürekli ileri süren bir yazarımız,burayı temsil ettiği kurum adına satın alamadığını üzülerek belirtmektedir.

Bilindiği gibi, "Medovic"lerce beş milyon liraya satışa çıkarılan bu yer, önce bu kuruma teklif edilmiş, Kurum ise burayı satın almaya yanaşmamıştı. Bunun üzerine yeni gelen tekliflere hayır diyemiyen, bina sahipleri, 1970'li yıllar içinde binayı başka bir kuruluşa satmışlardı.

Bu güzelim bina 1970'li yıllarda, yeni sahiplerince ne olur ne olmaz gerekçesi ile hemen yıktırılmış ve yerine önce otopark, sonraları "Beyoğlu Adliyesi" yapılmıştı. Tabii ki, yeni sahibi (veya sahipleri) "Adalet Bakanlığı"na burayı astronomik rakamlarla kiraya vermişlerdi.

Bir "İbrahim Paşa Konağı" ve sonra değişik adlarla anılmış ve değişik sahiplerin yönetiminde kalmış asırlık bir otelin yazgısı böyle mi olmalıydı?..

Evet, ilgisizlikten Beyoğlu'nda gerçekten bir "yıldız" bina daha sönmüştü...

İbrahim Paşa Konağı...

Kaldı ki; bu bina gibi daha ne "yıldız"lar Beyoğlu'nda sönmeği sürdürecekti.

Heyhat...

"Hotel d'Angleterre" mi?

O hâlâ ayakta. Yaşamını "Hidivyal Palas" işhanı olarak devam ettiriyor...

Ama nereye kadar... ☆

1940 yılında "Alp Oteli" ilanı (üstte)
Son zamanlara kadar Alp Oteli'nin altındaki şapkacı Mme. Laslo'nun ilanı (1942) (altta)

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne[1] Keşide Olunan Millî Kongre'nin[2] 2.10.1335 (1919) Tarihli Telgrafı

SUBUTAY HİKMET KARAHASANOĞLU

Sabah[3] *gazetesinin Teşrinisani 1335 (1919) tarihli, 10723 sayılı nüshasında, ilk sayfada iki sütunluk manşette "Millî Kongre'nin Dünkü Mukarreratı" başlıklı haber yer alıyor. Başlığın hemen altında, daha küçük boyutlu arabaşlıkda "İstanbul Meb'us Namzetleri Perşembe Gününe Kadar Tesbit ediliyor-Kuva-i Millîye ve intihabat-Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne çekilen telgraflar- zikredildikten sonra haber-yazı başlıyor:*

"Dün Millî Kongre saat 3,5 da Millî Talîm ve Terbiye Cemiyeti binasında, Hürriyet ve İtilâf Fırkası[4] *hariç olmak üzere bilumum furuk-u siyasiye murahhaslarından mürekkep olarak ictima ile İstanbul namzetlerinin perşembe günü behemehal tesbitine ve taşra namzetlerinin de burada tesbitine karar vermişlerdir. Şu son zamanlarda Kuva-i*

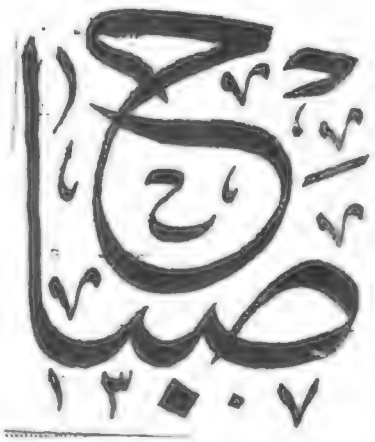

Millîyenin intibahata müdahale keyfiyetleri tevatüren şayi olması cihetiyle Millî Kongre tarafından atide muharrer telgrafı keşide edilmesi karargir olmuştur.

Sivas'da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Mümessilliğine

Resmen müteşekkil ve muteazzi altmış kadar cemiyetin mümessili bulunan Millî Kongre ile intihabat-ı meb'usan vesilesiyle teşrik-i mesai eden Millî Ahrar[5], Sulh ve Selâmet [6], Ahali-i İktisat ve Siyaset Birliği[7], misüllü furuk-u siyasiye murahhasları bigayet mühim addettikleri intihab-ı meb'usan dolayisiyle teessür derecesine varan bazı şayiat üzerine Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi'nin nazar-ı dikkatini celbetmeyi vecaib-i mukaddese-i vatanîyeden addeder, vareste-i izahtır ki bu defaki Meclis-i Millî, memleketin hayat ve mematına taallük eden mukadderatını idare edeceğinden meb'uslarımızın bu nokta-i dakikeyi arif, yüksek zevat-ı mahviyeden bulunmaları elzemdir, ayni zamanda bu meb'uslar mefture ve mefküreleri itibariyle menafi-i memleketi hiç bir emel ve hisse feda etmeyecek mücerreb erbab-ı namusdan olmalıdırlar. Ve hakeza memleketi bugünki hal-i elime getiren idare-i İttihadiye'nin mukadderatına kaside hevan olmuş sabık meb'uslarla kirli ve temiz İt-

tihatcıların maruf simalarının ve hatta furuk-u siyasiyeye mensub şaibedar ve garezkâr şahısların katiyyen Meclis-i Millî de bulunmaması emr-i zaruridir. Çünki dahilen millet bas-i felâketleri olmuş bulunan fırka-i İttihadi'yenin tekrar makam-ı milleti tâyin edecek milel ve Hükümet-i İtilâfiye'ce dahi bu hal milletin zararına sebebiyet vereceği gayr-i kabili itiraz umur-u hakikadendir. Binaenaleyh Edirne, Bursa Vilâyetleriyle sair birtakım livalarda ilân edilen meb'us namzetlerinin Kuva-i Millîyeden müktesep tesirat dahilinde yine birtakım maruf İttihatcılarla küçük rütbeli birtakım zabitandan ibaret olduğu tahakkuk derecesinde bir tevatürle malum olması şu hasid hale mecburiyet verdi. Müdafaa-i Hukuk-i Millîye Cemiyeti'ne düşen mukaddes vazife, müdafaa-i hukukun kâfili olacak emr-i beynitarafeynin teminidir. Hey'et-i Temsiliye'nin livalarda bulunan mümessillerinin umur-u intihabiyeye müdahalelerinin katiyyen men edilmeleri lâzımdır. Beyannamelerinin bu noktayı deruhte etmesi bize itimatbahş olmuşdu. Fakat itimadın teyit ve tahakkuku ef'ale muhtaçdır. Dahili ve harici bütün enzarın matuf olduğu bu nokta-i mühimme üzerinde tenvirata ve bu babda teemmül ile ittihaz olunacak mukarrerata acilen muntazır bulunduğumuz mülk ve milletin selâmet ve saadeti namına maalihtiram arzederiz. Millî Kongre" ☆

ملی قونغره‌نك دونكی مقرراتی

استانبول · بعرث بامزدلری پنجشنبه کونکی قدر تشیید ابدیلیور ـ فرای ملیه وانتخابات ـ مدافعهٔ حقوق جمعیتنه چکلمن تلغرافنامه

دون ملی قونغره ساعت ٥,٣٠ده ملی تعلیم وتربیه جمعیتی بنا سنده حریت وائتلاف فرقه‌سی خارجاولق اوزره بالعموم فرق سیاسیه مرخصلرندن مرکب اولدیغی اجتماع ایله استانبول تامزدلرینك پنجشنبه

محرومن فرقه‌ده بواشتراك وعدم اشتراك حقنده بومذاکره اجرا ایدیلوب ایدلدیکنی سؤال ایتمی اوزرینه باشای مشارالیه : « هرفرقه‌ده بوکی مذاکرات جریان ایدر . فقط اکثریت علیهنه

* Sivas Kongresine katılan azaların listesi V.Cem Aşkun'un "Sivas Kongresi" kitabının 198-199. sayfalarında verilmiştir.

[1] Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Sivas Kongresi azaları tarafından (*) Sivas'da 11 Eylül 1335 (1919) tarihinde kurulmuş, Cemiyetin merkezi sonra Ankara'ya nakledilmiştir. Cemiyet'in seçtiği Hey'et-i Temsiliye, M.Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Hacı Raif ve Şeyh Fevzi Efendiler, Refet Bey, Hacı Musa Bey, Mümtaz, Mazhar Müfit, Hakkı Behiç, Hüsrev Bey'ler Mustafa Efendi'den oluşturulmuştur.

Cemiyetin kuruluşu, siyasi tarihimizin en mühim hadiselerinden olup Sivas Kongresinin kararı mahsulüdür.

(Tarık Zafer Tunaya: Türkiyede Siyasi Partiler- 1859-1952, İstanbul, 1952, s.509-519)

Cemiyetin teşkilatlanması, Şubeleri, Hey'et-i Temsiliye'si ve faaliyetleri, 1919 Millet Meclisi seçimleri ve Cemiyetin program ve nizamnamesi konularında, Tunaya'nın adı geçen kitabının aynı (509-519) sayfalarında bilgiler verilmiştir.

[2] Milli Kongre; başta "Millî Talim Ve Terbiye Cemiyeti" erkânı olmak üzere, Kongre Programının 1. maddesinde yazılı teşekküller: Edebiyat Fakültesi, Üsküdar Türk Ocağı, Teceddüd Fırkası. Türk Ocağı, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hürriyetperveran Avam Fırkası, Darülmualliminler Mezunları Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Tıp Fakültesi, Galatasaraylılar Yurdu, Fünun Fakültesi. Kabataş Teavün Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti. Müdafaa-i Millîye Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti, Millî Türk Cemiyeti, Mehamiler Cemiyeti, Ressamlar Cemiyeti, Çiftciler Derneği, Vilâyat-ı Şarkiye Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-u Osmanîye Cemiyeti, Adanalılar Cemiyeti, Trakya Cemiyeti, Sulh-u Salâh Cemiyeti, Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti. Millî Hususî Mektepler Cemiyeti, Ahali İktisat Fırkası, Sanatkâran Cemiyeti, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye, Esirgeme Derneği, İstihlâk-i Millî Kadınlar Cemiyeti, Hilâli Ahmer Kadınlar Merkezi, Himaye-i Etfal Kadınlar Merkezi, Kadıköy Hanımlar Müdafaa-i Millîye Merkezi, İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Bilgi Yurdu, Biçki Yurdu, Musıki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk-u Nısvan Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Üsküdar Biçki Yurdu, Asrî Kadın Cemiyeti, Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti, Tıp Mezunin Cemiyeti, Darülmuallimat Cemiyeti, İnas Darülfünun Cemiyeti, İspat-i Sanayii Nefise Cemiyeti, Darülelhan Cemiyeti, Ticaret Mektebi inas Cemiyeti'nin ıkişer mümessillerinin birleşmeleri ve kararlarıyla, İstanbul, Binbirdirek, Millî Talim ve Terbiye Cemiyeti merkezi'nde 29 Teşrinisani 1334 (1918) tarihinde kurulmuştur. "İdare Heyeti'nin, kurucu teşekküllerin delegeleri'nden oluştuğu ve Kongre "Umumî Kâtibinin Abdurrahman Şeref Bey" olduğu belirtilen Tunaya'nın a.g.e., s.417 deki 3 numaralı dipnotta "Bu teşekkülün Reisi yoktur" denilmekte ise de, kitabın 419-420. sayfalarında bulunan "Millî Kongre'nin Beyannamesi" ve Millî Kongre'nin Programı" belgelerinde, bu durumu belirleyecek bir kayda rastlamak mümkün olmamaktadır.

Millî Kongre'nin Programında yer alan "Bilcümle kuva-i millîye'yi tevhit etmek maksadiyle, İstanbul'da müesses ve muteazzi umum heyetler, cemiyetler ve fırkalar davet olunarak 29 Teşrinisani 334 tarihinde Millî Talim ve Terbiye Cemiyetinde akdolunan içtimada, atideki cemiyetler, heyetler ve sıyasi fırkalar ikişer mümessilinden Milli Kongre teşekkül etmiştir. (Madde:1 Hariçte kalan bilcümle, cemiyet, heyet ve fırkaların dahi Kongreye ikişer murahhas göndermek suretiyle iştiraki ve bir cemiyet veya heyete mensup olmıyan zevatın içtimalarda hazır bulunup ruznameye dahil mevad hakkında beyan-ı mütalaaya hakları derkârdır(Madde:2), Kongre vaziyeti hazıra karşısında vatanın hukuk ve menafiini müdafaa ve istihsal etmek esbap ve vesaitini temine çalışacaktır (Madde:3), Kongre gayesine vasıl olmak için: Evvelâ: Milletin cemiyet-i Milel'e hür ve müstakil bir millet sıfatiyle dahil olabilmesi için icap eden tedabire tevessülüne; saniyen: Matbuatta vatanın hukuk ve menafiine muvafık şekilde ittihad-ı efkâr ve tesanüd tesisine; salisen: Muhtelif ısanlarla risale ve gazeteler neşrine, konferans ve ictimalarla efkâr-ı umumiyenin tenvirine; rabıan: Memaliki ecnebiyeye hey'etler izamına; hamisen Anasır-ı Osmaniye arasında itilâf ve muhabbet tesisine; sadisen: Kongre teşebbüsatına karşılık olacak masarifatı temin için kongreyi teşkil eden hey'et, cemiyet ve fırkalara ve icabında bilûmum efrad ve milletin muavenetine müracaat edecektir (madde:4) " ve özellikle Kongre Beyannamesinde yer alan: "Maksad ve gayesi programın birinci maddesinden de anlaşılacağı veçh üzere Devlet ve Milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihî anlarda bütün alem-i insaniyet ve medeniyete karşı vatanın âlî hukuk ve menafiini temin ve müdafaa vazife-i mühimmesiyle teşekkül ve ibrazı faaliyete mübaşeret eden kuvay-i millîyenin tevhidinden ve münferid ve müctemi müteferrik bütün mesai ve faaliyetlerin tanzim ve müşterek gayeye doğru sevk ve idaresinden ibaret bulunan ve payitahtda müesses ve muteazzi başlıca heyet ve fırkaların mümessil ve murahhaslarının iştirakiyle kurulan Millî Kongre bugünkü içtimaında programını berveçh-i ati tesbit eylemiş ve kat'î şekilde saha-i faaliyete geçmiştir. Tarzı teşekkülüne nazaran müessesat-ı millîyeyi sinesinde toplayan ve bu itibarla efkâr-ı umumiye ve menafi-i memleketin

mümessil ve müdafii millîsi olarak ortaya atılan Millî Kongre bütün teşebbüsat ve mukarreratın hariç ve dahilde bu suretle telâkki ve kabule mazhar olmasını temin eyliyecek esaslar da çalışacaktır. (..) Millî Kongre vatanın münevver ve mütefekkir bütün evlâdını aza-i tabiisinden ad ve hepsini hususi bütün emeller ve ihtirasların fevkinde bulunan maksadı etrafında toplanmaya davet eyler. Tekmil fikri, kuva-i vataniyeyi tevhid ve temsil vazife-i mühimmesini üzerine alan Kongre, bilumum anasır-ı Osmanîyenin memleketin hakikî menafi ve ihtiyacını müdrik mümessil ve erkâniyle temas ve bunların arasında ahenk ve mukarenet tesisine sayügayret edecektir. Ancak siyasi ve iktisadi istiklâliyle yaşıyacak olan vatanın en mühim olan hak ve menfaetlerini teminini (..) vazife bilen Kongre..." biçim ve mahiyetindeki ifadeler, Millî Kongre'nin bir cemiyet veya fırka niteliğinde değil, bir çok ve değişik nitelik ve amaçlı cemiyetlerle siyasi fırkaların vatanı ve milleti içine düştüğü acı durumdan kurtarmak yüksek maksadı etrafında toplayan, bunların üstünde bir teşekkül olduğunu göstermektedir. Bu durumu, T.Z. Tunaya, "Millî Kongre, fırkalar arası hatta onların üstünde yalnız millî menfaetlerle iştigal gayesiyle kurulduğunu ilân etmiş bir teşekküldür. Memleket ölçüsündeki meselelerde görüş birliği sağlanmasını faaliyet konusu seçen Millî Kongre..."ifadeleriyle tesbit eylemekte, değerlendirmektedir. (A.g.e., s.417) Bu arada, Millî Kongre'nin kurucu cemiyetler ve siyasi partilerin mevcudiyetleri ve çokluğu, o acı ve elemli günlerde, memleketin kurtarılması düşünce ve konusunda bir güç birikiminin, potansiyelinin bulunduğu da hissedilmektedir.

Muhtelif meselelerde çarpışan, Mütarekenin irili ufaklı ve herbiri büyük siyasî ümitler peşinde koşan teşekküllerini bir araya toplamak ve telif etmek teşebbüslerinin akamete uğradığı bir devirde, Millî Kongre daha sürekli ve daha müsmir iş görmüş, bu teşekkülleri haftada birkaç kere çatısı altında toplamaya muvaffak olmuştur. (T.Z.Tunaya, a.g.e., s.417)

Millî Kongre, Anadolu hareketine bağlı (..) Millî Mücadele'ye müzahir kalmıştır. Bu durum,1919 meclis-i meb'usan seçimi dolayisiyle ortaya çıkmıştır. Millî Kongre, bilhassa İstanbul namzedleri üzerinde partilerin müştereken anlaşmalarını ve liste tanzim etmelerini istemiş, yapılan müzakerelerde vilâyetlerin İttihat ve Terakki Fırkası bakiyeleriyle Müdafaa-i Hukukcu'ların nüfuzu altında oldukları tesbit edilmiş, Kongre üyeleri siyasi partılerce, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, Millî Kongre'ce sert bir telgraf çekilmesi kararlaştırılmış, fakat Kongre'ce bu telgraf hem mümkün mertebe geciktirilmiş hem de hafifletilip yumuşatılmıştır. Millî Türk Fırkası, telgraf çekilmesi dolayisiyle diğer partilerle ihtilâf halinde kalmıştır. Kayda değer bir nokta da, siyasi hayata nisbeten hakim bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Millî Kongre'ye asla katılmamış olmasıdır.

Millî Kongre, Mütareke devresinin mühim siyasi meseleleri hakkında daima fikrini açıklamış bir teşekküldür. Millî Kongre, Mondros bırakışmasının uygulamaları ve yaklaşan Sevr hükümleri karşısında millî dâvaları batı dünyasına duyurmaya çalışmış, azalarından bir kısmı Ankara'da 1.Büyük Millet Meclisine katılmış 1919 seçimi ve İstanbul'da Meclis-i Meb'usanın feshinden sonra Millî Kongre faaliyetini tatil zorunda kalmıştır. (T Z.. Tunaya, a.g.e., s.417-420)

3 *Sabah* gazetesi, 22 Ağustos 1305 (1889) ile 8 Teşrinisani 1338 (1922) tarihleri arasında İstanbul'da günlük olarak ve 11838 sayı yayınlanmıştır. Dört sayfalık ve 46x62 cm. boyutlarındaki gazetenin yayın müdürü Mihran ve fiyatı on paradır. Millî Kongre'nin keşide eylediği telgraf metninin yayınlandığı 2 Teşrinisani 1334 tarih 10723 sayılı nüshasındaki Başmuharriri Lütfi Fikri, Millî Kongre'ye katılmayan Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ilk idare hey'eti azalarındandır. *Sabah*'ı, İstanbul'da Üniversite, Millet, Atatürk, Beyazıt Devlet ve Tercüman Gazetesi Kütüphanelerinde ve Ankara'da Millî Kütüphane ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinde ciltler halinde kolleksiyonları mevcut ve bunlar eksik ve karışıktır. Hasan Duman: İstanbul Kütüphaneleri arapharfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, İslâm Tarih ve Kültür Araştırma Merkezi İslâm Konferansı Teşkilatı Yayını, İstanbul, 1986,s.341-343; Ankara Millî Kütüphanesi Arapharfli Süreli Yayınlar Kataloğu, Kütüphane Yönetimi tarafından daktilo edilmiş ve bastırılmamış haldedir.

4 Hürriyet Ve İtilâf Fırkası, 8 Teşrinisani (21 Kasım 1911) tarihinde, İstanbul, Şehzadebaşı'nda kurulmuştur. İlk İdare Meclisi:Sadık Bey, Basri Bey, Hamdi Efendi, Lütfi Fikri Bey, İsmail Bey, Şükrü Ali Aseli Bey, Sıtkı Bey, Siyret Bey, Kemal Mithat Bey, Mithat Feraşeri Bey'den oluşmuştur. Bunlardan Sadık Bey miralay mütekaidi, Sıyret Bey muharrir-i Osmanîyeden, Kemal Mıthat Bey eshabi emlâkten, Mithat Feraşeri Bey Arnavut muharrirlerinden ve diğerleri meb'us olarak kuruluş beyannamesinde gösterılmişlerdir. Fırkanın programı, İstanbul ve taşra teşkilatları ve Şubeleri ile faaliyetleri hakkında T.Z. Tunaya'nın a.g.e, s.315-344'de geniş ve ayrıntılı bilgiler verilmektedir.

5 Millî Ahrar Fırkası, İstanbul'da, 4 Mayıs 1335 (17.5.1919) da, *Söz* Gazetesi Başmuharriri Asaf Muammer, bu gazetenin sahibi Soysallığoğlu İsmail Suphi, dâva vekili Agâh Mazlum, sabık vekillerden Bekir Sami, eski Fizan Meb'usu Câmi, askeri mütekaid Tevfik Hamdi, dâva vekili Refik İsmail, eshab-ı emlâkten Süleyman Nüzhet, tüccar Şakir Sarıca Bey, eshab-ı emlakten Abdülhak Şinasi, eski Ankara Meb'usu Mahir Sait, mühendis ve muallim Mehmet Refik Bey taraflarından kurulmuştur. Meclis'de üyesi bulunmayan, meclis dışında taazzuv etmiş Fırkanın üyeleri arasında, Ahrar fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkasının kurucuları, İttihat ve Terakki Cemiyetinin eski mensupları da bulunan Millî Ahrar Fırkası programında ademi merkeziyetçiliği benimsemiştir. Bu fırka, Anadolu hareketine karşı yandaş ve müzahir ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşman bir tavır almıştır. Taraftarı olduğu Anadolu hareketinin gelişmesi karşısında, memleketin mukadderatı hakkında yetkili kuruluşun Anadolu Hükümeti olduğunu fesih beyannamesinde belirterek 1335 yılı içinde kendisini fesheylemiştir. (T.Z. Tunaya, a.g.e., s.431-434)

6 Sulh ve Selâmet-i Osmanîye Fırkası; İstanbulda, 14 Kanunisani (27 Ocak 1919) tarihinde ; Ulemadan Fazıl Efendi, sabık İstanbul Polis Müdürü Mehmed Ali, Hüseyin Hakkı Beyler, Ferit Paşa taraflarından kurulmuştur. Fırkanın kuruluşu, Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Selamet-i Osmaniye Fırkasının birleşerek "Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası" ismini almaları suretiyle gerçekleşmiştir. Fırka, Mondros bırakışması döneminin olaylarında rol sahibi ve sesini en fazla duyurabilmiş tipik bir teşekküldür. İstanbul mütlakatı ile İzmir, Ankara gibi vilâyetlerde şubeler açmıştır. İttihat ve Terakki düşmanlığı güden fırka, Başkanı Ferid Paşa'nın, Damat Ferit kabinesinde Harbiye nazırı olmasının verdiği imkan ve kolaylıkla hükümete yakın ve müzahir olmuştur. Milli Kongre ile bağdaşamamış, toplantılarına katılmamıştır. Diğer taraftan fırka, Vilson prensiplerine bağlı ve mandacılığa karşı bir siyaset izlemiştir. Tam istiklâl yanlısı fırka, katıldığı 1919 meclis seçimlerinde kazanamamış, esasen üyelik de kazanamadığı meclisin feshinden sonra, bırakışma döneminin hızlı seyreden olayları içinde metruk kalmıştır. (T.Z.Tunaya- a.g.e., s.428)

7 Ahali İktisat Fırkası; İstanbul'da, Ermenaklı tüccar Mehmet Nuri, gazeteci ve muallim Lütfi Arif, Eskişehir'li tüccar Hüseyin Hüsnü, Ahmet Hamdi (Başar) taraflarından 1334 (1918) de kurulmuştur. Ekonomik alanda etkinlik sağlamak amacıyla kurulan Fırka, Millî Kongre kurucu üyelerinden olmuştur. Mondros bırakışması döneminin dağdağalı siyasal olaylarına fiilen katılan fırka Osmanlı saltanat ve hilâfetinde, amme hak ve hürriyetlerinin teminat altına alınması, Fırkanın 143 maddelik mufassal programının 1.maddesinde; hükümetin elinde durdukça bilâkıymet ve bilâ istifade muattal kalan veyahut eşhasa ait olup sahipleri tarafından imar ve ıslah edilmeyen emlâk ve arazinin, mucibi istifade bir surette halka taksimi, faalıyet-i iktisadiye ve içtimaiyede bilâistısna her ferdin hissemend olarak tufeylilikten kurtulması ve içtimaî ve iktisadî hürriyet ve istiklâline sahip olması ve zıraat, sanayi ve ticaret erbabından olan müstahsillerin temin-i hukuk ve hâkimiyeti ve hakk-ı hâkimiyetin ahaliye aidıyeti esasları fırkanın gayesini teşkil eylediği ifade edilmektedir. Fırka, kurulduğu İstanbul'dan başka yerde teşkilat kuramamış, azaları, hepsi ticaret erbabından 350-400 kişiye münhasır kalmıştır. Fırka, Millî Kongre vasıtasiyle Anadolu hareket ve mücadelesiyle temas temin ve İzmir'in işgalini protesto maksadiyle İstanbul'da düzenlenen 23.5.1919 tarihli mitinge iştirak etmiştir. Bu mitingte, fırka tarafından, üzerinde "İzmir Türk kalacaktır" yazılı bir rozet dağıtmıştır. Meclis dışında taazzuv etmiş, meclise meb'us sokup teşrîî hayata iştirak edememiş fırka, İstanbul'da ecnebi kontrol ve baskısının şiddetlenmesi, sansür ve örfi idare tehditlerinin artması nedenleriyle resmen feshedilmemekle beraber, metruk kalmış, varlığı devam edememiştir.

Trabzon'da Sopalı Seçimler - 1912

KUDRET EMİROĞLU

15 Aralık 1911 günü Osmanlı Meclis-i Mebusanında başlatılan Kanun-ı Esasinin 35. maddesinin değiştirilmesi görüşmeleri gerçekte bir anayasası sorununun çözülmesi isteğinden çok, İttihat ve Terakki'nin Meclisin fesh yolunu açma girişimiydi. Muhalefetin engellemelerine karşın 13 Ocak 1912'de yapılan oylamayla 105 oya karşı 125 oyla değişiklik benimsendi ve 2/3 çoğunluk sağlanamamış olduğundan 18 Ocak 1912'de üç ay içinde seçimlerin yapılması kararıyla Meclis feshedildi.

İç isyanlar, Trablusgarb Savaşı, sokakta gazetecilerin öldürülmesi, Cemiyet-i Hafiye olayı, Hizb-i Cedit bölünmesiyle yıpranan İttihat ve Terakki, 21 Kısım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurulmasıyla Mecliste ciddi muhalefet bloğuyla karşılaşmış ve 11 Aralıkta yapılan İstanbul ara seçimlerinde muhalefete karşı yenilgiye uğramıştı. İttihat ve Terakki Meclisi fesh ettirip seçimlere giderek muhalefetsiz yeni bir Meclis oluşumunu amaçlamıştı. Bu amaçla kıyasıya iktidar mücadelesi içinde geçen ve yasa dışı uygulamalarla yapılan seçimler tarihimize 'sopalı seçimler' olarak geçti.

Trabzon Vilayeti, muhalefetin güçlendiği bölgelerden biri olarak dikkat çekmekteydi. Trabzon mebusu Mahmut Mazhar, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Meclis-i Mebusan yönetim kurulu üyeliğine seçilmişti.[1] Trabzon'dan partinin kuruluşunu kutlayan bir telgraf gönderilmiş[2], parti başkanı Sadık Bey, İttihat ve Terakkinin Trabzon'da seçimleri kazanmalarının kuşkulu olduğunu söylemişti.[3] Trabzon'da muhalefetin güçlenmekte olduğunu İttihat ve Terakki de hissetmiş ve meşrutiyetin üçüncü yıl kutlamaları, Temmuz 1911'de Cavit Bey ve yanındaki heyetin de katılımıyla İttihatcıların Trabzon'da gövde gösterisine dönüştürülmüştü.[4]

İttihat ve Terakki muhalefetiyle bütün ülkede yankı uyandıran Şatırzade Hasan Hicabi Bey'in *Tarık* Gazetesi, şehirde Hürriyet ve İtilafın güçlü sesi konumundaydı.[5] Gazete, 15 Şubat 1912 tarihli 98 nolu sayısını bütünüyle seçim konusuna ayırarak, her yazısıyla İttihatcılara saldırmakta, onları yıpratmaya çalışmakta ve yasa dışına çıkmakla suçlamaktaydı. 'Acaba Esbab-ı Tehir ve Tekasül Ne?' başlıklı yazıya göre, yasa gereği sekiz gün içinde hazırlanması gereken seçmen defterlerinin hazırlanmaması ve sorumlu mahalle ve köy muhtarlarının cezalandırılmaması, hükümetin bilerek uyguladığı siyasetin sonucuydu. İttihatcılar Meclisin toplanmasının Kasıma kadar ertelenmesini veya "temin-i ekseriyet için tanzim edilen planın her tarafda tatbikine, mümkün olabilen hallerde de -İstanbul'da bol bol icrasına başlanılan- hapis ve nefy tazyiklerini vücuda getirmek için icad ve taharri-i vesaile vakit kazanmak" amacını gütmektedirler. Köylüler arasında üç buçuk yıldır meşrutiyetin bir yararının görülmediği propagandası yapıldığını ileri süren gazeteye göre, her ne kadar meşrutiyetin niçin yararının görülmediğini bilmeyen "yüzde beş miktarında halk kalmamışsa da", "şekl-i hükümeti tağyire müteşebbis" bu propagandacıların cezalandırılması gerekmektedir. Böylece hükümet ve

Hafız Mehmet (Engin) Sürmene, 1874-1926. Hukuk mezunu, Osmanlı Meclis-i Mebusanı 2 ve 3. dönem, TBMM 1. dönem Trabzon milletvekili, İzmir suikastı davasıyla idam edildi.

İttihat ve Terakki'nin değişmez Trabzon milletvekili Matyo Kofidi Efendi

İttihat ve Terakkinin meşrutiyet kurallarına uymadığı ve meşrutiyet aleyhine propaganda yaptığı ima edilmektedir.

Gazetenin 'Hakikat Uğrunda Söz Esirgemez' köşesinde ise, İttihat ve Terakkinin seçimlerde Rum ve Ermenilerle işbirliği yapma isteği eleştirilmektedir: "Önümüzdeki intihabatta 37 mebus vaadiyle Rum vatandaşlarımızın müzaheretini talep için vaktiyle (batakhane, fitne ocağı) diye talkib eyledikleri Patrikhane'ye bu defa müracaatla soldan geri ettikten sonra, üç buçuk seneden beri vilayat-ı şarkiyedeki arazi meselelerini halli zımnında iğfal ettikleri Ermeni vatandaşlarımızdan müteşekkil Taşnaksütyun Fırkası rüesasıyla tevhid-i mesai için itilafa uğraşan İttihat ve Terakki'yi ikiyüzlülükle suçlamaktadır. "Taşnaksütyun Fırkasının naşir-i efkar ve amali *Azadamard* gazetesinin her iki cemiyet programlarının yek diğerinin aynı olduğu cihetle tamamiyle ittihat edebileceklerinin isbat" edildiği iddiasını *Tarık* şöyle yanıtlamaktadır: "sosyalist revolisyoner bir program ile bütün manasıyla milli ve muhafazakar bir programın ne suretle itilaf edebileceklerini mümkün değil anlayamıyorum. Selanik ulemasının kanaatine göre, içinde masonlar olduğu iddia ettikleri bir cemiyetin tam siyonist bir program takip ettiği farz edilecek olursa" bu bağlaşmayı anlamak olanaksızdır. Taşnaksütyun'a gelince, "... ben çocukluğumu iktisab edebilmeliyim ki yine Abdülhamid'in... iğfalkar adamları vasıtasıyla zavallı vatandaşlarımız aleyhine halka telkin etmek istediği muhtariyet! safsatalarına inanabileyim".

Hürriyet ve İtilaf Fırkası, kuruluşundan beri azınlık haklarını en iyi kendisinin savunacağı iddiasındadır ve 25 Kasım 1911'de Rum Meşrutiyet Kulübüne kendisine katılma önerisinde bulunmuştur. Seçim kararı alınınca 13 Ocak 1912'de anlaşmaya varılarak bir itilafname yayınlanmıştır. [6] İttihatcıların, bir yandan Rumlarla görüşmeler yaparken, bir yandan da anlaşma nedeniyle İtilafcıları karalamaya çalıştıkları *Tarık* Gazetesinin 13 Nisan 1912 tarihli 110 nolu sayısında görülmektedir: "Hürriyet ve İtilaf Fırkasının teşkili gününden beri muarızlarımız bu fırka-ı naciyeyi dinsizlik ve Yunan tarafdarlığı gibi şeni iftiralarla lekelemek istediler... takip eyledikleri menfur ve müstehcen gayeye vasıl olma, avam ve nası iğfal etmek için fırkanın Rumlarla yaptığı itilafı sıdk-ı müddealarına ! delil gösterdiler... düşünüyorduk ki: acaba bu hizb-i iftira Rum vatandaşlarımızı bu vatanın evladı görmüyorlar mı? Ve acaba Rum vatandaşlarımızı Rusya hududunda bir Yunanistan teşkil etmek istedikleri gibi gülünç, akıl ve mantıktan baid bir zehab mı taşıyorlar?"

Trabzon'da partilerin azınlıklarla yaptıkları anlaşmalar ve müntehib-i sani listelerinde gösterdikleri azınlık adaylar hakkında bilgi, *Tanin* Gazetesinin 28 Mart 1912'de, Trabzon'dan *Azadamard* Gazetesine yazılan bir yazıyı alıntılamasıyla verilmiştir: "Burada Taşnaksütyun Cemiyeti İttihat Cemiyeti ile teşrik-i faaliye etmektedir. Hınçakyanlar ve Rumlar İtilaf Cemiyetiyle birleşmişlerdir. Sabık mebus Kofidi Efendi'nin tarafdarı bulunan Rumlar ise İttihat Cemiyetiyle birleşmiş olduklarından aynı mahalde ikamet eden Rumlar iki fırkaya ayrılmış demektir. İttihat Cemiyeti müntehib-i saniler cedveline iki Ermeni vaz etmiş, Rumlardan hiç bir kimseyi cedvele dahil etmemiştir. İtilaf ise müntehib-i saniler listesine hiç bir Ermeni dahil etmeyip yalnız dört Rum kayd etmiştir. Fakat muahheren İtilaf Cemiyetine mensup olan Ermenilerin şikayeti üzerine listeye bir de Ermeni ismi derç edilmiştir".

Rumların Hürriyet ve İtilaf Fırkasıyla bağlaşma yapmalarına, Trabzon'da Hasan Hicabi Bey'in Rumlarla arasının iyi olduğunun söylenebilmesine [7] ve müntehib-i sani listesine dört Rum alınmış olmasına karşın, eski mebus Kofidi Efendi İttihatçı listeden yeniden mebus seçilmiştir.

İki fırkanın da azınlıklarla anlaşma yapma gayreti içinde olmalarına karşın birbirlerini anlaşma yapmakla suçlamalarına benzer bir tutum da din konusunda görünür. İttihat ve Terakki, 35. maddenin değiştirilmesiyle padişah-halifenin yetkilerinin artırılması önerisini propagandalarında kendisinin halife ve din tarafdarı olduğu yolunda kullanırken ve Hürriyet ve İtilafın buna karşı olduğunu yayarken, bir yandan da Hürriyet ve itilaf Fırkasını mürtecilikle suçlamıştır.

Tarık Gazetesi İttihatcıların din propagandasını sergilerken, İtilafcıların hem 'dinsiz' hem de 'mürteci' olduğu iddialarına da yanıt vermektedir: "Bugün bir kısım halkın, bazı köylülerin ağzından fırkamızın din ve padişah aleyhinde olduğu nakaratı dolaşıyor. Bunun esbabı araştırılacak olursa, İttihatcıların telkinatı neticesi olduğu görülüyor. Heyet-i teftişiye azası olarak köylere gönderilen propagandacılar İtilafcılar cumhuriyet tarafdarıdır diyor. Propagandacılarından bir vakitler Talat Bey'i Bismark-ı sani diye talkib eden Hasan Fehmi Efendi... 35. madde münasebetiyle sözü dine intikal ettirerek 35. maddenin 30'u ramazan, 5'i beş vakit namaz gibi sözlerle şayan-ı ikrah telkinatta bulunuyor... Hürriyet ve itilafcılar ötede beride şeriat isteriz diyerek 31 Martı tenzir etmek istiyorlar, diyorlar. Evet yalnız Hürriyet ve İtilafa mensup değil her ferd-i müslim şeriat-ı garre-i Muhammediyenin temam-ul' tatbikini şiddetle arzu eder. Fakat şeriat maskesi altında icra-ı habaseti katiyen kabul etmez... Bu gün Selanik'te ve sair yerlerde vuku bulan harerat-ı şeriye nam altında irtica olmayıp hükümetin icraatını protestodur" (no:110, Ziya Bârik, 'parıldayan ışık', takma ad mı?).

LE TARIK
Journal Ottoman Politique
PARAISSANT LE JEUDI
Abonnement: 6 fr. pour l'étranger
طارق
DIRECTEUR-PROPRIÉTAIRE. HASSAN FEHMI
Le JEUDI, 21 Septembre No. 77

Tanin Gazetesi 16 Mart 1912 tarihli sayısında eski Samsun mebusu Çarşambalı Hoca Hacı Ahmet ve eski Sinop mebusu Hasan Fehmi Efendilerin "bir müddetten beri İttihat ve Terakki Kulüplerinde bir cemm-i gafîr huzurunda konferanslar" verdiğini anlatırken, cami vaazlarını da bildirmektedir: "35. maddenin lüzum-u tadili hakkında verdikleri izahat ahali üzerinde İttihat ve Terakkiye mütemayil bir tesir husule getirmektedir. Müşarünileyh cuma günü şehrin en büyük camilerinde vaazlar irad etmişlerdir. Her ikisi de Lazistan'a müteveccihen hareket etmişlerdir. Ahali kendileri hakkında tevcihkarane nümayişlerde bulunmuşlardır. İttihat ve Terakki Kulübünde şereflerine verilen bir çay ziyaretinde eşraf-ı belde de hazır bulunmuşlardır". 29 Mart tarihli *Tanin*'e göre Hasan Fehmi ve Hacı Ahmet "Lazistan'da hukuk-u hilafet ve saltanatın muhafazası için 35. madde dolayısıyla ita eyledikleri mevzularla halkın İttihat ve Terakkiye daha sıkı merbutuni temin eylemektedirler".

İttihatcı iki eski mebusun bütün bölgeyi dolaşarak propaganda yaptıkları anlaşılmaktadır. *Tarık*, Hasan Fehmi'nin etkinliklerini "... hususiyle matbuat kanunumuz da tadil edildi. İçtimaiyat kanunumuza dokunmasınlar ziyanı yok. Gazeten kapanırsa... Hasan Fehmi Efendi gibi vapurda yolculuk ederken, ambarda, güvertede, kamarada her önüne gelen yerde konferans verirsin, fikrini neşr edersin" diye anlatmaktadır (no: 106, 26 Mart 1912)[8]

İttihatcıların parayla tuttukları bir vaizi Trabzon'dan Dersim'e kadar bütün bölgede dolaştırarak, başta Lütfi Fikri Bey olmak üzere muhalif mebuslar aleyhinde propaganda yaptırdıkları iddia edilmiştir.[9] *Tarık* da, İttihatcıların Trabzon'daki seçim için yedi bin lira tahsis ettiklerini yazmaktadır (no: 106).

Arsin'de Küçükibrahimoğlu Mehmet Ağa ile amcaoğlu Mehmet Efendinin [10] tutuklanmalarını *Tarık*, Hürriyet ve İtilafın propaganda çalışmalarının engellenmesi olarak anlatırken, *Tanin* mürtecilerin yakalanması olarak anlatmaktadır. *Tarık*'a göre bu kişiler, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının müntehib-i sani çıkarmasına çalıştıkları için, köylülere şeriatcı bildiriler dağıttıklarını ihbar eden bir yazının valiye gönderilmesiyle, gerçekte delil olamayacak bu yazı bahane edilerek 'hilaf-ı kanun' hapse atılmışlardır. Vali "polis dairesini ortaya behemahal cürm çıkarmak gibi bir vazifeyle tahkikata sevk eylemişti. Polis idaresi... on bir kadar şahit celb ederek gece saat altılara kadar isticvab eyledi. Hatta şahitlerin bazılarında bu zevat için medar-ı cürm olacak ifade telkin ile bu yolda ifade vermezseniz sizi döğeriz, haps ederiz, İstanbul'a idare-i örfiyeye göndeririz gibi cebr ve tehdit ifa edildi... hiç bir emare elde edilemediği halde vali beyin emriyle bu zevat yine hapishanede tevkif edildi. Bunun üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkasının Trabzon şubesinden Martın yirmi yedinci salı günü sureti zirde münderiç telgrafla Adliye Nezaretine şikayet ve fırka merkezine de ita-i malumat edildi... çarşamba günü saat yedi raddesinde... tahliye edildiler... "(no: 110).

Tanin'e göre ise "son günlerde bir mahiyyeti irticakaraneyi haiz ve valinin ittihaz eylediği tedabir olmamış olsa bir çok avakıb-ı vahimiyeyi mucip olabilecek bazı gûne tahrikat icra edilmiştir. Arsin karyesinde Mehmet Ağa ve Mehmet Efendi namında iki şahıs ahaliyi şeriat talebine kaldırmak için sarf-ı mesai etmişler ve bazı safdil köylülere bu hususta muhtıralar tanzim ettirmeğe muvaffak olmuşlardır. Vali keyfiyetten haberdar olunca müşevvikleri divan-ı harbe beray-ı isal tevkif ettirmiştir. Hürriyet ve İtilaf şubesi bundan haberdar olarak merkumların propagandacıları olduğunu bilbeyan tahliyelerine talep etmişse de vali tarafından bu talebe havale-i sem' itibar edilmemiştir" (13 Nisan 1912).

Tarık Gazetesinin İttihatcıları yıpratmak için başvurduğu yollardan biri de, İttihat ve Terakkiden istifa olaylarına yer vermektir. İtilafcı basın, kendi partisi kurulduğundan beri yaygınlaşan İttihat ve Terakki Cemiyetinden istifa olaylarını propaganda malzemesi yapmıştır. [11] Karadeniz bölgesinden Bolaman, Ordu, Giresun, Keşap, Boztepe'den istifa haberleri *Tarık*'da yer almaktadır.[12] Bir de istifayı geri alma olayı yaşanmıştır. İstifası yayımlanan Debbağhane mahallesinden Hacı Hasanzade Refet Efendi haberi tekzib etmiştir. *Tarık* 'Ne Cesaretle' başlığı altında verdiği haberde "Bu katiyen hilaf-ı hakikattır. İmza sahibine ihtar eyleriz ki Tarık katiyen yalan' söylemez Vaizzade Ali Efendi ile birlikte kitaphanemize gelerek orada bulunan bir efendiye istifasını yazdıran ve hatta yanınızda mührünüz olmadığından imza atan sizsiniz. Bu meseleyi ve sonra cemiyete suret-i dahiliyenizi Debbağhane mahallesinde dahi etrafile bilen bir çok zevat vardır. Bizde istifanameniz mevcuttur." demektir.

Tarık, İttihatcı olup da İttihat ve Terakki tarafından adaylıkları kabul edilmeyenlere övgüde bulunmaktadır. Eşraftan Arnavutzade Ahmet Efendinin[13] "teveccühleri nezd-i kemteranemde cidden pek kıymetdar olan muhterem hemşehrilerimin hakk-ı acizide verdikleri mazbata-ı umumiye üzerine namzedliğimi vaz etmiş ve esbabını şimdilik ilan edemeyeceğim bazı mevani üzerine de geri almıştım... Bazı muhterem ihvanımın ısrarı ve adem-i icrası halinde muhakkak olan kulûbünün inkısarı namzedliğimin ikinci defa vazının bais-i tekrarıdır" biçimindeki yazısını yayımladıktan sonra, İttihat Cemiyetinin "bu zatı namzed göstermemesi mucib-i teessüftür" demektedir.

"Kırk seneden beri umur-u mülkiye ve adliyeye sebk olan hidemat-ı

mın netayic-i tabiyesinden olan ihtisasıma ve vilayetin ahval-i umumiyesiyle sunuf-i muhtelife-i ahaliyenin menafi ve ihtiyacat-ı hazırası hakkındaki vukuf ve malumatıma istinaden ve cenab-ı hakkın lütf ve inayetine itimaden" Trabzon sancağı mebusluğu için adaylığını koyduğunu bildiren, "ahz-u amalim muazzez vatanın selamet ve saadetine ve mülk ve milletin terakki ve tealisine usul-u müessese-i meşrutiyete tevfiken çalışmaktan ibarettir. Beni bu arzuya sevk eden hissiyat-ı vatanperveranemdir" diyen Trabzon vilayeti meclis-i idare eski baş katibi Zeynanizade Arif Efendi'yi, "İttihat ve Terakki Cemiyetine mensuptur. Hayatını şuabat-ı muhtelife-i hükümette ifa-i memuriyetle geçirmiş, malumat-ı umumiye-i devlet üzerinde şayan-ı takdir ve tahsin bir tecrübe ve vukuf hasıl etmiştir" diyerek öven *Tarık*, Cemiyete,"kendisine mensup ve sadık olan bu zatı mebus namzedleri meyanına dahil etmemesi kendilerince iktidar ve tecrübeden ziyade şirket-i inhisariyenin her arzu ve emrine arz-ı itaat ve teslimiyetin matlup olduğuna bir delildir" diye saldırmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Trabzon heyet-i merkeziyesi halka bir tebligat yayınlıyarak "merkez-i umumi ve heyet-i merkeziyenin kararı ve nizamname-i madde-i mahsusun hilafına olarak menafi-i şahsiyelerinin temini için mebus namzedliklerini ilan eden cemiyetimiz efradından meclis-i idare baş katibi sabıkı Arif ve Of kaymakam-ı sabıkı Hüseyin Efendilerin" Cemiyetten tard edilmiş olduklarını duyurmuştur.[14] *Tarık* Gazetesinde yayımlanan, Of kaymakamının İttihat Cemiyetine mensup olmayanları muhtar yaptırmayacağını söylediği, imamlardan birini 'darb' ettiği ve 'bu darb eseri olarak' imamın öldüğü haberi, bu 'tard'ın nedenini açıklamaktadır.[15]

Tanin Gazetesi 'Of olayı'na karşılık, Of ulemasından Harun Hilmi Efendi Hazretlerinin gönderdiği bir 'varaka'yı yayımlamıştır: "müderrisin-i memleketten mürekkep 34 müntehib-i saninin ittifaken İttihat ve Terakkiye itai rey eylemelerinden dolayı beyan-ı memnuniyet edilmektedir". *Tanin*'in yorumuna göre "filhakika gerek müntehib-i evveller, gerek müntehib-i saniler bununla ne mertebe kadirşinas olduklarını isbat eylemişler demektir ki şayan-ı memnuniyettir" (17 Nisan 1912).

İttihatcıların Trabzon'daki adaylarının adları 13 Nisan 1912 günlü *Tanin*'de yayımlanmıştır. Gazeteye göre "Hürriyet ve İtilaf namzed listesi neşr etmekten saf-ı nazarla yalnız bazı mütegallibe ile uyuşarak onların intihabına çalışmağa karar vermiştir. [16] Prens Sabahattin'in Lazistan'da adaylığını koyacağı dedikodularına karşı *Tanin* şunları yazmaktadır: " Bu neşriyattaki maksat Lazistan'ı kuvvetli bir muhalif memleketi olmak üzere tanıtmaktan ibarettir, halbuki burası kuvvetli bir İttihat memleketidir. Bunun için la-yuadd delil vardır ve İttihat ve Terakkinin galebesi muhakkaktır" (29 Mart 1912)

Seçim yolsuzluklarıyla ilgili iddialar Trabzon merkezinin seçim çevrelerine bölünmesinden başlar. Örnek olarak Faros mahallesi, Ayasofya ve Kavakmeydanı mahalleleriyle, Tekfurçayırı mahallesi İmaret ve Ortahisar'la birleştirilerek birer 'şube' yapılmıştır. *Tanin* Gazetesinde yayımlanan, Trabzon'da uzun zaman yaşadığını bildiren Samsunlu tüccar Süleyman Faik bin Arif'in mektubuna göre 'taksimat' isabetlidir, *Tarık* ve *İkbal*[17] gazetelerinin amacı 'şubelere itiraz'la bilmeyenleri 'iğfal' ve Trabzondaki intihablar hep yanlış şeylerin semerisidir demeye sebeb-i tesis edebilmek içindir" (26 Mart 1912).

Tartışma konularının bir örneği de, geçici olarak seçim bölgesi dışında bulunanların seçim defterlerinden çıkartılarak, birinci derecedeki seçmenlerle ikinci derecede seçileceklerin yasal oranlarının değiştirilmesidir. Gümüşhane teftiş-i belediye reisi Ali Fuat, *Tarık*'a gönderdiği tekzibde gurbette bulunanların defterde yazılı olduğunu bildirmektedir. *Tarık* verdiği yanıtta "Torul heyet-i teftişiye riyaseti (nin) bir seneden ziyade memalik-i ecnebiyede bulunan kimselerin dahil-i defter edilmemesine dair olan emirnamesini görmüş ve okumuşuzdur" demektir. (no:106)

Trabzon valisinin, İttihatcılara seçimi kazandırma vaadiyle atandığı, İttihat murahhasıyla sandık başında oturarak, İttihatcı adayların seçilmesi için (Holamana ve Ananmaliya köylerinde olduğu gibi) halka baskı yaptığı, Giresun'da kaymakamla komiserin 'malumelesami müşevvik bir kaç İttihatcı ile bilmüzakere... eshab-ı arayı tehdit ve darb' ettikleri, aynı durumun Orduda yaşandığı, seçim çalışmaları için Gümüşhane muhasebecisinin Kelkit'e, hakim vekaleti de üzerinde bulunan müftü efendinin de "mahkeme-i şeriye kapısını sed ile" Torul'a gittiği, *Tarık* Gazetesinde yer alan, devlet görevlilerinin seçime müdahale örneklerindendir. [18]

Tarık Gazetesi mesul müdürü Hasan Hicabi, merkez müdde-i umumiliğine bir 'ihbariye' vermiştir: "Saadetlu efendim hazretleri; intibahatta müstehzim-i ceza bir çok efal mebzulen icra edilmekte olduğundan bunları arz ile faillerinin tecziyesini ve ittihabın feshini talep eylerim".

" I. İntihabat kanununun dokuzuncu maddesi mucibince bir mahalle ve karyede bir seneden ziyade ikamet eden - başka mahalle ve karyeden- kimsenin ol mahalle veya karyede rey verebilmesi için intihab-ı mebusan hukukunu caiz olduğuna dair terk eylediği mahalle veya karye muhtarından yeni kayd olunacak mahalle veya karye muhtarına hitaben bir kıta ilmühaber getirmeğe mecbur olduğu sarahaten emr ve beyan olmakta iken yalnız birinci şubede yüzden mütecaviz gümrük hamaliyle bir çok taşra hamalları ve dördüncü şubede dahi Yeni cuma'da ikamet eden bir çok hamalların reylerinin kabul edildiğini kemal-i hayret ve teessüfle gördük. [19] İntihab kanunu mucibinci iktiza eden ilmühaberleri karyelerinden ahz etmemiş olan bu hamalların ita-ı rey eylemeleri intihab kanununun 64. maddesi mucibince müstelzim-i mecazet olduğundan faillerinin tedibini ve böyle kimselerle icra edilen kanunsuz intihabın feshini talep eylerim."

"2. İntihab kanununun icra faslının 72. maddesi herkesin serbestce rey vermesine iras-ı nakısa edenlerin bir aydan bir seneye karib hapis

cezasıyla mahkum olmalarını sarahaten emr eylemekte iken üç günden beri, birinci, ikinci, dördüncü, beşinci, altıncı, yedinci şubelerde vazifedar olmadıkları halde oturan bir takım kimseler intihaba giden zevatın reylerini kendilerine hiç sormadan fuzuli vekaletle istedikleri gibi yazarak kutulara attıklarını ve kendileri tarafından rey verenleri rey pusulalarına girmek, okumak için iğfal ve icbar eylediklerini hariçten birçokları gibi her şubenin heyet-i teftişiye ve ihtiyariyesi dahi görmüş ve bu halleri memlekette işitmemiş kimse kalmamış olduğundan zat-i alilerini hukuk-u umumiye namına ifa-ı vazifeye ve intihabını feshile bu mahrumini tecrime davet eyleriz. (İntihabat için Hoslara giden memurlar ilan ettikleri günde rey vermeğe giden Rum vatandaşlarımıza o gün kendilerinin yevm-i intihabı olmadığını beyanla onları geriye çevirdikten sonra intihabatı yürütmek ve ferdası gün yine mahall-i intihaba aynı zevatın reylerini almamak suretiyle harekat-u'l-ihtiyarkarane icra ettikten maada köylerde tarlalarda çalışan yukarı yerlilerin ve bazı çocukların yine hilaf-ı kanun reylerini almak gibi usulsuzluk icra edildiğinden mahall-i mezkur intihabatının kainlemyekün addiyle feshini talep eylerim. Ol badda irade efendim hazretlerinizindir."[20]

Hasan Hicabi Bey'in dilekçesi 26 Mart 1912 tarihlidir. Trabzon vilayetinde seçimler 24 Nisana kadar sürmüştür. Hürriyet ve İtilaf Fırkasının yolsuzluk şikayetleri *Tarık* Gazetesinde dile getirilirken, *Tanin* Gazetesi sürekli 'zafer' haberleri vermektedir. İtilafcıların, Trabzon merkezinde seçimlerin feshi için dilekçe verdikleri gün, "cehl ve taassubun, esaret-i vicdaniyenin kalktığına artık hükmetmek lazım gelir" diyerek kutladıkları Akçabat zaferi de doğrulanmayacaktır. Aynı gün *Tanin*, Akçabat'ta seçilen 33 müntehib-i saniden 20'sinin İttihatçı, 7'sinin İttihada yakın görüşte bağımsız, 6'sının İtilafcı olduğunu yazmaktadır. *Tanin* seçim sonuçlarını şöyle bildirmektedir: 29 Mart 1912: 13. şubede bulunan Hos karyesiyle Zefanos karyeleri intihabatı dün hitam bularak reyler tasnif edilmiş, ve İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından müntehib-i sani gösterilen Celaboğlu Mela Osman Efendi ekseriyeti kazanmıştır. 14 Nisan: Atine- kazamız derece-i saniye intihabatında İttihat ve Terakki namzedleri ihraz-ı muvaffakiyet etmişlerdir. 15 Nisan: namzedlerimizden Ziya ve Ahmet Beylere kazamızda ekseriyetle ita-ı rey olunmuştur. 16 Nisan: Gümüşhane-İttihat ve Terakki Fırkası namzedlerinden Hayri ve Hüseyin Beyler büyük bir ekseriyetle mebus intihab olunmuşlardır. İttihat ve Terakki namzedleri Of'da 34, Akçabat'ta 32 rey kazanmışlardır. 17 Nisan: Lazistan dahilinde İttihat ve Terakki namzedleri büyük bir ekseriyetle mebus intihab olunmuşlardır. 123 reyden ibaret olan ara-ı umumiyeden Ziya Bey 106 ve Ahmet Paşa 91 reyi kazanmışlardır. Fırka-ı muhelefe namzedlerinden Osman Mecdi ve Ferit Efendilerden biri 21, diğeri 5 rey alabilmiştir. 18 Nisan: Sürmene-intihabatta İttihat ve Terakki Fırkası ihraz-ı zafer eylemiştir. 22 Nisan: Trabzon-68 reyden 59'u İttihat ve Terakki Fırkasına ita olunmuştur. Ordu ve Giresunda intihab iki güne kadar nihayet bulacaktır. 24 Nisan: Ordu-Kalcızade Mahmut, Nemlizade Osman, Eyübzade İzzet, Debre mutassarrıfı Ali Osman, maarif müfettişi Servet, Samsun ceza mahkemesi reisi Mehmet Ali Beylerle Kofidi Efendi mebus intihab olunmuştur.[21]

Hasan Hicabi Bey hakkında, vali tarafından, hakaret nedeniyle ve Şarlı'dan gönderilen İttihat ve hükümet aleyhdarı mektubu yayımlaması nedeniyle iki, Yomra ağalarının 'hedef-i darb ve işkence' olduklarını yazması nedeniyle de jandarma alay ve bölük kumandanları tarafından bir dava açılacaktır.[22] Temmuz ayında iktidarı yitirerek baskıya uğrayan, yurt dışına kaçan, 'illegalite'ye geçen, sürgüne gönderilen İttihatcılar muhalefetsiz bir iktidara kavuştuklarında Hasan Hicabi Bey ve arkadaşları hapis ve sürgünden, kurtulamayacaklardır.[23] ☆

1 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.I İkinci Meşrutiyet Dönemi, Hürriyet Vakfı Y.,İst., 1984,s.264.

2 Tunaya, a.g.e.,s.298. Telgrafı çekenler: Eyüpzade Nuri, Şatırzade Hasan, Muratzade Ali, Zehirzade Zühtü, Yakupzade Tevfik, Hamamizade İhsan, Zehirzade Necati, Kadızade Mustafa, Emiralizade Hami.

3 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergah Y..İst., 1990,s.51.

4 Kurdet Emiroğlu, "Maliye Nazırı Cavit Bey'in Trabzon Gezisi (1911)",*Trabzon 1990*, Trabzon ili ve İlçeleri, eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, Ankara, s.53.

5 1902'den beri Prens Sabahattin örgütünde yer alan Hasan Hicabi Bey'in sahibi bulunduğu *Tarık* Gazetesinin bugüne çok az sayısı kalabilmiştir. İttihatcıların sesi olan *Trabzon'da Meşveret* Gazetesinin bugüne kalan daha az sayıdaki örnekleri ise seçim dönemine ait değildir. *Trabzon'da Meşveret*'in bu dönemdeki yayımından *Tarık*'ın yansıttığı kadarıyla bilgi sahibi olabiliyoruz (Bknz. Ali Birinci, "Trabzon'da Matbuat ve Neşriyat Hayatı (1865-1928)" *Trabzon Kültür Sanat Yıllığı*, İstanbul, 1989, s.173).

6 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, s.51,138

7 Hasan Hicabi Bey'in İttihatcı *Trabzon'da Meşveret* ve *Silah* gazeteleriyle polemiğinde Trabzon'da yayımlanan *Faros Tis Anatolis* gazetesinin övücü tutumu için bknz. Kudret Emiroğlu, a.g.e.

8 Hükümet, basın ve toplantı özgürlüklerini kısıtlayan yasalarla muhalefetin hareket olanaklarını daraltıyordu. Hasan Hicabi Bey, *Şarık* adlı yeni bir gazete imtiyazı için valiliğe başvurmuş ancak hem eski hem yeni basın yasası hükümleri çiğnenerek imtiyaz tanınmamıştır. *Trabzon'da Meşveret* gazetesinin Hasan Hicabi Bey'in bir aylık mahkumiyetini ileri sürmesine karşın *Tarık*, "bir ay mahkumiyeti müdafa-i namus ve haysiyet ve muhafaza-i hayat uğrundaki cesaret ve metanetinin eseridir ki bu da mahz-i şereftir. Acaba Meşveret-ci efendinin yeddinde de böyle bir şehadetname var mıdır?" demektedir

9 Ali Birinci, a.g.e.,s.124.

10 Küçükibrahimoğulları Yomra-Arsin'li ayan sülalesidir. Bknz. Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara, 1975, sXXXIV,120.

11 Bknz. Tunaya, a.g.e., s.124; Birinci, a.g.e., s.68.

12 "Tarık ve İkbal ceride-i muhteremelerine; ilan-ı meşrutiyeti müteakip bir his ve vicdan ile dahil olduğum İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden aynı his ve vicdan ile istifa eylediğimin muteber ceridenizde ilanı mercudur efendim, Boztepe-i Zir mahallesinden İplikcizade Ahmet."

13 Arnavutzadeler XIX. yüzyıl Trabzon'unda tanınmış ailelerdendir (bknz.

Mahmut Gologlu, a.g.e., s.XVIII), Ahmet Efendi Trabzon Salnamelerinde rütbe ve nişan sahibi ileri gelenler cedvellerinde yer almaktadır.

14 BöylelikleTarık, Trabzon'da Meşveret gazetesinin Arif Efendi'nin İtilafcı olduğu iddiasını reddetmekte haklı çıkmaktadır.

15 *Tarık*'ın, *Trabzon'da Meşveret* gazetesinde R.N. imzasıyla yayımlanan reddiyeye yanıtından.

16 "Ordu ve Giresun İtilaf kulüplerince evvelce tayin edilmiş olan namzedlerin tadili için gönderilen murahhaslar buraya vasıl olmuşlardır. Şayiaya nazaran sabık mebuslardan Emir ve Hoca Ömer Efendilerin namzedliklerini kabul etmiyorlar. Vali Bekir Sami Bey devrededir", *Tanin*, 16 Mart 1912.

17 *İkbal*, Eyüpzade O.Nuri'nin sahibi olduğu, Meşrutiyet dönemi Trabzon'unun en uzun ömürlü gazetelerindendir (bknz. Cumhur Odabışıoğlu, *Trabzon, Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları*, 1869,1928,Trabzon, 1987).

18 Saldırılara uğrayan vali Bekir Sami Bey, Mütareke döneminin ünlü siyaset adamlarındandır, Heyet-i Temsiliye üyeliği, son dönem Osmanlı Meclis-i Mebusanında ve TBMM 1. ve 2. dönemlerinde milletvekilliği, Hariciye Nazırlığı yapmış, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına katılmış, İzmir suikastı davasında yargılanarak beraat etmış ve siyasetten çekilmiştir. Trabzon valiliğine ikinci kez, Süleyman Nazif'ten sonra seçim hükümeti tarafından atanmış, Eylül ayında görevden alınmıştır.

19 Kurtuluş Savaşı döneminde Trabzon'da İttihatcıların önderlerinden olan ve Kuvay-i Milliyecilerle çatışmaya giren gümrük hamalları kahyası Yahya anımsanırsa, İttihatcıların hamalları daha bu dönemde örgütlemeye başladıkları düşünülebilir.

20 *Tarık* gazetesinden anlaşıldığı kadarıyla *Trabzon'da Meşveret* gazetesi protestonamelere pul yapıştırılmadığını ("kendi matbaasında tab edilen intihabat kanununu bir defa olsun okumamıştır"), iddiaların iftiradan ibaret olduğunu ("mahkeme kapıları açık, biz müracaat ettik. Siz de müracaat edın orada kanunun mahall-i tatbiki olan o mahal-i adalette buluşalım") ileri sürmektedir. *Tarık* gazetesinde yakında seçim yolsuzluklarıyla ilgili bir kitap yayımlanacağı ima edilmektedir.

21 Trabzon'un 'ayan' ailelerinden Nemlizade, Eyübzade, Kalcızade, Hacısalihzade'ler gene siyasette ağırlıklarını duyurmuşlardır. Kalcızade Mahmut, Nemlizade Osman, Eyübzade İzzet, Kofidi ikinci kez seçilmişlerdir.

22 *Tarık*, no: 150, 16 Ekim 1912.

23 Haziran 1913, Birinci, a.g.e., s. 216.

Türkçe'ye Giren Kelimeler Hakkında 1917'de Yazılmış Bir Makale

İhdas Olunan Kelimat ve Istılahat Etrafında Bazı Mülâhazat

AVRAM GALANTİ

Terakkinin ve ihtiyacat-ı zamaniyenin, lisanların zenginleştirilmesine hadim olduğu mâlûmdur. Zenginleştirilmesi murad olunun lisan, bir takım kavaide tâbidir. İlm-i elsine hududu dahilinde bulunması lâzım gelen bu kavaide riayet etmek icap eder. Aksi taktirde, "zenginleştirme" nakıs ve elde edilen neticeler zevalpezîr (geçici) olur.

Türkçe, Meşrutiyetten evvel yavaş yavaş zenginleşmeye yüz tutmuş idi. Meşrutiyetten ve Darülfünunumuzun yeniden ıslahından sonra, lisanımız şüratle ilerlemiş ve gittikçe ilerlemekte bulunmuştur. Bir lisanın zenginleşmesi, o lisan ile ifade olunan fikirlere lâzım olan kelimelerin hüsn-i intihab ve istimalleri, ve hususiyet-i ahvaline halel gelmemek şartıyla, cümlelerinin vuzuhu ile olur.

Bu makalede, Türkçe'ye ithal olunan kelimat ve ıstılahat-ı cedidenin mahiyetleri ile suret-i duhul ve istimalleri (lisana giriş ve kullanılış şekilleri) hakkında bazı mülâhazatta bulunacağım.Fakat bunu yapmadan evvel şunu ilâve etmek isterim ki, ben bu makaleyi şimdiye kadar iştigal ettiğim ve elyevm iştigal etmekte bulunduğum muhtelif lisanların tetebbuatından (tetkiklerinden), mukayeselerinden ve her nev'i tercümeden istihraç ettiğim (çıkardığım) netayice atfen yazıyorum.

Devr-i sabıkta Rodos İdadîsi'nde muallimlik ettikten sonra, Mısır'a gittim. Mısır'da, altı sene kadar matbuat âleminde bulunduktan ve Arapçanın inkişaf safahatını takip ettikten sonra Meşrutiyetin üçüncü senesinde İstanbul'a geldim. Burada Bahriye Nezareti tercüme kalemine girdim. Zeki, muktedir, faal bir tercüme heyetine malik olan bu kalemde tercüme olunan evrak, müteaddit fen şuabâtına ait olduğundan, kalem-i mezkûrun, Türkiye'nin en zor bir tercüme dairesi olduğunu söylersem hakikatı söylemiş olurum. Bahriye Nezareti'nde dört buçuk sene çalıştıktan son-

ra Darülfünun'a intisap etmek üzere oradan ayrıldım. Terceme-i halime dair olan bu mâlûmatı vermekten maksat, mesail-i lûgaviye ile derece-i iştigalimi ve bilhassa tercüme kalemindeki saha-yı tetkikâtımı göstermekten ibarettir.

Muhtelif nezaretlerdeki tercüme kalemlerinin lisanen esasları -nezaret-i mezkûrenin Avrupa ile olan nev'-i münasebetına göre-bir değildir. Meselâ Harbiye Nezareti tercüme işlerinde en ziyade istimal olunan ecnebî lisan Almanca; Bahriye Nezaretinde İngilizce ve nezarat-ı sairede Fransızcadır. Fakat Meşrutiyetten sonra Bahriye Nezareti, Almanya, İngiltere ve Fransa inşaât destgâhları ile münasebette bulunmaya başladığından, ister istemez tercüme kaleminde İngilizce gibi Fransızca ve Almanca dahi mühim bir yer tutmağa başladı.

Lisanımıza binlerce yeni kelimenin girdiği mâlûmdur. Herkes ihtisası dairesinde bu zeminde çalışıyor. Mesela préfixe ve suffixe'in Türkçeleri "kâdime" ve "lâhika" veya "pîş edat" ve "pes edat" veya "ilâve-i ibtidaiyye" ve "ilâve-i intihaiyye" tarzında ve herkesin keyfine ve mizacına göre kullanılmaktadır. Biz (bizden maksat, elsine-i Samiye müderrisi bey ile ben) kâdime ve lâhika tâbirlerini istimal ettikten başka, ilm-i elsine ıstılahatından olan infixe'e de "dâhile" dedik. Şimdiye kadar synonyme "kelime-i müteradife", homonyme "kelime-i mütecanise" ile tercüme olunagelmiştir. Bu iki kelime bu suretle tercüme olunur ise, mefhumları kolaylıkla anlaşılmaz. Halbuki, bir taraftan, ıstılahatta iltibası (benzerliği) defetmek için, vuzuh şart olduğundan diğer taraftan, ilm-i elsinede (filoloji) bu iki kelimenin tarifinin mazmununa (mânâsına) riayet etmek lazım geldiğinden, birinciye "hem-mânâ kelime" ve ikinciye "hem-savt kelime" ve synonymie'ye "hem-mânâiyyet" ve homonymie'ye "hem-savtiyet" dedik. Zannederim ki sarfa (morfoloji) vakıf olmayan kimse, "hem-mânâ kelime" ve "hem-savt kelime" tâbirlerini "kelime–i müteradife" ve "kelime-i mütecanise" tâbirlerinden daha kolay ve daha ihatalı bir surette anlar. Participe'in Türkçe mukabili "ism-i fâil" ve "ism-i mef'ul" olarak kabul olunmuştur. İlm-i elsine bu tâbiri, fikri tamamıyla ifade eder gibi addetmez. Binaenaleyh biz participe'e "sıfat-ı fiiliye"dedik.

Felsefe tâbiratında aynı ıstılahın iki türlü tercüme edildiği görünüyor. Mesela aphorisme hem "vecize" hem "nass-ı felsefî"; cause hem "illet" hem "sebep"; différence hem "fasl" hem "fark" ile ifade olunur. (...)

Bazı kelimeler vardır ki Mısır'da başka türlü ve burada başka türlü kullanılır. Meselâ Mısır'da crise kelimesine "ezme" ve bizde "buhran"; kezalik Mısır'da occupation (occuper un pays mânâsına) kelimesine "ihtilâl" (halâ'dan) ve bizde "işgal" derler. Ezme-i maliye, buhran-ı malî; ceyşü'l- ihtilâl, işgal-i askerî gibi.

Mısırda başka ve bizde başka bir mânâda kullanılan aynı kelimeler vardır. Meselâ Mısır'da "ihtikâr" kelimesine régie, monopole mânâsını veriyor ise, bizde "matrabazlık" mânâsını veriyoruz. Kezalik Mısır'da "ihticâc" kelimesi protestation demek ise, bizde "delil ve hüccet îrâd etmek" demektir.

Yukarıdaki misallerin ve mülâhazatın neticesi olarak zîrdeki fevaidi istihraç ettim:

1- Ecnebî bir lisandan Türkçe'ye geçecek bir kelimenin ve bâhusus bir ıstılahın doğrudan doğruya tercümesi kabil ise, tercüme etmeli. Kabil değilse, o kelime veya o ıstılahtan murad olunan şeyin şekil ve vaziyetine veya îfâ ettiği vazifeye göre, mukabil ve münasip bir Türkçe tâbir bulmalı.

2- Muhtelif elsine-i ecnebiyeden muhtelif surette Türkçe'ye geçen aynı kelimenin, Türkçe tercümesi bir olmalı. Yani hiçbir vakit o kelime, muhtelif surette tercüme edilmemeli.

3- Ecnebî lisandan Türkçe'ye geçen ve yalnız bir mânâ ifade eden bir ıstılaha, Türkçe'de birden ziyade mânâ vermemeli.

4- Bir ecnebî lisanda, aralarında küçük farklar bulunmasından dolayı muhtelif mânâ ifade eden muhtelif ıstılahların Türkçeleri dahi muhtelif olmalı.

5- İhdas olunacak ıstılah, târifinin mânâsını tamamen ifade edecek bir surette vâzıh olmalı.

6- Mevcut Arapça kelimeler ile yeni tâbirât teşkil etmek lazım gelirse, mümkün mertebede, kavaid-i mevzuaya (geçerli olan, vaz' edilmiş kaidelere) riayet etmeli.

7- Ecnebî bir kelime Türkçe'ye geçtiği vakit, sırf Türkçe olarak geçmesi tercih olunur. Bu mümkün olmadığı taktirde, o kelimenin mânâsını tamamen ifade eden tâbir Arapça ise Arapça, Farsî ise Farsî olarak kabul ve şayet ikisi de o kelimeyi tamamen ifade ederse, o zaman daha ziyade ahenkli olan tâbir tercih edilmeli.

Elsine-i Samiye mukayeseli sarfı müderris muavini

Avram Galanti

Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası

Mart 1333-1917,

Sayı:7, Sayfa:44

Çevrimyazı: Hakan Karakete

Mehmet Şemseddin Misrî'nin Bir Risalesi

Bir Müsamere-i Hayaliyye-i Âşıkâne: Der-Huzûr-ı Hazret-i Niyâzî-i Mısrî

DR. MUSTAFA TATÇI

30 Kasım 1925 yılında kabul edilen bir kanunla tekke ve türbeler kapatıldı; meşâyıh ve dervişânın âyin ve erkânı yasaklandı; tekkelerin malları devletleştirildi, bazı dergâhlar müze haline getirildi...

Böyle tarihî bir karar, yozlaşan bir müessese için zarurî idi. Ancak bu zamanda tarikat ve tekke müntesiplerinin hepten yoldan çıktıklarını söylemek de kâbil değildir! Hal böyle olunca Melâmî büyüklerinden Osman Kemâlî Efendi (vef. 1954)nin buyurduğu gibi, "Ârifler hep bir kenara çekildi"! Ârifler kenara çekildiler de, kapılarına kilit mi vuruldu? Allah'a mekan olan hangi bir gönül kilit tutar?

Kainatı tekke bilenler tekaya ve zevayânın seddi kanunundan gocunmadılar. Son devr ânlarındaki zikirlerinde kelamları "Hicret" oldu. Ve ârifler sessiz, sed âsız manâya hicret ettiler. Bir de bu ârifler, hicret ederlerken, miskinlerin mekanı yahut şarap mahzeni haline getirilen tekkelerin kapatılmasına vesile olan Mustafa Kemal'e atfen;

"Hay Allah senden razı olsun!" demekten kendilerini alamadılar. Çünkü doğruyla eğri birbirine karışmıştı!

Tekkelerin kapatılmasının dinî ve sosyal cephesi ve yine müslüman Türk halkı arasında müspet-menfî akisleri bir yana, bizzat bu müesseselerde yaşayan hâne halkının hayatlarında mühim değişmeler görüldü. Bu kişiler, bilhassa maddî-manevî sıkıntılara düştüler. Tekkelerin ve vakfiyyelerinin mal ve gelirlerine el konulması, hatta tekkelerin boşaltılmasıyla ilgili kararlar karşısında bu insanlar çaresiz kaldılar. Hüseyin Vassâf Bey'in "Sefine-i Evliyâ"da (Bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar Bl., Nu: 2305-2309, C.5, s. 298), Tophane'deki Kadirî tekkesinden bahsederken verdiği bir malumattan, boşaltılmayan bazı tekkelerdeki şahıslardan kira alındığını da öğreniyoruz. Tabii, bu konuda Meclis arşivinde yahut o günlerdeki basın-yayın organlarında pek çok bilgi vardır. Bunlar ayrı ve geniş bir araştırmaya namzettir.

Yazımıza konu olan risalenin müellifi, Bursa Mısrî dergâhı son şeyhi Mehmed Şemseddin Mısrî (Ulusoy)'nin aşağıda metnini vereceğimiz manzum-mensûr risaleyi kaleme alış sebebi de, tekkesinin kapatılması ve gelirinin kesilmesiyle düştüğü sıkıntıları anlatmaktır. Tekkelerin kapatılmasının buralarda yaşayan fertler cihetinden nelere mal olduğunu göstermesi bakımından aşağıda vereceğimiz metin önemli bir belgedir. "Bir Müsamere-i Hayâliyye-i Âşıkâne: Der Huzûr-ı Hazret-i Mısrî" adını taşıyan risaleden açıkça anlaşılıyor ki, zikredilen kanun çıkınca, bütün tekke erbabı gibi, Şemseddin Efendi ve aile efradı (muhzır ailesi) maişet sıkıntısına düşmüş; devrândan ve zikirden mahrûm kalmışlardır. (Bkz. İbnül Emin M. Kemal, *Son Asır Türk Şairleri*, C. 4, İst. 1988, s. 1807)

Yeri gelmişken belirtelim; R.R. Yücer'in *"Türkün"* dergisinde (bkz. Sayı 9, Bursa 1937, s. 38) yazdığı "Mehmed Şemseddin Ulusoy" adlı kıymetli makaleden öğrendiğimiz kadarıyla, tekkeler kapanınca, şahsî kütüphanesine ait kitapları elinden alınmak istenmesi, Mehmed Şemseddin Efendi'yi çok üzmüştür. Yücer, bu hadiseye kendisinin sebep olduğunu da itiraf etmektedir. Şöyle ki; R. Yücer, 1925'li yıllarda Bursa'da çıkarmakta olduğu "Arkadaş" adlı gazetesinde Şemseddin Efendi'ye sataşan bir yazı yazar. Yazıda, Şeyhin, kitaplarını maarife devretmediği iddia edilir. Bunun üzerine Şeyh, Yücer'e bir cevap verir; kitapların tekkeye ait olmadığını, kendisinin olduğunu belirtir. Sonrasının ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat, "keşke bu kitaplar bir kütüphaneye devredilseydi", demekten de kendimizi alamıyoruz. Zira, şimdi bu kitaplar galiba birilerinin elinde çürümektedir! Ne yazık ki eserler,

Şemseddin'in oğlu Fahameddin Efendi'nin vefatından sonra satılmıştır.

Mehmed Şemseddin, adı geçen eserini altı sayfalık bir müsveddeye yazmıştır. Eserde, müellif, çektikleri sıkıntıları aile fertlerini tek tek konuşturarak dile getirmektedir. Bu arada kısmen de olsa, Mısrî tarikiyle ilgili bilgiler taşıyan risale, tasavvuf tarihi araştırmalarında kullanılabilecek mahiyettedir. Müellif burada, aile fertlerini hayalî olarak Niyazî-i Mısrî'nin (1618-1694) karşısına çıkarır. Aile fertleri ayrı ayrı Hz. Pîr'le konuşurlar, isteklerini bildirirler. Bu konuşmalar manzumdur ve aruzun "Mefâ'ilün x 4" vezniyle kaleme alınmıştır. Her konuşmanın başında da, mensûr bir giriş vardır. Konuşan ferdin mizacını, isteklerini, giyimini vs. belirtmesi ve üslubunun güzelliği sebebiyle bu kısımlar dikkati şayandır.

Burada, metne geçmeden evvel müellif hakkında kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır:

Mehmed Şemseddin, son devirde yetişen en renkli simalardandır. Bursa Kültür tarihi ve tasavvufî araştırmalarıyla tanınır. Yazdığı pek çok eserini neşredememenin üzüntüsüyle vefat eden müellif, devrinde "ayaklı kütüphane" diye nam salmıştır. Bilhassa Bursa camileri, medreseleri, tekkeleri, türbeleri ve meşhurları hakkında yazdığı yüzlerce sayfalık araştırmaları, onun velûd, dikkatli ve yorulmak bilmez bir araştırmacı olduğunu göstermektedir.

1287 (1867) tarihinde Bursa'da doğan Şemseddin Efendi, ilk tahsilini İzmir ve Bursa'da yaptı. Babası İsmail Nazif'ten özel dersler aldı. Tergi ve nüfus dairelerinde, yabancı komisyonluğunda vazifelerde bulundu. Babası'nın vefatından sonra Niyazî-i Mısrî tekkesine (şimdi yerinde PTT var) şeyh oldu. Bu sıralarda Pınarbaşı İzzeddin Camii (Bursa)nde-elli sene kadar vaizlik yaptı. Durmadan bilgisini artırdı. Şeyh Vahyî'den akaid ve tasavvuf okudu. Fennî ilimlerde, tarih dalında kendisini yetiştirdi. 7 Nisan 1327'de teşkil olunan Tarih Encümeni'ne azâ tayin edildi. Yine, Meşayıh meclisinde, Donanma Cemiyeti'nde, Cihat komisyonunda azalıklarda bulundu. Bursa Kütüphanesi'nde tasnif çalışması yaptı. 1927'de, Kütüphane teftiş ve tetkik memuru oldu. Bu arada eserlerini yazmaktan geri durmuyordu. Nihayet 69 yaşında tedavi için geldiği İstanbul'da vefat etti. (9 Teşrin-i evvel 1936) Mezarı Merkez Efendi kabristanındadır.

Önemli eserleri şunlardır:

"Gülzâr-ı Mısrî, Yadigâr-ı Şemsî, Bergûzâr-ı Şemsî, İhtiyâr-ı Şemsî, Ezhâr-ı Şemsî, Mi'yâr-ı Şemsî, Güftâr ve Eş'âr-ı Şemsî, İtimâr-ı Şemsî, Karâr-ı Şemsî, İhtiyâr-ı Şemsî, İztihar-ı Şemsî, Dildâr-ı Şemsî, Medâr-ı Şemsî, Devvâr-ı Şemsî, İntizâr-ı Şemsî, Misyâr-ı Şemsî, Gamhâr-ı Şemsî, Diyâr-ı Şemsî, Ebrâr-ı Şemsî, İtisâr-ı Şemsî, İgbirâr-ı Şemsî, Dilfigâr-ı Şemsî, Yedi Krala Mektup vs."

Bu eserlerden sadece "Yadigâr-ı Şemsî"nin ilk cildi (1916) basılmıştır. Eserin ikinci cildi son zamanlarda Mustafa Kara tarafından bulunmuştur. (Bkz. Mustafa Kara, Yadigar-ı Şemsî'nin Yayınlanmamış İkinci Cildi, Yahut Kitapların Kaderi, *Dergâh*, s. 13, Mart 1991, s.6)

Şemseddin Efendi'nin bazı eserleri, ölümünden sonra oğlu Fehameddin Efendi'ye intikal etmiştir. O'nun ölümünden sonra da, bu eserler bir kaç kişi tarafından satın alınmış, dağılıp gitmiştir. Söz konusu eserlerin bir an öcne değerlendirilmesi kültürümüz adına çok büyük kazanç olacaktır. Biz, adı geçen eserlerden Gülzar-ı Mısrî, Güftâr-ı Mısrî ve Makaleleri havi bir eseri Safiyüddin Eşrefoğlu dostumuzdan alıp birer kopya yaptırmıştık. Netice itibariyle, Mehmed Şemseddin Efendi, hayatı ve eserleriyle müstakil bir tetkike namzettir. Himmetli bir el inşallah bunu da yapar. Şimdilik O'nun aşağıda vereceğimiz risalesine geçmeden küçük bir bibliyografya vermekle yetiniyoruz:

1- Kazım Baykal, Bursa Hakkında Etütler, *Uludağ Mecmuası*,

2- Ziyaeddin F. Fındıkoğlu, Bursa Müverrihlerinden Mehmed Şemseddin'in Hayatı ve Eserleri,*Uludağ Mecmuası*, Nisan 1941, s. 1, s. 34

3- İbnül Emin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri* C.4, İst. 1988, s. 1807

4- R.R. Yücer, Mehmed Şemseddin Ulusoy, *Türkün Mecmuası*, Bursa 1937, s. 9, s. 38 vd.

Bir Müsamere-i Hayâliyye-i Âşikâne: Der-Huzûr-ı Hazret-i Niyâzi-i Mısrî

(Muhzır ailesi iki yüz küsur senedir Hanekâh-ı Hazret-i Mısrî'ye hizmetkâr oldular. Bunları taltîfen, Hazret-i Mısrî, hâlen mevcut olan aile-yi muhteremeyi huzûruna dâvet ediyor. Her birini vicâhen görmek; dertlerini dinlemek istiyor. Hazret-i Şemsî, büyük-küçük umûm efrad-ı âilesini topluyor, bir gece gülşen-sarây-ı Hazret-i Mısrî'de, huzûr-ı ma'neviye-i Hazrete getiriyor. Hepsi huzûrda sıralanıyor. Hepsi, olanca nazâr-ı hürmetleriyle ccemâl-i ba-kemâline hayrân; Hazret-i Mısrî de, pek şefkatli nazârlarıyla cümlesine nigerân bir halde, Şemsî Efendi oğluna atf-ı nazar-ı rafetle;

- "Söyle bakalım evladım Şemsî" buyuruyor. Şemsî Efendi söze başlıyor:

Şemsi Efendi

Efendim pîr-i dest-girim der-i ihsânına geldim
Kerem-perver olunmuşum der-i dîvânına geldim
Kapandı tekyeler herşeyden olduk âdetâ mahrûm
Bizi mahrûm-ı devrân etdiler pek bî-surûrum ben
Kapında bir alay evlâd u ıyâl şefkâte muhtâc
Maişet pek daraldı pek şaşırdık rahmete muhtâc
Kapında ömrümüz hizmetle geçdi kıl meded pîrim
İnâyet-himmet et artık yeter halvetde dûrum ben
Yegâne mültecâ bildik seni ey Hazret-i Mısrî
Velî-yi müctebâ bildik seni ey Hazret-i Mısrî
Umûm ehl ü ıyâl evlâd huzûr-ı pâkine girsin
Edeb-ta'zîm ile arz-ı mevâlât eyleyip dursun
Kemâl-i aşkile hayrân mübârek vechini görsün
Teselli et bütün evlâdıma pek bî-huzûrum ben
'Abid-i Mustafâ bildik seni ey Hazret-i Mısrî
Bize imdâd buyur aşk-ı Hak'a pek bi-şu'ûrum ben

Bunun üzerine Hazret-i Mısrî'nin emr-i âlileriyle efrâd-ı aileleri birer

birer Hazret-i Mısrî'ye derdini söylüyor. Büyük vâlide hanımefendi huzûr-ı Mısrî'de:

Büyük Valide Fatma Hanım:

Alile âşıka hem ümmî-sitti Fâtıma'yım ben
Şefâ'at-hâhınım nûrum kapında cariyeyim ben
Senin dergâh-ı feyzinde saçım cârûb edip gezdim
Kocaltdım ömrümü her hâlde bir abd-ı Gâfûrum ben

O'nu müteakiben Vâlide Hanımefendi huzûrda söze başlıyor:

Vâlide Fatıma Hanımefendi

Senin gülzâr-ı lutfunda yetişmiş nahl-i Tûr'um ben
Hayâlinle safâ-yâbım ümid-var-ı zuhûrum ben
Aman pîrim keremkânım garîben Fâtımândır bu
Senin sâyende fahrim var garîk-i bahr-ı nûrum ben

Tabân Hanım kızımız huzurda serd-i kelâm ediyor.

Tabân Hanım

Efendim pîr-i dest-girim semâda mâh-ı tâbân'ım
Senin gülşen-sarây-ı devletinde 'abd-i perîşânım
Şefâ'at kıl a sultânım bizi kurtar bu zulmetden
Garîben bir kulundur hem kapında 'ayn-ı nûrum ben

(Ben de söz söyleyeyim diye telâşımdan kıvrım kıvrım kıpırdayan Hazret-i Dırahşan'a; Hazret-i Mısrî; gülerek;

"-sen de söyle evlâdım! Emrine teba'an mekteb hayatındaki serbestî tesîriyle kemâl-i vezn ve belâgatla söze başlayan Nûr-ı Dırahşân gayet gür bir sesle;

-"Destûr 'azîzim; müsaade-i penâhınızla koca bir manzûme-i tazîmiyem ile 'arz-i hissiyyât ediyorum:

Nûr-ı Dırahşân:

Efendim, bülbül-i gülzâr-ı aşk şems-i Dırahşânım
Şefi'im ol iki âlemde nûrum, rûh-ı imânım
Kerem kılmaz isen hâlim harâbdır Hazret-i pîrim
'İnâyet-merhâmet eyle kapında 'ayn-ı hûrum ben

Hazret-i pîrin pek hoşuna gitdi. Tebessüm buyurdu. "Gel kızım" diye yanlarına çağırdı. Saçlarını okşadı. Dua buyurdu:

"-İnşallah çok yakında mesud olursun, benim şirin kızım" dedi. İzhâr-ı âsâr-ı taltifât buyurdu. Ümid-i istikbâl-i meydân-ı ehlullah olan nev-nihâl-i bâğ-ı Mısrî mu'allîm-i Tullâb-ı asrî, efkârını tedrîse eyleyen hasrî, cenâb-ı Fahremeddin sırtında güzel bir biniş başında tasavvufî bir ser-pûş, sarığında yedi kademe, ya'ni efvâr-ı sebâya işaret eder bir tertip ile 'azm-i deryâ-yı seyr ü sülûk kâli ve savisi zann ve sükük bir tavır ile huzur-ı füyûzât-nüşûr-ı Hazret-i pire girince, cümle huzzâra bir teyakkuz-âsâr-ı rûhuma, Hazret-i Mısrî gülşen-i irfânına bir gün olacak hezâr garâm olacak bu nevmideye mütebessimane bakarak;

"-Evlâdım, söz, senin; meydan senin. İhsân benim; fermân benim!" buyurdular.

Cenâb-ı Fahremeddin talebe huzurunda irâ-kelâma alınmış olmakla bir serbestiyi derûn ile tavr-ı mahsûsî-şiir ile;

Fahremeddin

Kulun 'abd-i zâîfin hem esîrdir Fahremeddin
Senin azâd kabûl etmez hakirindir Fahremeddin
Güzel pîrim velî-nimetimsin destgîrimsin
Ziyâde irtibatım var emin-i sırr-ı nûrum ben
Beni azâde-i hicrân buyur 'aşk-ı Hak'a pîrim
Mâişet derdi bizâr eyliyor gayetle dil-girim
Erişmezse bize dâmân-ı ihsânın yazıkdır pek
Bize ref'et-nisâr ol yoksa gayet dîde-nûrum ben
Henüz gencim param azdır gönül süslenmek ister hep
Sabah akşam mesarif başdan aşdı para ister nep
'Ayınlapmaz ki gençlikdir gönül dünyâlık ister hep
Medetkârî kapından gitmezem bir 'abd-i zûrum ben.

Hazret-i pîrin, kahkaha ile gülmek mutâdı değil iken Hazret-i Fahremeddin'in adetâ cebredercesine vâki olan mutalebesi karşısında sedâ ile gülmeğe başladı.

"-Hay dünyâlığı bol olası Fahremeddin hay! İstemenin de yolunu öğrenmiş, tam üstâd olmuşsun! Mahzûn olma evlâdım; kanaati elden bırakma. Hazret-i Allah'ın Rezzâk sıfatıyla tecellisi seni mahrûm ve mahzûn etmez. Emin ol" demesiyle, Hazret-i Fahremeddin, hemen hâk-i pây-i kutb-ı penâhîlerini göz yaşlarıyla ıslatmağa; sayhalar ibrâzına başladı. Peder-i ekremleri evlad-ı muhteremînin aldı. Bir kenâra çekildi. Fahremeddin de akl-u şuûr semâyı tazarruzına pervâz etmiş idi:

"-Oh olsun. Mâsum yavrucakları imtihanda sıkmanın cezâsıdır." diye bir köşeden nisbet etsem, kardeşleri el çırpmağa kalkışırlar. Laubalilik zuhûra gelir. Haydi vazgeçelim!" Huzur-ı kübrâ;

Vardur hazret-i Şems-i Haydâr
Arz-ı ta'zîm ederek yerler öper
Gözlerinden akıdıp yaşı hemen
Ser-i sevdâsına rüzgârlar eser.

Etrafında iki zat var. Birinin elinde tâc-ı pür-feyzi sa'adeddin-i Ceyadî, kendi başında tâc-ı pür-ibtihâc-ı Mısrî olarak, bir saltanat-ı uzma-yı manevî ile huzûra girerken Hazret-i Mısrî o tâcların ilk hamiline 'arz-ı ta'zîm ile bir tavr-ı mahsûs alarak, gözleri "bakalım, bende-i Haydar-ı Kerrâr ne söyleyecek" diye müteakib-i kelâm-ı Haydarî oldu.

Edeb-ta'zîm ile girdim huzûra Haydarîyim ben
Der-i Âl-i 'Abâ'ya hem dahilim Haydarîyim ben
Tarîk-i feyziyânından yetişdim gülşen-i aşkda
Şereflendir beni feyzinle pîrim bi-huzûrum ben

Hazret-i pîr, kabûl-i niyâz makâmında mübârek sağ elini göğsüne götürüp başını eğerek taltif buyurdu. O da, bir köşeye çekildi. Arkasında kayın-validesi Nûr-ı Abdî, Zevce-i pür şeref-i Hazret-i Abdî Cenab-ı Latife dahil-i huzûr oldu;

Lâtife Hanım

Kulundur cariyen Latîfe hem-bezm etdik 'uşşâkı
Kemal-i aşkının burhanı tutdu cevv-i âfâkı
Seni ez-cân u dil sevdim efendim pir-i destgîrim
Beni mes'ud edersen bahtiyârım pür-surûrum ben

makâm-ı taltifde tebessüm buyuran Hazret-i pîr, mübârek elini öpdürmek lütfunda bulundu. "Sen hakikaten Latife'sin" dedi

Müşarülileyhayı takiben Betülü Hazret-i Haydarî Huzûr-ı Hazrete girer ve der ki;

Melek-sîret senin bir cariyendir âşık-ı şeydâ
Tarîk-ı aşk-ı Hak'da eyledim mahvî vücûdu Hak'a
Kerem-kânım bana imdâd-res ol sen bihakkı gavâ
Elimden tut ulaşdır aslıma 'abd-ı şekûrum ben

O'ndan sonra Sadiye Hanımefendi gamnâk bir tavr-ı masûmâne ile;

Şadiye Hanım

Nesîbe hem Haribe cariyendir Sadiye Pîrim
Dâhil-i Hanekah-ı feyz-i pâk-i Hazret-i Pîrim
Ümidim sizedir pîrim beni mahrum-ı lutf etme
Medine mutinim olmakla kalben pür gururum ben

O'ndan sonra, belinde kılınç, rover-ver kayış, pür-vakar bir asker-i zat-ı şertar; dahil-i huzur-ı Hazret-i Pîr-i Kerem-kâr oldu. Kendini tam bir asker tavrile Hazret-i Pirin huzurunda takdime kıyam etdi. Ayaklarını şiddetle birbirine çarparak ve salonu sarsarak, sağ elini başına şiddetle götürerek "-Sadeddin Kulunuz" dedi. Hazret-i Pîr gülümsedi.

"Ey gazanfer-i İslam, söyle bakalım; tavrın pek şedid. İnşallah mücâhede-i nefisde de böyle şedidü'l-hareke olursun, evladım" buyurdu. Gayet şiddetli bir sâda keskin bir vakar ile kendisine hitâb vadisinde:

Sa'adeddin:

Kemâl-i nisbetim oldu şerefbahşâ-yı Sadeddin
Harim-i gülşen-i Mısrî ferahbahşâ-yı Sadeddin
İki âlemde bildi mülteca Mısrî'yi Sadeddin
Bu yolda 'arz-ı hürmetle şerefyâb-ı huzûrum ben

Hayrinnisâ Hanım anladı ki, Saadeddin ağabeyinin sözü bitmek bilmez sellemehüsselâm önüne geçdi. Hazret-i Pîrin önünde durdu. Mübarek elini bir tavr-ı masumâne ile öpdü. Hazret-i Saadeddin kardeşinin tekaddümünü görünce sözü ağzında kaldı. Bir resm-i ta'zîm selâm ile askerî bir devir ile döndü, çekildi. Sözü Hayrünnisâ aldı.

Hayrünnisâ:

Melekdir vâlidem Haydar babamdır Hazret-i Pîrim
Kulun Hayrunnisâ'nın aşkı tamdır Hazret-i pirim
Umumen sâye-i feyzinde çok sürdük safa-i devlet
Bizi düşâr-ı hicrân eyleme muhtâc-ı nûrum ben

Artık çocukların sabrı tükendi. Hayrünnisâ Hanım da konuştu, Hazret-i Pîrin elini öptü. Kardeşinin yanında durdu. Elinden tutdu. Hazret-i pîr, ma'lûm olduğu halde, "-kızım sen kimsin, adın nedir" diye sorunca, bülbül gibi söylemeğe başladı:

Hayrunnisâ:

Bana Hayrünnisâ derler sana ma'lûm eyâ pîrim
Kapında hizmetinde vakf-ı cân etdim eyâ pîrim
Beni dûr hem de mahcûr etme lutfundan eyâ pîrim
Küçük bir dervîşen olmak yüzünden çok fahûrum ben

Hazret-i Şemseddin, Cenab-ı Pîre niyâz ile, "Efendimizi rahatsız ettin. Fakat ne yapalım, Pîrimiz-dest-girimizsiniz. Kapınız Hak kapısıdır. Siz Hakk'ın sevgili kulusunuz. Makâm-ı nâzda senednişîn-i ikbâlsiniz. Evlâd u 'iyâlim huzûrunuzda derdlerimizi dökmek istedik. 'Arz-ı şükrân ederim. Bunları lütfen tenezzülen taltîf buyurunuz. Müsâede-i kerim ânenizle hücre-i hayâtımıza çekiliyoruz" dedi. Hazret-i Pîr'in emr-i Celilleriyle umûmân devrândaki halka duruldu. Hazret-i pîr, umûmuna tevcîh-i nazar ve iltifat ile:

Mısrî

Benim evlâdlarım mahzûn mükedder olmayın zinhâr
Hudâ'nın zahmeti çok an-karib lutfen eder izhâr
'Abûd u bende teşyidâtı ibrâz eyleyin her-bâr
Eğer böyle olursa hep oluruz cümlemiz mesrûr
Tecellî-yi Celalî böyle etmiş iktizâ nâçâr.
Tecellîsi cümle inkılâb etdikde feyz artar.
Aman me'yûs olup katı ümîde olmayın düçar
Sizi candan seven Mısrî diler hep Hazret-i Hak'dan
Ümid-vâr-ı 'inâyet dil-Habîbi Rabb-ı Mutlak'dan
Ümidler kat'olunmaz Bâr-gâh-ı Rabbi eşfâkdan
Huzûr-ı Feyz-i Akdesle kariben cümlemiz mesrûr
Hudâ-yı Lemyezel'den kat-ı ümid etmem evlâdım
Şefik-i pür-vefâ'dan kat-ı ümid etmem evlâdım
Kariben lutf-ı bî-pâyân-ı Hak'la cümlemiz mesrûr

Hazret-i Şemsî'ye tahsîs-i kelâm ile;

Mısrî

Enîsim mutekid sadıka-yı müyessersin sen ey Şemsî
Mutekıda sadakâtla muhammersin sen ey Şemsî
Kemâl-i 'aşk u hidmetle mübeşşirsin sen ey Şemsî
Emin ol pek yakında lutf-ı Hak'la cümlemiz mesrûr
Tarîkimde sadakat gösterip kıldın beni mesûr
Olursun şüphe etme hizmet-i pâkin ile mebrûr
Ümidim böyledir Hak'dan seni elbet kılar meşkûr
Metin ol nâ-ümid olma eder Hak bizleri mesrûr
Huzûrumda bütün ehl-ü 'ıyâlin derdini dökdü
Ümidim böyledir ki hep birikmiş derdini dökdü
Doğan Şems-i hidâyetle münevver sâz-ı şafak sökdü
Gider zulmet gelir Rahmet oluruz cümlemiz mesrûr
Tarîk-ı ma'nevîde kurb u buud olmaz muhakkakdır
Umûm evladlarımdan ayrılık olmaz muhakkakdır
Biriz vahdet sarayında vikâyetkârımız Hak'dır
Hudâ eltâfını terfîk eder hep oluruz mesrûr
Umûm evlâdımı birlikde gördüm çok duâ etdim
Hudâ âlâm-ı dünyâdan masûn etdim duâ etdim
Sa'âdetle mübeşşir eylesin Rabb'im duâ etdim
Bize çok Fâtihâ-han ol bu yüzden olalım mesrûr
'İnâyât-ı Hudâ'nın haddi yokdur gayem yokdur
Habîb-i müctebâ'nın şefkâti çok rahmeti çokdur
Umûman bâb-ı ihsânda biz elhâk ki red yokdur
Bizi mahbûbuna bahşeyler Allah'ım kılar mesrûr
Gidin hep müsterihü'l-hâl olun evlâtlarım artık
Yatın rahat edin mesrûr olun evlâdlarım artık
Sizi pek çok seven Mısrî hitâb-ı müsteab eyler
Bizi ol sevgiyle Allah kariben edecek mesrûr
Aman dur hâtıra gelmiş iken var bir sözüm dinle
Muazzez 'âşıkım vassâfıma bizden selâm söyle
O hizmetler makbûle geçdi çok teşekkürler
Hudâ eltafına mahzar buyurmakla olur mesrûr

Hazret-i Şemsî evlad u 'ıyâliyle huzûr-ı Hazret-i Mısrîye çıkarken, Hazret-i Pîr cümlesinin arkasından nazar-ı şefkatle bakarken gözleri yaşardı ve ellerini kaldırdı. Dedi ki;

Mısrî

Aman ey sevgili Rabb'im bizi düçâr-ı yas etme
Habîb-i Ekrem'e bahşet bizi düçâr-ı yes etme
Rahîm'sin pek Kerîm'sin sen bizi düçâr-ı yes etme
Mürüvvet merhâmet şefkât buyur da olalım mesrûr
Maişet derdine düşmüş olan bunlar sana muhtâc
Şefi'i pâk-i Ehl-i Beytii Mustafa'ya cümleten muhtâc
Umûm mâsivâya olmadadır her biri amac
Aman ey sevgilim Allah'ım eyle bunları mesrûr

(MECLİS KAPANDI)

(Birgün olacak, Vassâf göçecek, aile-yi Mısrîyye'den ve ahfad-ı Sahfî'den her kimi yadedenlerden Hak razî olsun. Bu aileye yadigârımdır, azîzim.)

1/Zilhiççe/1345
Mehmed Şemseddin-i Mısrî
Ruh-ı Pâk-i Hazret-i Mısrî'ye
el-Fâtihâ ★

Tarihimizde İslâmiyet VIII

İslâmiyetin İlim ve Felsefe Alanındaki Etkileri

DR. TURGUT AKPINAR

I) Giriş

Bir toplumda ilim ve felsefenin gelişmesi veya geri kalmasını tek bir sebebe, meselâ sadece dinin etkilerine bağlamak doğru olmaz.

Son 60-70 yılda, ülkemizde Batılı ilim zihniyetini ve metodlarını tam olarak kavrayıp uygulamış nadir fikir adamlarımızdan biri olan A. A. Adıvar, tanınmış doğubilimci Edward Sachau'un: ".. Takriben 500 (M.1106) tarihinde ehl-i sünnet akayidi kuvvetle teessüs ederek ilimde serbestce araştırma devrini kapamıştır. Eş'arî ve Gazzalî gelmeselerdi, Araplar belki Galileleri, Keplerleri ve Newtonları yetiştiren bir kavim olacaktı" şeklindeki hükmünü tenkid ederek: ".. Bir kere ilmî ve zihnî terakkilerin, inkişafların durmasını *yalnız* dinde ortodoks itikadların teessüsüne bağlamak pek doğru olamaz"[1], derken onun yanlış bir iddiada bulunduğunu söyleyemeyiz. Fakat diğer taraftan, Ernest Renan ve başka birçok düşünürün, İslâm âlemindeki önemli felsefî ve ilmî faaliyetlerin, ancak din taassubu ve baskısının, yani dinin olumsuz etkilerinin, serbest fikirli bazı Abbasî Halifeleri (Harun Reşid, Mansur, Me'mun v.b) döneminde çok azalması, hatta hiç kalmaması sayesinde meydana çıkabildiği, şeklindeki iddialarını da yabana atamayız[2].

Adıvar'ın meşhur "Tarih Boyunca İlim ve Din" eseri, Tarih Boyunca İlim ile Dinin çatışmasının hikâyesidir. Dinler, Kutsal Kitaplarda söylenenlerin, ilim tarafından kesin şekilde cerh olunmasına, yalanlanmasına karşı, kendini tehlikede görüp, saldırıya geçmese ve onu susturmağa kalkmasa eski, yaygın deyimle "İlim-Din Nizaı" çıkar mıydı? Adıvar bunları bilmez değildir, bu yüzden ".. söylediklerime (Şark ilinde ve Arap dilinde ilmin inhitatında dinin hiçbir tesiri olmamıştır) mânâsı verilemez", diye yukardaki ifadesini tamamlamış oluyor. [3]

Kısaca, ilmî ve zihnî gelişme ve gerilemelerde yegâne amil, faktör olmasa da dinlerin de herhalde büyük etkileri olmuştur. Bunların tarihimizdeki önemini görmek için Türklerde İslâmiyet öncesindeki duruma göz atarak konumuza girelim.

II) İslâmiyetin Kabulünden Önce İlim ve Felsefe

" İslâmlıktan önceki Türkler herhalde ilkel bir halk değildi, fakat kendi devletleri, dinleri ve edebiyatlarıyla belli düzeyde bir uygarlığa sahip kavimlerdi".

Bu, günümüzün tanınmış doğubilimcisi Bernard Lewis'in kanaatidir. Açık konuşmak gerekirse bu ifadenin anlamı, adı geçen kültürün "pek yüksek olmadığı"dır.[4]

Bu hükümden gocunmamak gerekir. Çünkü o dönemden kalan en önemli kültür ürünümüz olan Orhun Yazıtlarındaki yazıyı, söküp okuyan büyük Danimarkalı bilgin Vilhelm Thomsen, bu Yazıtlar hakkındaki bir makalesinde o dönemde Ortaasya'daki Türklerin esas itibariyle "göçebe" olduğunu vurgular.[5] Göçebe hayat ve kültür ilişkileri, yani göçebelerin kültür basamaklarının neresinde bulunduğu sorusu çok ilgi çekici bir konudur ve Tarihimizin en önemli, "anahtar" sorunlarından biridir. İlerde bu konuya dönerek küçük araştırmalarımın sonucunu okuyucularımıza sunmak istiyorum. Fakat şimdiden şunu söyleyebilirm ki, her yerleşik kavmin kültürü göçebelerden üstün değildir. Bununla birlikte şu da kesindir ki, "Yüksek Kültür" ancak yerleşikler arasında gelişebilir. Arapça "Medeniyet" kavramı, "Medine" yani "Şehir"den gelmektedir. Medeniyet, Medine'de, şehirlerde yaşayanların ürünüdür. Tabiî burada sözü edilen "Yüksek Medeni-

yet"ler, kültürlerdir. Yoksa sosyolojik açıdan her kavmin, her insan topluluğunun "belirli düzeyde" bir Medeniyeti, başka deyimle Kültürü vardır. Bilindiği gibi bu iki kavram arasında artık hiçbir bilgin ayırım yapmamaktadır, vaktiyle Ziya Gökalp'ın Medeniyet ve Hars diye yaptığı ayırım eskimiştir, terkedilmiştir.

Her toplumun bir Kültürü varsa da, bunların düzeylerinin aynı olmadığı da ortadadır. İslâmiyetten önceki Türklerin kültürü esas itibariyle "'Göçebe Kültürü" idi, steplerde koyun çobanlığına ve at beslemeye dayanıyordu. Böyle bir yaşam biçiminde ise ilim ve felsefe faaliyetlerinin sürdürülmesi olanaksızdır. Bu yüzden de İslâm öncesi dönemde Türklerde ilim ve felsefeden sözetmek mümkün görünmemektedir.

İslâmiyet öncesindeki dönemden bize kalan en eski yazılı belge Kök Türkler'in bıraktıkları Orhun Yazıtlarıdır (VIII. yüzyıl). Daha sonraları, 8. yüzyıl ile 15. yüzyıl arasında, pekçok yazılı ürün bırakmış olan Türk kavmi Uygurlardır. Bunları bulanların başında Alman ilmi heyetleri gelmektedir. Turfan'da bulundukları için Turfan Metinleri (Turfan Texte) denilen bu kalıntılar özellikle büyük bilgin K.F.W. Müller tarafından ilim âlemine sunulmuştur. Fakat ne yazık ki bunların hemen tümü, küçük parçalar halindedir, ve çoğu Budist ve Maniheist dinlerine ait çevirilerin "fragment"leridir. Belirli bir müellife ait, tam ve çeviri olmayan, müstakil bir eser ele geçmemiştir. Bu metinlerin bulunmasından bugüne kadar uzun bir süre geçmesine rağmen, bu konuda çalışan, hatta ömür tüketen bilginler, bize hiçbir esaslı bir ilim veya felsefe eserinden haber verememiştir. Bugün seksen yaşını çoktan geçen Alman kadın bilgin, bu konudaki uzun çalışmalarına rağmen, gönlümüzü ferahlatıcı hiçbir şey söylememektedir. A.von Gabain, önemli bir ilmi diziye yazdığı bölümde bize, tarih, falcılık, eczacılık (ilâçlar) takvim ve yıldızlar hakkında bazı küçük parçalardan ve birçok hukukî belgeden söz etmekle yetinmektedir.[6]

Özellikle sanat alanında yarattıkları ile öğündüğümüz, Uygurlardan ilim ve felsefe açısından birşey kalmamıştır. Geniş alanlarda çeşitli eserler vermiş ve zaman zaman çok ilginç fikirler ortaya atmış olan, fakat ölümünde lâyık olduğu ilgiyi göstermemiş olduğumuz Hilmi Ziya Ülken, uyanık zekâsiyle daha 1935 yılında şu hususları yazmaktadır:

"Türk fikir tarihinde önemli bir yer tutan Uygur Medeniyeti, ilim ve aklî felsefe kaynaklariyle (yani Yunan ve İskenderiye âlemleriyle) hiçbir bağ bulunmadığı için, yalnız Doğunun mistik cereyanları içerisinde kalmış, bütün fikir hayatında "Lâakli" (akıl dışı)nın ağır basması, tek görüşlü kalmasına ve yaratıcı olamamasına sebeb olmuştur".[7]

Bir münasebetle, Türkiye dışındaki, özellikle Sibirya ve Rusya'daki Türklerin dillerinin kendi millî kelime hazinelerini daha iyi koruduklarından sözeden Gabain, konumuzla ilgili şu çok önemli hükmü de ekliyor: ".. kısmen göçebe olan kavimlerde yüksek felsefî kavramların varlığını boşuna aramamalıdır.[8] Gerçekten İslâm öncesi dönemde felsefe ve ilim eserleri ve faaliyetleri aramamız, boşunadır.

III) İslâmiyet Döneminde Felsefe ve İlim

a) Fikrî Hayatın Canlanmağa Başlaması

Türklerin kültür alanında büyük bir gelişme göstererek bir varlık haline gelmesinin esas itibariyle İslâmiyete geçtikten sonraki dönemde olduğunu, Z.V.Togan, şöyle ifade ediyor: "Türklerin başlıca kültürel mirası, İslâmî devre aittir.. Türkler yalnız İslâm devrinde kültür itibariyle birleşmiş, fikren yeknesak ve mütecanis bir millet olmuştur".[9] Radloff da Altay Türkleri arasında Kazakların kültür seviyesinin, çeşitli yönlerden diğerlerinden üstün olduğunu, uzun gözlemlerine dayanarak, ileri sürer ve bu durumu, onların uzun süredir Müslüman olmalarına bağlar.[10]

İslâmiyetten önceki döneme ait elimize geçmiş hiçbir telif ilim ve felsefe kitabı bulunmadığından sözetmiştik. Halbuki Türklerin geniş çapta Müslümanlığa geçtikleri onuncu yüzyılın hemen ardından daha yüz sene bile geçmeden yazılmış, çok önemli iki eser, bugün elimizdedir. Bunların ilki H.462 (M.1069/70) yılında bitirilen *Kutadgu Bilik* (Mutluluk Veren İlim veya Padişahlara Lâyık İlim) isimli eserdir. Karahanlılar Devleti alanında yazılan bu kitabın müellifi, önemli bir mevki sahibi olan Yusuf Hac Hacib adındaki bir Türktür. Bazi ilim adamlarımızın aksine iddialarına rağmen bu eserde İslâmî etki derhal göze çarpmaktadır.[11]

Hükümdarlar için bir nevi Nasihatname mahiyetinde olan *Kutadgu Bilig*'de yazar, fikirlerini, temsili kişiler aracılığı ile ifade etmekte, bunların karşılıklı konuşmalarından çıkarılacak ibret levhalarının, uyarıcı ve eğitici olacağı düşünülmüş bulunmaktadır. Bu değerli eserin içinde, felsefî birçok fikir bulunmakla birlikte, eser gerçek bir felsefe eseri sayılamaz. Fakat devrine göre çok önemli bir kitaptır.

Kutadgu Bilig'i kısa bir süre sonra tamamlanan (H.466, M.1072) *Divanü Lûgat-it-Türk* isimli, ansiklopedik lûgat diyebileceğimiz değerli diğer bir kitap izlemiştir. Eserini Bağdat'da tamamlayan Kaşgarlı Mahmud'un amacı, Türklerin siyaset alanındaki üstünlükleri nedeniyle, Türkçe öğrenmeye ihtiyaç duyan Araplara Türkçeyi öğretmektir.İçindeki Türkçe kelimelerin çokluğu, örnek olarak verilmiş savların, manzum parçaların bolluğu, Türk kavimleri vb. hakkındaki açıklamalar gibi çeşitli bilgiler nedeniyle hazine değerinde olan bu eser, İstanbul'da Sahaflardan, 30 altına, meşhur kitap meraklısı Ali Emirî Efendi tarafından satınalınmış ve zamanın İttihat ve Terakki erkânından, milliyetçi birkaç zatın gayretleri sayesinde, Ali Emirî Efendinin rızası alınarak, Kilisli Rıfat Bilge tarafından hazırlanıp, yayına sunulmuştur. Bu kitabın bulunuşu ve yayınlanmasının meraklı hikâyesi Kilisli Rıfat Bil-

ge'nin kaleminden, heyecanlı bir roman akıcılığı ile yazılmış ve hatta son zamanlarda bir TV programına konu olmuştur.[12]

Necip Asım Bey'in bulduğu, daha yeni, başka bir eserin *Divanü Lîgat-it-Türk*'ten ne kadar sonra yazıldığını bilemiyoruz. Hatta J.Deny, bu eserin *Kutadgu Bilig*'den daha eski olduğunu ileri sürmüşse de, Köprülü *Atabetü'l-Hakayık* ismini taşıyan bu eserin 12. yüzyılda yazıldığını (H.VI. yüzyılın ilk yarısı) kabul ediyor. *Atabetü'l Hakayık*'ı 3 cild halinde yayınlayan Reşit Rahmeti Arat ise 13. yüzyılın ilk yarısının ürünü olduğunu söyler. Bu son fikri kabul edersek, ilk iki eserin yazılmasından itibaren uzun bir süre geçmiş olmaktadır. Belki bu süre içinde, henüz elimize geçmemiş eserler de vardır. Nitekim, Hammer'in İstanbul'da *Kutadgu Bilig*'i ele geçirmesi, keza Ali Emirî Efendi'nin *Divanü Lugat-it-Türk*'ü yine İstanbul'da keşfinden önce, bunların mevcudiyetini, daha doğrusu elimize geçebileceğini kimse düşünemiyordu.

Burada, konumuz bakımından, asıl dikkatimizi çeken husus, adeta birbiri ardından eserlerin meydana çıkmağa başlamasıdır. Türklerin fikir hayatında meydana gelen bu canlanmanın önemi ve anlamı üzerinde özellikle durmak gerekir. Bu durumun yeni katıldığımız İslâm Medeniyeti ile doğrudan doğruya ilişkili olduğunu rahatca söyleyebiliriz. *Divanü Lugat-it-Türk*, yeni kültür ortaklarımız, İslâmın kurucusu Araplar için yazılmıştır. *Kutadgu Bilig*'de İslâmî etkinin varlığını hemen bütün bilginler kabul etmektedir.[13] *Atabetü'l Hakayık*, ferdî ahlâk hakkında tamamiyle dinî bir görüşe göre yazılmış, "Talimî bir eser", bir Nasihatnamedir. *Kutadgu Bilig*'de mevcud "felsefî telâkki" yerine bunda hemen sadece "dinî ideoloji" hâkimdir. Arapça, Acemce kelimeler, İslâmî kavramlar pek çoktur. Kısaca, *Kutadgu Bilig*'le kıyas edilemiyecek derecede büyük İslâmiyet etkisi görülmektedir.[14] Her biri mutlu tesadüflerle bulunan, keşfedilen bu eserlerin, yeni katıldığımız Medeniyetin, fikir hayatımıza getirdiği canlılığın somut işaretleri olduğunu söyleyebiliriz.

b) İslâm Medeniyetinde İlim ve Felsefenin Yeri

Arasına katılmakla fikir hayatımıza bir canlılık getirdiğine değindiğimiz İslâm Medeniyeti nasıl bir Medeniyet idi? Bu Medeniyette ilmin ve felsefenin yeri ne idi? Önce şunu söyleyelim ki, dünya kültürleri arasında, İslâm Medeniyetinin önemli bir yeri bulunduğu herhesce kabul edilmektedir. Diğer bütün büyük Medeniyetler gibi, İslâm Medeniyeti de, "Yunan Mucizesi" masalında olduğu gibi, "Mucize" olarak yoktan varedilmiş veya gökten inmiş değildir. "Hz. Muhammed'in öldüğü yıllarda Arapların edebî zenginliği henüz Kur'an ile şiir ve hitabet an'anesinden ibaretti".[15] Zamanla Arap Kültürü yanında, fethedilmiş veya komşu ülkelerdeki çeşitli kültürlerin (Yunan, İran-Hind, Keldanî-Yeni Babil vb.) özümsenmesiyle yeni bir kültür, muazzam bir sentez oluşmuştur. İslâm, Medeniyetine ilim ve felsefe alanındaki en önemli katkının Yunan Medeniyetinden geldiği bilinmektedir. Bu gerçeği daha yüzyıllarca önce büyük İslâm düşünürü El Birunî görmüş ve açıkca ifade etmiştir. Ona göre "İslâm Medeniyeti (bir bakıma-T.A) Yunan Medeniyetinin bir devamıdır". İslâm özellikle felsefe ve ilim alanında ençok eski Yunan'ın etkisinde kalmış ve ondan çok yararlanmıştır. Bu etkilenmenin boyutları, bugün de araştırıcılar tarafından sık sık ele alınmakta ve bu konuda pek çok eser yazılmış bulunmaktadır. Bunların başlıkları bile bize çok şey söylemektedir: Amerikalı doğu bilimci Franz Rosenthal, Almanca yayınladığı bir eserinin ismini"Eski Yunan-Romanın İslâmda Yaşamağa Devam Etmesi"koymuş, Max Meyerhof, klâsikleşmiş, çığır açıcı bir araştırması için, İslâmın Yunanla temasının İskenderiyedeki Okullardan başladığını gösteren şu başlığı seçmiştir: "İskenderiye'den Bağdat'a".[16]

İslâm öncesindeki fikir ürünleri daha çok şiire inhisar eden Araplar, Yunan felsefesi ve ilmini çeviriler yoluyle öğrenmeğe başlayınca, önlerinde geniş bir ufuk açıldı. Bizim bunun uzun hikâyesine girmemiz mümkün değildir. Fakat bazı önemli noktalara değinmeden de geçemeyiz.

Söze önce İslâm Medeniyetinde yaratılan ilim ve felsefe hareketinin, boyutlarının bugün bizim tahmin edebileceğimizin ötesinde olduğunu belirtmekle başlamak uygun olur. İslâm Medeniyetinin ilim ve felsefe âlemine neler kattığı ve Avrupa'ya neler öğrettiği ve kazandırdığını, tanınmış bir müsteşrikin ağzından dinlemek daha inandırıcı olacaktır:

"İnsan Müslümanların tecrübe, tefekkür ve yazdıklarının azametine vakıf olunca anlamaktadır ki, eğer Müslümanların yardımı olmasaydı, Avrupa ilim ve felsefesi vaktinde gelişemiyecekti. Müslümanlar, Yunan düşüncesinin sadece aktarıcısı, taşıyıcısı değil, aynı zamanda gerçek sahibi oldular. Okuttukları bu ilimleri hem unutulmaktan kurtardılar, hem de onların sahalarını geliştirdiler.. Avrupalılar, bizzat kendileri ilerlemeler kaydetmeden önce ne yapabildilerse hepsini Müslümanlardan öğrenmek zorunda kaldılar".[17]

İslâm Dünyasının bu seviyeye yükselmesinde başlıca kaynağın Yunan eserleri olduğundan sözetmiştik. "Yunanca eserlerde Müslümanların ilk dikkatlerini çeken (ilimler pratik mülâhazalarla omalı-T.A.) tıp ve astronomi olduğu halde, sonuçta felsefî eserler, İslâm Düşüncesinin ana mecrasına daha çok tesirli oldular. Çünkü İslâmda ilim, ta başlangıcından beri bir "Ancilla Theologiae" yani ilâhiyatın, dini ilimlerin bir yardımcısı gibi görülmüştür.[18] Yunan'da "aklî" olana önem veriliyordu. Bu yüzden onlar, tabiî ilimlere, felsefeye, matematiğe büyük ağırlık veriyorlardı. İslâmda ise daha çok teoloji (İlâhiyat), fıkıh, lisaniyet ve tarih ilimlerine yönelme görülüyor. İslâmda dinî bağlar fazla sıkıdır, herşey vahiy yoliyle düzenlenmiştir.[19] Bu yüzden Müslümanlar, Yunan felsefesini, tıbbı, astronomi ve benzeri ilimleri "Yabancı İlimler"

diye nitelemişlerdir ki bu, İslâm ve ilim ilişkilerini derinlemesine tahlillerle inceleyen Plessner'in teşhislerini haklı göstermektedir. Ona göre, İslâmda ilim hep Ortaçağvarî, dogma ve skolastik'in çerçevesinde kalmış, arada istisnaî şekilde vuku bulan parlamalar hiçbir zaman esas ve hâkim cereyan halini alamamıştır. İslâm Medeniyetindeki ilmin, özellikle tecrübî ilimlerin gittikçe gelişememesinin asıl nedeni bu olsa gerektir.[20]

Müslümanlar, "Yabancı İlimler"i yani dinle ilgili olmayan ilimleri hiçbir zaman yüksek tahsile dahil etmediler. (Medreselerdeki -T.A.) yüksek tahsil başta fıkıh olmaz üzere dinî ilimler veya disiplinlerle Arapça edebî ilimler'den ibaretti. Yabancı İlimler ya tıp mektepleri gibi ayrı müesseselerde veya gayrı resmî yerlerde tahsil ediliyorlardı. Bu itibarla vasat bir Müslüman âlim, Yunan İlimlerinden Felsefe dışında pek az birşey biliyordu.".[21]

Kaldı ki İslâmda, Yunanda olduğu gibi, din-dışı, tam anlamiyle aklî ve hür düşünceye dayanan gerçek bir felsefe faaliyeti de ancak sınırlı bir ölçü dışına taşamamıştır. Çünkü böyle bir felsefe, İslâm diniyle taban tabana zıd düşen ve halk ve ilâhiyatçılar tarafından zındıklık ve mülhidlik diye görülen bir faaliyettir.[22]

"Resmî Sünnilik, Yunan İlimleriyle uğraşılmasına karşı daima itirazda ve protestoda bulunmuştur. Meselâ Aristoteles teorisinde kâinatın evvelinin, başlangıcının olmaması, İslâmın esas dogmalarına aykırı idi. Keza eski Yunan'daki tabiî ilimler, Kur'andaki kâinat anlayışına ters düşüyordu. Bununla beraber Sünniler bile bu ilimlere tamamen karşı koyamıyorlardı, çünkü bunların pratikte dine de yararlı olan yönleri vardı (tıbbın, astronominin yararları gibi).[23]

Gazzalî'nin felsefeye ve ilmin metodlarına hücumları ve nedensellik bağını bile inkâr eden, yani tabiat (doğa) bilimlerinin temelini teşkil eden "Causalite" prensibini yıkmağı hedef alan iddiaları, çok olumsuz etkiler yapmış, "felsefeye genel olarak bir karşı koyma, tam anlamiyle hükmetmeğe başlamış.. İlimler alanında ise Doğa'nın incelenmesi ve belki tecrübeye dayanan ilimden ziyade, kitaplara otoritelerin tetkikine dayanan (skolastik) bir zihniyet ile Ansiklopedik bilgiler toplama, esas metod olmuştur.[24] Plessner, İslâm ilmindeki dogmatik ve skolastik ruhun.. İslâm Devletinin teokratik yapısının bir zorunlu sonucu (Korrelat) sayar.[25]

Genel olarak İslâmda ilimler ve felsefe için söylenen bu fikirler, konulan teşhisler şüphesiz, Müslüman Türklerin fikir hayatlarına da büyük çapta aksetmiş ve etkilerini göstermiştir. Şimdi biraz da bu konuya göz atalım.

c) Müslüman-Türklerin İlim ve Felsefe Alanındaki Durumu

İslâm Medeniyetine giren Türklerin olumlu, olumsuz birtakım etkilere maruz kalmaları doğaldı. Bu Medeniyete katılmakla Türklerin kültür düzeyinde büyük ölçüde bir yükselme yaşandığı, bizim de katıldığımız bir fikirdir. Fakat yukarda bazı önemli niteliklerini, karakteristiki yönlerini göstermeğe çalıştığımız İslâm düşüncesi ve ilminde geçerli olan medodları ve yönleri aynen kullanan Türklerin böylece çok olumsuz bir sonuca yürüdükleri ve girdikleri iddiası, David Leon Cahun tarafından şiddetle savunulmuştur. Osmanlı Döneminde Milliyetçilik hareketinin başlangıcında büyük ölçüde etkili olduğu bilinen Cahun, Ortaasya Türk Tarihi hakkında araştırmaları bulunan bir tarihçi olduğu kadar, "Gök Bayrak" gibi Türkiye'de hâlâ yeni basıları yapılan ve okunan, tarihi romanların da yazarıdır. Necip Âsım, "Türk Tarihi"ni yazarken büyük ölçüde bu yazarın eserini aktarmakla yetinmiştir.İşte Türk Tarihini bu kadar yakından tanıyan bu müellif, Türklerin İslamiyete girişleri hakkında şunları söylüyor:

"Ortaasya Türkleri, Çin'le alâkalarını keserek, İslâm esas akidelerini kuvvetle kabul ettikten sonra, yeni bir hayata girdiler. Ve bir asır kadar İslâm felsefesi, edebiyatı, san'atiyle o kadar meşbu oldular ki, mazi ile ve henüz o daireye girmemiş sair Türklerle alâkalarını kesdiler. Türkistan, Maveraünnehr ve Harezm Türkleri İslâmiyeti devlet dini yani resmî din olarak münakaşasız, heyeti umumiyesi ile kabul etmiştiler. Onlar için uyanış ve yenilik devri, Ortazamanın yeniden başlaması demek oldu.

Eski Yunan-Roma âleminin onlarda hüküm süren serbest düşüncelerin meydana çıkması, Avrupalıları karşı konulmaz bir cazibeyle meçhule, serbest araştırmaya, mevzuatı inkâra götürürken, o zamana kadar onlarla eşit olan Türkler (?-T.A.), Ehl-i Sünnet âlimlerinin telkinlerini münakaşasız dinlemek için Medreselere gidiyorlardı. Onlar, Arapların bozdukları Aristo felsefesini meçhul birşey keşfetmiş gibi buldular. Mecasti'ye (Batlamyos-Ptoleme' nin eserine Arapların verdiği isim) döndüler. İbn Sina'nın fikirlerine gömüldüler, hulâsa bir kelime ile yeniden Samanî'ler devrini yaşamaya başlayarak, durdukları yerde adım attılar. Başkalarınkinden hiç aşağı olmayan fikir faaliyetlerini (?-T.A.), skolastik, fıkh ve belâgate sarfettiler. Eukledes'i, Batlamyos'u, Galien'i Bokrat (Hippocrat)ı ihya ettiler ve Eflâtun (Platon)a ancak temas edebildiler. Bundan ileri gitmek yolu kaybetmekti. Nihayet geri dönmeğe başladılar, Kur'an ve Hadisle iktifa ettiler, artık Türk, bir taraftan Pîr'in, Şeyh'in ruhanî istibdadı, diğer taraftan hükümdarın cismanî istibdadı altında hiçbir şey düşünmez oldu". Bu satırları nakleden Köprülü, ayrıntılardaki bazı yanlışlara rağmen, Cahun'un bu fikirlerinde cidden büyük bir hakikat payı bulunduğunu söyler ve Ortaasya Türklerinin Timur ve çocukları zamanından sonra, mütemadiyen geriye gittiklerini ve bu gerileme ve çöküntünün hayatlarının bütün unsurlarında göze çarptığını vurgular.[26]

Biz bu arada, Ortaasya Türk kavimleri arasında uzun süren araştırmalar yapmış olan Radloff'un kanaatinin yukarda söylenenlere pek uymadığını tekrarlayalım. Radloff'un dediğine göre Müslüman Kazakların Altaylar'daki öteki Türklerden gerek günlük yaşayış ve ev düzeni, gerekse ahlâkî durum gibi manevî vasıflar kısaca kültür bakımından çok daha üstün oldukları görülmektedir. Ona göre

bunun nedeni uzun süredir Müslümanlığa geçmiş bulunmalarıdır. Biz, Cahun'un bir Avrupalı gözüyle ve sonraki gelişmeleri gözönüne alarak, İslâm fikir âleminde, ilim ve felsefenin içine düştüğü durumu belirten düşüncelerine bir yönden hak vermekle beraber, onun, İslâmiyetten önceki Türkleri fikir hayatı bakımından herkesle (meselâ Avrupalılarla) aynı düzeyde gören ve onları bu Medeniyete katılmakla çok şey kaybetmiş gibi gösteren fikrine hiçbir şekilde katılamıyoruz. Türkleri ilim ve felsefede batağa saplayan kişiler olarak isimleri sayılan düşünür ve âlimlerden hangisi Ortaasya'da biliniyordu veya incelenmişti? Aslında bir zamanlar kör değneğini beller gibi, kalıp halinde tekrarlanması bir nevi dil pelesengi haline gelmiş olan "Karanlık Çağ", yani Ortaçağın bir nevi yeni fikirlerin mayalanma çağı olduğunu artık hemen herkes kabul etmektedir. Bu önemli soruna girecek değiliz. Fakat şu açıktır ki Yeni Çağın Zirvelerine varmak için bir takım düz ovalardan, kıraç araziden, bataklıklardan ve dolambaçlı yollardan geçmek gerekmiştir. Fakat Ortaçağın bu yollarından geçilmese o zirvelere varılması mümkün olmayabilirdi.

Acaba Türklerin İslâmiyete geçmesi üzerine fikrî hayatlarında zorunlu olarak oluşan ve gelişen yeni istikamet, tarafsız bir gözle bakılırsa nasıl değerlendirilebilir?

Türklerin İslâmiyetle ilim ve felsefede nasıl bir düzeye eriştiklerini anlayabilmek için, İslâm öncesi dönemde bu alandaki durumlarının incelenmesi ve üzerinde dikkatle durulması, düşünülmesi gerekir.

Avrupa'nın, özellikle tecrübî (deneysel) ilimler ve hür felsefe alanındaki başarılarına bakarak, vaktiyle Türklerin İslâmiyete girişini bir nevi "Fikir Alanında İntihar" gibi göstermek kadar yanlış birşey düşünülemez. Öyle olsaydı, Avrupalıların Müslümanlardan ilim ve felsefede büyük ölçüde yararlanmalarının da gayet kötü sonuçlar vermesi beklenirdi.

İslâm Medeniyetinde, bir zamanlar ilimde ve felsefede birçok başarılar elde edilmiş, dünya düşünce tarihinde önemli bir mevki elde edilmiştir. Fakat bu başarıları çeşitli nedenlerle ve özellikle de dinin dogmaları ve taassubunun her alanda hâkimiyet kurup, hür düşünce ve araştırmayı önlemesi sonucunda yok olup gitmiş, yerine bağnaz, herşeyi din açısından gören, her ilmi ve düşünceyi kutsal metinlerde arayan bir zihniyet hâkim olmuştur. Bu gidişe Müslüman Türkler de birlikte katılmışlardır. Fakat Türkler için işin bir de başka yönü vardır. İslâmiyeti kabul etmeden önce felsefe ve ilim alanına yabancı kalmış bir toplum, bu Medeniyet sayesinde ve bir de bu dönemde yerleşik bir hayata geçişin geniş ölçüde gerçekleşmesi sonucu, mütevazı çapta da olsa ilim ve felsefe alanında da azçok eser verdiler. Dünya ölçülerine vurulduğunda önemsiz kalan bu eserler, kendi geçmişimiz açısından yine de büyük bir gelişmeyi ifade etmişlerdir. Bütün bu sebeblerle İslâm Medeniyetine girmekle Türkler fikir alanında eski varlıklarından birşey kaybetmiş olmadılar, fakat çeşitli yönlerden birçok değerler kazanmış oldular, diyebiliriz.[27] ☆

1 Abdülhak Adnan Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din*,C.II, İstanbul, 1944, S.102

2 Renan (Ernest), Nutuklar ve Konferanslar, Ankara, 1946,s.188 vd. (İslâmlık ve Bilim)

3 Adıvar, a. g. e. s.133

4 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1984, s.7-8

5 Vılhelm Thomsen, *Alttürkische Inschriften aus der Mongolei*, ZDMG, Neue Folge Bd. 3 (Bd.78), Leipzig,1924, s.122

6 Annemarie von Gabain, *Vorislamische Alttürkische Literatur, Hdb. d. Orientalistik*- Fünfter Bd.-Erster Abschnitt Türkologie, Leiden/Köln, 1963, s.207-228

7 Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*-, İstanbul, 1935, s.38

8 Annemarie von Gabain , Die Bedeutung der Uigurischen Studien für dıe Türkei,Europaeische Revue (Die Moderne Türkei) XII. J.H.6b (1936)

9 A. Zeki Velidi Togan, *Kur'an ve Türkler*, İstanbul,1971, s.24,58

10 W. Radloff, *Sibirya*'dan, C.1xx, İstanbul, 1956, s.480

11 Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul (İsmail Akgün Matb.) 1947 s 97 vd.

12 Kilisli Rıfat Bilge, *Divanü Lugat-it Türk* ve Emiri Efendi, *Türk Kültürü* Aylık Dergi, sa.88(1970), s.253-70

13 Alessio Bombaci, Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul,1953, s.66

14 M.Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1980, s.176 vd.

15 W. Montgomery Watt, *İslam Avrupa*'da, İstanbul, 1989, s.25 vd.

16 El Biruni'nin İslâm Medeniyetini, Yunan Medeniyetinin devamı sayması ve akraba olarak görmesi hak. bkz. *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1946, s.75 ve *İslâm Tetkikleri Enst. Derg.* C.I, cüz 1-4 (İst. 1954), s.96'daki Z.V.Togan ve G.E.von Grunebaum'un not ve tebliğleri.

Yunan-İslâm ilim ve felsefe ilişkileri hak. Örnek olarak şu önemli eserlere bk.

Franz Rosenthal, *Das Fortleben der Antike im Islam*, Zürich, 1965

Max Meyerhof, *Von Alexandrien nach Bagdad*, Berlin, 1930

Hans L. Gottschalk, *Die Rezeption der antiken Wissenschaften durch den Islam*, Graz, 1965

Charles Singer, *A Short History of Science*, Oxford, 1941

Ilona Opelt. *Griechische Philosophie bei den Arabern*, München,1970

Martin Plessner, *Die Geschichte der Wissenschaften im Islam*, Tübingen, 1931

Martin Plessner, *Die Bedeutung der Wissenschaftgeschichte für Verstaendnis der geistigen Welt des Islams*, Tübingen, 1966

17 Watt , a. g. e. , s.85

18 Ignaz Goldziher, *Die Religion des Islam Die Kultur der Gegenwart Seri'si* I, 3,1 (Die Orientalische Religionen, Berlin-Leipzig, 1906, s.111

19 G.E. von Grunebaum, 1952-Mainz-İslam Tetkikleri Kongresi Tebliği (Nakleden Z..V. Togan, *İslam Tetk. Enst. Derg.*C.II-4 s.96

20 Plessner, a. g. e. (1931), s. 10 vd.

21 Watt, a. g. e. , s. 79-80

22 Fuad Köprülü, İslâmî İlimler-Tefsir, Hadıs, Fıkh, Kelâm ve Felsefe, Tarih, Coğrafya, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Barthold), Ankara, 1963, s.150

23 Plessner, a. g. e., (1931) s.22

24 Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi*, İstanbul, 1974, s. 95

25 Plessner, a. e. g. (1931)

26 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966 s.142, dipn.3

27 Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, 4. Basım, İstanbul, 1982 Dünya ölçüsünde takdir kazanan bu eser, Prof.Dr. Aykut Kazancıgil'in notlariyle çok zenginleşmiş olarak yayınlanmıştır.

Orta Doğu'nun En Önemli Konusu: Arap-İsrail İlişkileri

DAVUT DURSUN

DR. BHARAT BHUSHAN GUPTA, ARAP ISRAELI RELATIONS, NEW DELHİ 1978, 136 S., BİBLİYOGRAFYA, ENDEKS, 4 HARİTA.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde hızlanan Batı sömürgeciliği XX. yüzyılın ilk yarısında sömürge yönetimi altında tuttuğu bölgelerden II. Dünya Savaşı'ndan sonra çekilmeye başladığında, geriye onlarca yıl devam edecek ciddi sosyal ve siyasal sorunlarla suni şekilde oluşturulmuş kukla devletcikler bırakmıştır. Afrika'da, Güneydoğu ve Doğu Asya'da ve Orta Doğu'da bunu gözlemek imkanı vardır. Sömürge güçlerince Londra ve Paris'teki dışişleri bakanlıkları koridorlarında sosyal, kültürel ve coğrafî ölçüt ve özelliklere dikkat edilmeksizin oluşturulan devletler sözde bağımsızlıklarını kazandıkları günden bu yana ne rahat nefes alabilmiş ne de sömürge döneminden kalan sorunlardan başını kaldırabilmişlerdir.

Hindistanlı bilimadamı Dr. B. Bhushun Gupta, sömürgeciliğin yarattığı bir sorun olan Arap-İsrail ilişkilerini ele almakta ve ciddi değerlendirmelere yer vermektedir. Arap-İsrail İlişkileri (Arab-İsraeli Relations), [New Delhi 1978], adlı eserin yazarı Gupta Allahabad, Agra ve Bombay üniversitelerinde öğrenimini tamamlamış, çeşitli üniversitelerde siyaset bilimi profesörlüğü yapmış bir bilim adamıdır. Hindistanın kamu yönetimi ve kurumları üzerine yayınlanmış çeşitli kitapları ve uluslararası konularda makaleleri mevcuttur.

Yazar söz konusu çalışmasını altı bölüme ayırmış. Bir sayfalık Önsöz'ünde (s.vi) kısaca Birleşmiş Milletler'in 29 Kasım 1947 tarihinde kabul ettiği Filistin'in Taksimi Kararını hatırlatmakta ve Arap-İsrail çatışmalarını özetlemektedir. İsrail Devleti'nin kuruluşuyla birlikte ortaya çıkan Filistinli mülteciler sorunu ve bu çerçevedeki gelişmelere dikkat çeken yazar çalışması sırasında kendine yerdımcı olanlara şükranlarını sunuyor.

Dr. Gupta çalışmasının Birinci Bölümünde (s. 1-16) İsrail Devleti'nin kuruluşunu ele alıyor. Balfour Deklarasyonu, İngiliz manda yönetimi ve İsrail'in bağımsızlığını ilânı bu bölümde ele alınan konulardır. Bilindiği gibi İsrail, XIX. yüzyılın sonunda ortaya çıkan Siyonist hareketin yarım yüzyıllık planlı ve kararlı faaliyetlerin bir ürünü olarak doğmuş bir devlettir. Avusturyalı gazeteci T.Herzl'in (öl.1904) 1896'da yayımlanan *Yahudi Devleti* adlı kitabındaki ütopik görüşleri, 1897'de Basel'de toplanan Birinci Dünya Siyonist Kongresi'nde kabul görmüş ve Filistin'de bir *Yahudi ulusal yurdu* kurmak için faaliyetler başlatılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin, dışişleri bakanı Lord Balfour tarafından 2 Kasım 1917'de yayımlanan meşhur deklarasyonla Siyonistlere destek vadetmesi ve bu amaçla çalışmaların yapılacağının duyurulması Yahudilerin devletleşmeleri yolunda en önemli dönüm noktasını temsil etmiştir. Savaştan sonra Filistinde kurulan İngiliz manda yönetimi, burada bir Yahudi ulusal yurdunun kurulması için her türlü kolaylığı göstermiş ve buradaki yerli halkın tepkisine aldırmaksızın *Diaspora*'daki Yahudilerin Siyonist amaçlarla Filistine gelmelerine izin verilmiş, her alanda teşkilatlanmalarına göz yumulmuştur. Manda yönetimi sırasında yaşanan karışıklıklar, esasında Yahudilerin lehine olmuştur. II. Dünya Savaşında Anglo-Sakson cephesinde yer alan Siyonistler, 1939 yılında İngilterenin yayımladığı Beyaz Kitap'la birlikte Filistine göçü sınırlandırması Yahudilerin İngiltereyi bırakarak Amerika Birleşik Devletlerinin desteğini kazanma yolları aramaya itmiştir. 1942'deki Baltimore Konferansından sonra ABD'nin desteğini kazanan Siyonistler artık Yahudi ulusal yurdu taleplerini terkederek bir *Yahudi Devleti*nin kurulması taleplerini dile getirmeye başlamışlardır.

Filistin mandasından nasıl kurtulacağını bilemeyen ve bu çerçevedeki her türlü teklifi taraflarca reddedilen İngiltere sorunu Birleşmiş Milletlere havale edince dünya barışını korumak amacıyla kurulan çiçeği burnunda bu kuruluş sorunu açıkça Yahudilerin lehine ve konuyla ilgisi olmayan ülkelerin oylarıyla bölgeyi Arap ve Yahudiler arasında adaletsiz bir şekilde paylaştırarak çözdü! Ne var ki, bu sorunun çözümü değil yaraya tuz ekmek oldu. Siyonistler, İngiltere'nin manda yönetimini sona erdireceğini açıkladığı 15 Mayıs 1948'den birkaç saat önce İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan ettiklerinde Araplar buna şiddetle karşı koydular. Bağımsızlık ilânının ertesi günü Arap Birliğine üye Mısır, Ürdün, Suriye ve Lübnan ordularının Filistine girmeleriyle başlayan Birinci Arap-İsrail Savaşı 1949'a kadar sürmüş ve İsrail'in başarısı ve sınırlarını daha da genişletmesiyle sonuçlanmıştır.

Arap-İsrail çatışmalarının arka planı, çok kısa çizgilerle işte böyle bir tablo sunmaktadır. Dr. Gupta çalışmasının muhtelif yerlerinde bu duruma yer yer işaret etmektedir. Kitabın İkinci Bölümü (s.17-26) Filistinli Arapların Problemi başlığını taşıyor ve genel olarak Filistinli Araplarda zaman içinde ortaya çıkan nüfus gerilemesi, tasarruf ettikleri arazilerin küçülmesi, Siyonist güçlerce tedhiş ve terör yoluyla göçe zorlanmaları gibi konulara yer verilmektedir. Dr. Gupta çalışmasının Üçüncü Bölümü'nü (s.27-51) askerî çatışmalara ayırarak sırasıyla 1948-1949, 1956,1967 ve 1973 savaşlarını incelemektedir. Bölümde verilen özet bilgiler ve değerlendirmeler ile okuyucuya iyi bir tablo çizmesi için yeterli olabilir.

Kitabın Dördüncü Bölümü (s.52-64) Filistin Komandoları ve Gerilla Faaliyetleri başlığını taşımaktadır. Burada yazar, Filistinlilerin İsrail'e karşı direnme karakterini inceliyor. Filistin Kurtuluş Teşkilatı'nın kuruluşu, el-Fetih ve Filistin Milli Konseyi gibi kuruluşlar tanıtıldıktan sonra yazar, Filistinlilerin giriştikleri gerilla faaliyetlerin bir dökümünü yapmaktadır.

Kitabın Beşinci Bölümü (s.65-81) Birleşmiş Milletler'in rolüne ayrılmış. Bu bölümde önce Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun konuyla ilgili kararları (181,242 gibi) ele alınıyor. Ayrıca Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan barış gücüyle ilgili kararlar ve misyonlar üzerinde de durulmaktadır.

Çalışmanın son bölümü tarafların rekabet durumlarına ayrılmış bulunuyor. Arap ve İsrail politikaları tanıtıldıktan sonra sonuç kısmında kitabın bir özeti ve değerlendirilmesi yapılıyor.

Dr. Gupta bu küçük ve özet çalışmasının sonuna ek olarak Filistin Milli Mukavelesi (94-102), İsrail dışişleri bakanı Abba Eban'ın 21 Aralık 1973'te Cenevre Barış Konferansındaki konuşması (103-119) ve Mısır-İsrail Antlaşması Metni' (120-126)ni vermektedir ki, bu tarihi-siyasal belgeler özellikle siyasal tarih araştırmacıları için bir imkan olarak değerlendirilebilir.

Bibliyografya çok zengin olmamakla birlikte (127-130) özellikle konuyla ilgili olarak Güney Asyadaki yayınlardan haberdar olmak için faydalıdır. Çalışmanın sonundaki endeks ise kitabın kullanımını kolaylaştırıp daha kolay yararlanmayı sağlıyor. Dilediğimiz bu tür çalışmaların ülkemizde de yapılmasıdır.

Şaşkın Ortadoğu

DAVUT DURSUN

PHILIPPE LANNOİS, L'ORIENT DÉSORIENTÉ. LE MOYEN-ORIENT AU xxe SİECLE, PARİS, ETUDES VİVANTES 1980,208 S., BİBLİYOG., KRONOLOJİ.

XX. yüzyıldaki "Doğu"yu ve özellikle de Orta Doğu'yu "şaşkın", "yolunu şaşırmış", "yoldan çıkmış", "afallamış" sıfatlarıyla tanımlamak bir kitabın başlığına uygun düşmüyor şeklinde görülebilirse de çağımızın Orta Doğu olgusunu en iyi anlatan kelimelerin bunlar olduğu kesindir. Sorbonne Üniversitesinden İslamoloji diplomasına sahip Philippe Lannois'nin *Yirminci Yüzyılda Orta Doğu* üst başlı ve *Şaşkın Doğu* adıyla 1980'de yayımladığı kitap Orta Doğu'nun XX. yüzyıldaki gelişmelerinin bir özetini vermektedir. Mısır, Suriye, Ürdün ve Suudi Arabistan'da kalmış, Maryland Üniversitesinde tarih ve siyaset profesörlüğü, Japonya ve Taipeh'de öğretim üyeliği görevlerinde bulunmuş bir Orta Doğu uzmanı olan yazar Ph. Lannois'nun Doğu için "şaşkın" sıfatını kullanması, gerçekten ilgi çekici ve düşündürücü olduğu kadar gerçeği ifade eden bir kelimedir.

Lannois kitabın başlığında "Şaşkın Doğu" adını koymuşsa da aslında ele aldığı mekan sadece Orta Doğuyla sınırlıdır. Bu sebeple belki de "Şaşkın Orta Doğu" demek daha yerinde olurdu. Buradaki "Doğu"yu "Orta Doğu" şeklinde anlamak gerekir. Oniki bölüme ayırmış olduğu kitabında yazar, Orta Doğu'nun XX. yüzyıldaki siyasal tarihini incelemeğe çalışıyor. Dünyanın en karmaşık bölgesini oluşturan Orta Doğu'nun 80 yıllık tarihini ve gelişmeleri 200 sayfalık bir kitapta özetlemek, elbetteki zor ve yetersiz olmakla beraber temel konulara değinerek güzel bir özetleme yapmış olması bakımından ilgilenenler için yararlı bir çalışma şeklinde değerlendirilebilir. Lannois önce Ortadoğu, Yakın-Doğu, Levant, Anadolu, Arap, İsrailli, Siyonist, Filistinli gibi çalışmasında sık sık kullandığı temel kavramları açıklamakta (s.9-10) bunu takiben 1. Bölüm'de (s.13-27) "Coğrafî Ortam" başlığı altında Orta Doğu kavramı içine dahil ettiği Türkiye, İran, Afganistan, Suriye, Lübnan, Irak, Ürdün, İsrail, Suudi Arabistan, Körfez Emirlikleri, Uman, Yemen, Mısır, Sudan ve Libya'yı kapsayan bölgenin fizikî coğrafya özelliklerini, Akdeniz iklimini ve toprak yapısını veriyor. Bu bölümdeki "Orta Doğu ülkelerinin küçük kılavuzu" başlığı altında düzenlenmiş bulunan cetvel fevkalade yararlı görünüyor. Cetvelde alfabetik olarak düzenlenmiş ülkelerin bazı siyasal ve sosyal özellikleriyle yapıları zaman içerisinde değşiklikler geçirmişse de yine de faydalıdır. En azından bu verilerin günümüzdekilerle karşılaştırılması ve öyle değerlendirilmesi mümkündür.

Bölgenin nüfusuna tahsis edilmiş olan 2. Bölüm (s.28-35)'de nüfus yapısı ele alınıyor. Sami, Hint-Avrupa ve Turanîler şeklinde yapılan sınıflandırmada çeşitli kıyaslamalar yapılıyor. Arapların kim oldukları, yaşayan azınlıklar, İslam dininin hakimiyeti gibi konular, bu bölümde ele alınmış. 3.Bölüm'de ise (s.36-47) Orta Doğunun dinî yapısı incelenmektedir. İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik ana kollarıyla birlikte özetlenmekte ve bölgede bu dinlere mensup dinî/sosyal gruplar tanıtılmaktadır. Aslında Orta Doğu'daki karışıklıkların özünde mevcut sosyal yapının karmaşıklığı da mevcuttur. Mesela, sözde bağımsızlığını kazandığı 1946 tarihinden bu yana bir türlü istikrar yüzü görmeyen Lübnan'daki bir mozayiği andıran sosyal yapı ve buna uydurulamayan siyasal örgütlenme arasındaki uyumsuzluk siyasal ve sosyal karışıklıkların da sebebini oluşturmaktadır. Zaman içerisinde gruplar arasındaki dengenin değişmesi ve fakat siyasal yapıdaki düzenlemelerin yapılamaması karışıklıklara sebep oluştur. Ayrıca Orta Doğu ülkelerinde mevcut küçük dinî/sosyal grupların bölge dışındaki ülkeler tarafından kendi çıkarları için kullanılmaları da ayrı bir gerçektir. Bu sebeple dinî/sosyal grupların tanınması bölgeyle ilgilenenler için son derece gerekli gözükmektedir.

Çalışmanın 4.Bölümü (s.48-58) Müslüman-Arap Siyasal Sistemi başlığı taşımakta ve bölgedeki İslam ülkelerinin tarihsel/kültürel dokularından gelen İslamın siyasal sistem üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bölgedeki siyasal sistemlerin İslama devamlı atıf yapıyor olmaları ilgi çekici bir durumdur. Bir bakıma, mevcut sistemler, İslamî olmasa da, meşruiyetlerini İslama onaylattırmak istemektedirler. Bu halkla yönetim arasındaki kopukluğu, ayrılığı ve yönetimin hem kurum hem de kadro olarak geleneksel değer ve halka yabancılaştığı anlamını vermektedir. Esas itibariyle İslamın siyasal teorisi ve tarihsel pratiği bilinmeden bölge ülkelerinin siyasal hayatlarını ve karar mekanizmalarını anlamak, açıklamak imkanı da yoktur. Yazarın şematize ettiği iktidar organizasyonu tartışılabilir, zira İslam devletinin standart bir siyasal organizasyonu yoktur, denebilir. Tarihsel pratikte çeşitli şekiller almış olan İslam devlet yapısının "çoğulcu" bir görünüm verdiği açıktır. Günümüzdeki siyasal güçleri yazar Lannois, Baas Partisi (Suriye,

Irak), Müslüman Kardeşler Teşkilatı, Nasırizm, Komünizm şeklinde ele alıyor. Kitabın yayımlandığı tarihten bu yana Orta Doğu'da siyasal güçlerin burada belirtilenlerden farklı bir tablo sundukları söylenebilir. Ama on yıl öncesini özetlemesi bakımından önemlidir.

5. Bölüm'de (s.59-72) 1914'e kadar Orta Doğu İslam öncesinden alınarak birkaç merhalede incelenmektedir. Bu bölümü izleyen 6.Bölüm'de (s.73-93) 1914-1946 yılları arasındaki gelişmeler ele alınmaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarındaki Arap ayaklanmasından manda yönetimine başlıklı birinci altbaşlıkta 1916-1922 yılları arasındaki olaylar Arap Ayaklanması, Şerif Hüseyin-MacMahon mektuplaşmaları, Sykes-Picot antlaşmaları ve Manda sisteminin kurulması ile 1920'den sonra Orta Doğu'nun durumu başlıklarıyla inceleniyor. İkinci altbaşlıkta 1922-1949 arasında Büyük güçlerin politikası, Suriye üzerinde Fransa'nın mandası, Irak'ta İngiliz mandası, iki savaş arasındaki Mısır,1922-1949 arasında bölgesel ilişkiler, iki savaş arasında büyük güçlerin oyunu, Dünya Savaşı, Arap Birliği fikrinin doğuşu gibi konulara değinilmektedir. Modernleşmenin üç örneği: Türkiye, İran ve Afganistan altbaşlığında bu ülkelerdeki Batılılaşma çabaları üzerinde durulmaktadır.

Yazar Lonnois kitabının 7. Bölümü'nü (s. 94-125) Filistinlilerle İsrail (Siyonistler) arasındaki çatışmaya ayırmış bulunuyor. Önce Filistini tartışmalı bir bölge olarak ele alan yazar, bu bölgenin yerini belirledikten sonra İngilizlerden önceki yapıyı özetlemektedir. 1896-1920 arasındaki Siyonist ideolojiyi kısaca tanıttıktan sonra Filistin üzerinde İngiliz manda yönetiminin kuruluşunu ve bu dönemde meydana gelen olayları kısaca inceliyor. İsrail devletinin kuruluşu ve bununla ilgili gelişmelerle İsrail'e karşı Filistinlilerin mücadeleleri yine bu bölümde ele alınmaktadır.

1946-1967 arasında uluslararası alandaki Orta Doğuyla ilgili gelişmelerin ele alındığı 8. Bölüm'de (s.126-136) bölge savaş sonrasında teşekkül etmiş olan askerî-siyasî blokların bir çatışma alanı olarak inceleniyor. Bloklar karşısında Arapların bağlantısızlık politikası izlemeleri ve bunun mimarı Nasır'ın faaliyetlerine de dikkat çekiliyor. Ayrıca söz konusu dönemde bölge ülkelerinin iç gelişmeleri de özetlenmektedir. Askerî Problemler başlığı taşıyan 9.Bölüm'de (s.137-152) ordunun rolü, askerî güçlerin durumu, Arap İsrail savaşları (1948, 1956, 1967, 1973) ve Araplararası mücadeleler üzerinde duruluyor. 10. Bölüm (s.153-168) bölgenin ekonomik ve sosyal hayatına ayrılmış. Bu bölümde özellikle petrol ve bunun bölge ekonomilerindeki etkisi özetlenmektedir. 1973-1980 döneminin İstikrarsız Orta Doğu başlığıyla incelendiği 11.Bölüm'de (s.169-192) daha çok Arap-İsrail çatışmaları, Filistin problemi ile konuyla ilgili gelişmeler, bölge ülkelerindeki istikrarsızlıklar (Türkiyedeki anarşik olaylar, Kıbrıs sorunu, İran Devrimi, Afganistan sorunu...) ele alınmaktadır.

Orta Doğu pratiği başlıklı sonuçta (193-196) kısa bir değerlendirme sunan Lannois, s.197-203 arasında bibliyografik bir değerlendirme yaparak oldukça yararlı gözüken kronolojisiyle (204-208) kitabını bitiriyor.

XX. Yüzyıldaki Orta Doğu'nun temel olaylarının ve gelişmelerin ele alınarak özetlendiği Lannois'nin bu küçük el kitabı niteliğindeki çalışması Orta Doğuyla ilgilenenler için yararlı bir kaynak görünümündedir. Belki derinlemesine bilgiler bulmak imkanı yoktur, ama derli toplu olması ve ana gelişmeleri bir arada ele alması bakımından ilgililerin vazgeçemeyecekleri bir çalışma intibaını veriyor.

Hegyi Klára - Zimányi Vera Az Oszmán Birodalom Európában/

CEMİL ÖZTÜRK

OSMANLI İMPARATORLUĞU AVRUPA'DA/ BUDAPEŞTE : CORVİNA 1986, 165 S. RESİMLİ

Macarlar genellikle Osmanlı yönetiminin kendi ülkelerindeki yüz kırk sekiz yıllık geçmişini araştırırlar. Bu sınırın dışına çıkanlardan Zimányi Vera'yı *Tarih ve Toplum* okurları, Nisan 1990'da özetlenerek tanıtılan 76. sayıdaki Lepanto [İnebahtı] 1571 adlı kitabından anımsarlar. O popüler nitelikli kitabın yazarı, bu kez daha bilimsel bir çalışmayı Hegyi Klára'yla ortak-

laşa yaparak Osmanlı yönetiminin Avrupa topraklarındaki beş yüz yıllık varlığını ele alıyorlar.

Öteki Hıristiyan Avrupalılar gibi, kimi Macar aydınının da içine sindiremediği konular arasında, Türk imparatorluğunun Avrupa'nın ortasına değin sokulup-en azından mimarisiyle-şu ana dek de orada kalmış olması geliyor. Türkleri tanımayanların dışında, tanıyan kimi yazarlar da tutarsız yargılarla hoşgörüsüz, kıskanç; hatta geçmişin intikamını almak isteyecek ölçüde düşmanlık duyguları besleyerek yazmaktadırlar.

İçlerinde; "Dedelerimiz de Türklere az kötülük etmemiş, Haçlı orduları toplayıp toplayıp üzerlerine gitmiş, yakmış, yıkmış, öldürmüş" diye yazan pek görülmüyor. Türklerin bir bakıma "ödettirme" sayılması gereken yüzyıllar önceki karşı saldırıları, bugünün Avrupalısınca yine bugünün Türk'üne ödettirilmek isteniyor. Macaristan'da da az da olsa böyle bir tutum var. Örneğin Visegrad'da bir saray yıkıntısının üzerinde "Türkler yıktı" yazısı asılıdır. Macarlar kendilerine Türklerden daha az zarar vermemiş olan Avusturyalılardan olumsuz yazıp konuşurken "Habsburglar", en son da Almanlardan "Faşistler" diye söz ederler. Ruslar henüz eleştirilmeye başlandı. Dolayısıyla Avrupalıların ve elbette Macarların da yaptıkları araştırmalar, yazdıkları kitaplar bir art düşünceyle mi, yoksa salt bilim adına mı?.. Sormamak elde değil.

Bu bakımdan "Osmanlı Türkleri Avrupa'da" Macar halkına, Türk ve yabancı araştırıcıların kitaplarındaki bilgilerin yeni bir değerlendirmeyle sunuluşu denebilir. Kitabın bütününde yazarların yüreklerinin yer yer Hıristiyanlar ve Macarlar yönüne eğimli olarak çarptığı sezilse de, doğruları söylemekten kaçınmadıkları gözleniyor. Dolayısıyla bilimsel nitelikli kitap 25x18, 5 boyutunda. Üst kapağı renkli minyatürlü. Cildi, kağıdı, harita, kroki, renkli resim ve minyatürlerle albenili bir görüntüde. Böyle bir kitap Türk ilgililerce de güç hazırlanırdı; çünkü Macaristandaki Türk eserlerinden de örnekler var.

XVII. yüzyılın bitiminde, İran'da on yıl kalan bir Fransız soylusu İsfahan'da gördüğü Timur'un giysisini iki yüz sonra yine o kentte giyilenlerle karşılaştırır. Kumaşın rengi, deseni, giyeceğin kesimi, dikimi geçen onca zamana rağmen değişmemiştir.

Önsözün başındaki bu anı, Osmanlı imparatorluğundan Japonya'ya dek tüm Doğu ülkelerinde gözlenen donmuşluğu ve durgunluğu vurgulamak için anlatılıyor. Değişmezlik ve devrimsizliğe neden olarak da Doğulu insanda gözlenen cesaretsizlik, aldırmazlık, meraksızlık, ilgisizlik gösteriliyor. Doğu-Batı arasına yerleşip Afrika'ya da kol atan Osmanlı İmparatorluğu en azından zamanla büyüttüğü Avrupa topraklarında görülen yeniliklerden niçin etkilenmedi?

Kuruluş aşamasında devlet yönetiminde söz sahibi olan Mihaloğulları, Timurtaşlar, İshakoğulları, Turhanlar, Çandarlılar benzeri büyük ve güçlü Türk aileleri zamanla dışlanarak yönetim merkezileştirilmiş; egemenlik kapıkulları temelinde sultanın kılındığı gibi, ülke de onun mülkü sayılmıştır. Yönetimde devşirmeler lehine elit tabakanın değişmesi, gelecekteki olumsuzlukların başlangıcı sayılmaktadır. Devşirmeler, devletin hangi kademesinde ne rütbeyle görev yaparlarsa yapsınlar en önemli işleri sultanın egemenliğinin güçlenmesine ve pekişmesine katkıda bulunmaktı. İşlerini iyi yapanlar ihsanlara boğulur, kötü yapanlarsa canından olurdu. Arnavut, Sırp, Boşnak, Rum ya da tutsak çocuklardan devşirilerek eğitilen, sonra yetenekleri ayrılıp "Ne olursa olsun sultana kulluk ve hizmet" anlayışıyla, devletin alt kademe işlerinden başlatılarak yetiştirilen bu kişilerden becerikliliklerine talihleri de eklenenler Başvezir bile olurlardı. Nitekim 1453 ile 1600 yılları arasında gelip geçen otuz altı Başvezirden yalnız dördü Türk soylu, diğerleri devşirmelerdendi.

Geçmişleri olmayan bu köksüz kişilerde soylulardaki gibi özgürlük kavramı oluşmuyor; güçlük ve başarısızlıkla karşılaşınca ürküp korkmadan yerinde ve çabuk karar alamıyor; hatta hemen paniğe kapılarak işleri daha da kötüleştirmeleri söz konusu olabiliyordu.

Pek çokları gibi bu kitabın yazarları da Osmanlı imparatorluğunu, "Dört yüz çadırlı bir aşiretin silâhla kurduğu beş yüz yıllık bir egemenlik" diye niteliyorlar. Kuruluş aşamasında Osmanlılar Anadolu içlerine ve Balkanlara sefer yaparken kendilerine karşı koyacak ciddi bir güç bulunmuyordu. Cenevizlilerle Venedikliler Akdenizdeki çıkarlarını gözetip ticareti yeğ tuttular. Avrupa'nın güçlü devleti Macaristan Hıristiyanları 1204'teki gibi büyük bir Haçlı ordusunda birleştiremedi. 1396'da toplanıp Türkleri Balkanlardan atmak bir yana; hatta Kudüs'e gitmeyi bile düşleyen Haçlıları silip süpüren Yıldırım, Vidin'i de alarak Bulgaristanın fethini tamamladı.

Beklenmedik bir anda ortaya çıkan Timur'un 1402'deki öldürücü olmasa da sarsıcı darbesinden yararlanıp Osmanlıların üzerine gitmeyen Avrupa devletleri, Fetret devrindeki taht kavgalarını da uzaktan izlemekle yetindiler. Oysa bu sırada Kudüs'e değilse bile İstanbul'a gidebilirlerdi. I. Mehmed Avrupa'nın bu durgunluğundan da yararlanarak oğlu II. Murad'a Ankara savaşı öncesindekinden de güçlü bir devlet bıraktı.

Osmanlı imparatorlarının belki de en büyüğü Fatih'ti. O, Bizans'ın başkentini fethettiği gibi, Mora ve Trabzon gibi kalıntılarını da topraklarına kattı. Moldava'yı vergiye bağlarken 1459'da Sırbistan, 1463'de Bosna, 1468'de Arnavutluk devletinin sınırları içine alındı. Deneyimli asker, büyük devlet adamı Hunyadi ve Kral Matyas'ın gücü; ancak bir dönem Türkleri Macaristandan uzak tutmağa yetti.

Barışçı II. Beyazıd zamanında en azından ordu güçlendirildi. I. Selim ürkütücü ordularıyla İran şahını kovalayıp 1516'da Suriye'yi, bir yıl sonra da zengin Mısır'ı topraklarına kattı. İki kutsal kent Mekke ve Medine'yle birlikte son halifeyi tutsak edip İstanbul'a götürdü. Kendisi ve sonra gelen padişahlar halife sıfatını da taşıdılar.

Fatih'in ölümüyle bir süre rahat nefes alan Avrupa, Türkler'in "Kanunî" bizim" "Büyük" diye adlandırdığımız I. Süleyman başa geçince karadan ve denizden titretilmeye başlanıldı. Kanunî 1521'de Belgrad'ı aldığı gibi, 1526'da Mohaç'ta Macaristan'ın savunmasını yok etti. Üçe bölünen Macaristan orta bölümüne dek bir Türk eyaleti kılındı. Kanunî'nin orduları bir yandan Hint denizine inerken bir yandan da Akdeniz'in Kuzey Afrika kıyısı ülkelerini ele geçirdiler. Barbaros'un Akdeniz'deki rakipsizliği yanında Habsburglarla bozuşan Fransızlar da ondan destek alıp, yardımcı oldular.

Büyük Süleyman'ın zirveye çıkardığı yükseliş, gelecekteki çöküntünün de başlangıcı oldu. İstanbul'dan İran'a ve Macaristan'a yapılan seferler hazineler yutuyordu. Aylarca süren

yolculuktan sonra hedefe erişilse bile mevsim kışa döndüğünden savaşa uygun zaman kalmıyordu. Bu olumsuzluklara rağmen, Köprülüler'in yaptığı düzenlemelerle iyi durumlarını daha bir süre koruyan Türkler, 1683'de Viyana'yı almayı ikinci kez denediler. Ancak artık Avrupa değişmiş ve onlar bunu gözden kaçırmışlardı. Papanın, Rusların, Sobieski'nin, Venedik'in yardıma geleceğini kestiremediler. Çeyrek yüz yıl süren savaşlarda yenilip büyük topraklar yitirmenin ne demek olduğunu öğrendiler.

Osmanlıların çöküp gerilemesi giderek arttı. Çoğu Ruslarla ister istemez katıldıkları savaşları zorlama bir enerjiyle yaptılar. Varlıklarını uzun sürdürmelerini ise Avrupa devletlerinin birbirini kollayan ihtiyatlı politikalarına borçludurlar.

Başkentlerin ve sultan saraylarının ele alındığı bölümde, İstanbul'dan önce Bursa ve Edirne üzerinde duruluyor. İlk önemli başkent Bursa ticaret kervanlarının son uğrak yeri olarak iktisadi önemini yitirmedi. Yine kurucu sultanların türbeleri nedeniyle kutsal, aynı zamanda da Türklerin övüncünün merkezi kaldı.

Edirne Avrupa seferlerinin çıkış noktasıydı. İstanbul'un fethinden sonra da Trakya ormanlarındaki zengin av olanağı nedeniyle Sultanların rağbet ettikleri kentti. Dolayısıyla buradaki saraylar uzun süre ayakta kalabildi. Kentin askeri önemi ise eksilmeden devam etti.

İstanbul alınınca ilk saray "Eski saray" bir Bizans manastırı harabesinin üzerinde yükseltildi. 1478'de "Yeni saray" yapılınca burası ölen sultanın haremine tahsis edilmeye başlandı. Haliç, Boğaz, Marmara denizinin kavuşumuna yapılan yeni saray "Topkapı" adını deniz tarafındaki kapılardan birinden aldı. Kentin en güzel manzaralı tepesindeki bu binalar topluluğu, 1478'den 1839'a değin hem Osmanlı yönetiminin merkezi, hem de sultan ve ailesinin yaşam yeriydi. Bu bir zamanların dünya imparatorluğunun haşmetli sarayı, müzeye dönüştürülünce, bağlantıları kesilen avlular, kapalı tutulan yapılar ve kapılar, güzelliğini yitiren bahçeler geçmişteki havasında değil. Eski mekânların teşhir edilmeye yönelik donatımı da bu havayı değiştiren başka bir etken.

Sarayın harem bölümü, öteki Avrupalılar gibi Macarlar için de merak ve ilgi ocağı. Mekân olarak ele alındığı gibi, sultandan karaağalara dek içinde yaşayanlar üzerinde de bilgi veriliyor.

Türk imparatorluğunun kara ve deniz ordularının oluşumu, donanımı ayrı bir bölümde anlatılıyor. Devşirme olayı "şeytanca" bulunup kızıldığı sezdirilirken, Timarlı sipahi sistemi akıllıca ve başarılı bulunuyor. Ordu sultanın egemenliğine araç olsa da tam arkasında değil, yanında yer alıyordu. Eyaletlerdeki isyanları bastırmada görev yapmakla birlikte bu ordu da isyan etti. Gerileme devrinde araç, gereç, silâh yönünden başka kurum ve kuruluşlar gibi ordu da çağın çok gerisinde kaldı.

Müslümanlık, Hıristiyanlık konusunun ele alındığı bölümde, iki dinin kurumlaşmadaki farklılığı vurgulanıyor. Kilise siyasal yönetimden ayrı olarak kurumlaşabildiği halde, caminin böyle bir şansı olmadığına değiniliyor. Şeyhülislamdan en küçük kent camisinin imamına değin din adamları aylıklarını devlet hazinesinden aldıklarından özgürce davranamayıp yönetimin buyruğundaydılar. Günlük yaşam şeriata göre düzenlendiğinden din adamlarının halk üzerindeki etkisi büyüktü. Aile ve toplum yaşamı, kişilerin ahlak ve davranışları kurallara bağlanmıştı. Dine uymayan düşünce ve davranışlar yasaktı.

Hıristiyanlara karşı yapılan savaş "cihat" diye adlandırılarak Türk ve Müslüman savaşçılar gazi ya da şehit olarak kudsanırdı. Büyük fetihlerdeki başarının anahtarlarından biri de budur. Ancak Hıristiyanlar da Türkler gibi dini bir slogan haline getirmişlerdi. "Hıristiyan Avrupanın savunucusu Macarlar dinsiz Türklere karşı!" benzeri sözler çok etkili oldu ve Macarlardan pek din değiştiren görülmedi.

Fatih İstanbul'dan Yunan kilisesini çıkarmadı. Balkanlardaki Hıristiyan kurumlarının varlığını koruması da engellenmedi. Dolayısıyla Osmanlı imparatorluğunun Avrupadaki topraklarında Türkler'in başka dinden olanlara hoşgörülü davrandığı yadsınamaz. Bunda Bektaşiliğin de etkisi vardır.

Bilim, Edebiyat ve Sanat bölümünde Fatih'in ölümünün hemen ardından tutucuların Molla Lütfi gibi bir aydını cellat eline verdirişleri, Türk imparatorluğunda yeni çiçeklenen bilimsel gelişmeyi ve akılcı düşünceyi durdurucu ilk adım sayılıyor. 1577'de açılan ve tüm İslam dünyasında bir benzeri bulunmayan çok iyi donanımlı Galata rasathanesinin hemen üç yıl sonra Yeniçerilerce tahribi ise tutuculuktan fanatizme geçiş olarak değerlendirilmekte.

Osmanlı bilginleri, Arapların eski Yunan'dan alıp İslam uygarlığına mal ettiklerini devam ettirmeğe çalıştılar. Gökbilimi, coğrafya, tıp gibi alanlarda yeni gelişme ve bulgular yapmaktan çok, eskinin yinelenmesiyle yetindiler.

II. Murat haftada bir gün bilginlerle toplantı yapardı. II. Mehmet fethettiği yerlerde eline geçen yeni eserlerin oluşumunu gerçekleştiren kültürü tanımak istedi. Semerkant'dan gelen Ali Kuşçu'yu maiyetine alması, Bellini'ye resmini yaptırması, açtığı okullarla hastanelere gelir kaynakları bulması bu büyük sultanın liberal tutumunun ürünleridir.

XVI. yüzyılın ortasında, Piri Reis birden ortaya çıkmış gibidir. Onu izleyen Seydi Ali Reis'ten sonra ise izlerinden giden görülmedi. XVII. yüzyıl Katip Çelebi gibi bir deve tanık oldu ki o, kitaplarını yazarken yalnız geçmişten değil, çağının Avrupasında bilinenlerden de yararlandı.

Osmanlı Türklerinde bilim birkaç büyük kentle başkentte sürdürülen bir uğraştı. Macaristan'ın Peç kentinde doğan tarihçi İbrahim Peçevi bu bakımdan müstesna ve değerli bir addır.

Aşık Paşayla başlayan divan edebiyatı, İran ve Arap dillerinden alınmış sözcükler, zengin; ama güç anlaşılır mazmunlarıyla sıradan insana yabancıydı. Bunun yerine halk geleneksel edebiyatı tuttu. Şiiri saz eşliğinde söyleyen ozanlar, meddahlar, masal anlatıcılar, Seyyit Battal gazi gibi yiğitler adına oluşan efsaneler ilgi gördü. Karagöz geleneği olan bir Türk halk tiyatrosu olarak Balkan yarımadası özellikle de Yunanistan'da çok sevildi. Nasreddin Hoca adına üretilen fıkralar XIII. yüzyıldan beri vardır. Bunların derlemesi ise ancak geçen yüzyılda başlatıldı.

Mimari, minyatür, tezhip benzeri sanat adları çerçevesinde değerlendirmeler yapılırken halı, kilim, dokuma alanları da kapsam dışı bırakılmıyor.

İmparatorluğun Avrupa topraklarındaki eyalet düzeni dolayısıyla da Macaristan'daki uygulamalar inceleniyor. Macaristanı elde tutmak çok pahalıydı. Mısır'ın hemen tüm vergi geliri buraya akıtılıyordu. Sonunda engel bulunan bir çıkmaz sokağa benzetilen bu ülkeden dışarı yapılan canlı hayvan benzeri ihracattan yararlanılamadığı, yalnız gümrük alınmakla yetinildiği yazılıyor.

Kara ve deniz ticaret yollarının üzerinde yerleşen Osmanlı imparatorluğu, önceleri iyi yararlandığı bu alanlarda da zamanla geriledi. Kapitülasyonların tanınan ülke lehine giderek değişmesi, Avrupa yapımı sanayi mallarının Türk pazarlarına girmesi, el sanatlarına tam bir darbe oldu. Taşımacılıkta da yabancı devletlerle Hıristiyanların payı giderek arttı.

Osmanlı yönetimi sırasında Türklerin gündelik yaşamı Avrupalılar'ın ilgisini uyandırıyor, az da olsa yapılan gezilerden sonra yazılan kitaplar çok okunuyordu. İmparatorluğun Avrupa topraklarında yaşayan Türklerin yaşamı mütevaziydi. Evlerinin bir bölümü ısınmak ve yemek pişirmek için ocaklı yapılır, diğer yanda sofa ve oda olurdu. Su kuyusunun bulunduğu avlu ve meyva bahçesi yapıyı tamamlardı.

Ev içi donanımında bol halı-kilim, yastıklar, örtüler, alçak masacıklar kullanılırdı. Sandalye, karyola alışkanlığı yoktu. Buna rağmen Türklerin ev içi yaşamları az biliniyor. Kadının kapalılığı, ortalıkta az görünürlüğüne karşın Türk erkeği biraz da uğraşına bağlı olarak epey hareketliydi. Asker ya da tüccar oluşuna göre, Macaristandan İrana dek gidip gelmesi söz konusuydu. Yerleşim yerinde bir işi vardıysa camiye, çarşıya, pazara, kahveye, en azında tanıklık için kadıya gidiyordu. Ayrıca arkadaşlarına misafir olur; onlar kendisine misafir gelirdi. Kadın eğer uşağı, hizmetçisi yoksa evinin işlerini kendisi görür, en azından çarşıya pazara çıkardı; ama bunlara sahipse sosyal ilişkilerinin en önemli yeri hamam olurdu. Hamamlar kadınların yasaklarla kuşatılmış dünyasının en özgür alanlarıydı. Bayramlaşmalar nedeniyle yapılan akraba ziyaretleri, kapalı bir bölümde namaza gidebilme nedeniyle cami buluşmaları onların özgürlük çemberlerindeki çentiklerdi.

Müslüman Türklerde alkollü içki ve meyhane alışkanlığı yoktu. Kahvelerden sonra eğlenme arasında sultanın tahta çıkışı, şehzadelerin düğünleri, önemli zaferlerin şenliği vardı. Küçük kentlerle köylerde eğlenme olanağı herhalde daha sınırlıydı. Buralarda nişan, nikah törenleri, sünnet düğünleri eğlence amaçlıydı. Yine bu yerlerde amatör Karagözcüler ve orta oyunu sanatçıları çalışmış olmalı.

"Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da" kılı kırk yaran bir tarihçi için hafif bulunabilir. Yalnız kitabın Türkler için değil, Macarlar için yazıldığı gözden uzak tutulmalı. Pek çok Avrupalı bu türden kitapları hazırlarken yabancılara bağlı kalır. Bunun bibliyografya listesinde ise A. Adıvar, M. Akdağ, T. Gökbilgin, H. İnalcık, M. Kunt, İ.H. Uzunçarşılı'dan da yararlanıldığı görülmekte.

Bu tür kitapları, küçük çıkarma ve eklemelerle, Türkiye'yi ve Türkleri tanıtmada kullanılabilecek çok yararlı hazır malzeme olarak görmekteyiz Başka dillerde çevrilmesinin teşviki dahi düşünülebilir. Elbette bunu biz Türkler yapmalı ya da yaptırmalıyız.

12 Yaşında Yazılan Bir Felsefe Kitabı

ABDULLAH UÇMAN

Bu başlığı görünce birçok okuyucu mutlaka biraz tebessüm edecek ve sanıyorum: "12 yaşında bir çocuk haydi diyelim şiir yazsın, dahası hikâye, belki acemice bir roman yazabilir, ama bir felsefe kitabı nasıl yazabilir!" diyerek bu başlığı ciddiye almayacak veya en azından pek inandırıcı bulmayacak!

Yanda kapağının fotokopisini de verdiğimiz ve Rümî 1335 tarihinde İstanbul'da Evkaf Matbaası'nda basılan bu kitapçık *Tarih-i Felsefe* adını taşıyor.[1] Kitapçığın 12 yaşındaki küçük müellifi de Feylesof Rıza Tevfik'in, meşhur "Uçun Kuşlar!" [2] şiirini ithaf ettiği büyük oğlu Mehmed Said veya kitabın üstündeki imza ile Said Rıza.

Rıza Tevfik adını görenler, belki bu sefer de: "Tabii, kitabı babası kaleme almış, üstüne de oğlunun adını koymuş" diyebileceklerdir. Doğrusunu söylemek gerekirse, başlangıçta ben de böyle düşünmüştüm, ama kitabı okumaya başladıktan sonra bunun hiç de böyle olmadığını anlamakta gecikmedim.

Rıza Tevfik, henüz 12 yaşındaki oğlu Mehmed Said tarafından kaleme alınan küçük ebatta tamamı 70 sahife hacmindeki bu kitaba, sadece 30 sahife kadar tutan bir önsöz yazmış. Rıza Tevfik bu önsözün başında, eserin yazarı hakkında şunları söylüyor:

"Bugün felsefe meraklılarına bir mühim kitap takdim ediyoruz. Bu eserin müellifi, ma'ruf olan ve olmayan feylesofların şüphesiz en gencidir; çünkü on bir yaşını ikmâl edeli pek çok zaman geçmemiştir. Müellif-i kitab Said Rıza, Rumi bin üç yüz yirmi senesi Kanun-ı sânîsinin on beşinci günü, tulûdan iki saat evvel İstanbul'da Dârülfünûn civârında bir hânede doğmuş ve doğduğu an-

تاريخ فلسفه

تاريخ فلسفه

Said Rıza
Tarih-i Felsefe
Kurûn-ı Atîk
Mukaddime sahib-i eserin pederi Feylesof Rıza tevfik Bey tarafından tahrîr olunmuştur.
Evkaf Matbaası
1355
(Kitabın dış kapağı)

Said Rıza
Tarih-i Felsefe
Kurûn-ı Ülâ
Dersaadet Şehzadebaşı-Evkaf-ı İslâmiye Matbaası
1334
(Kitabın iç kapağı)

dan itibaren benim kütüphanemde bir mevki-i mahsûs işgal etmişti." (s. 3)

Rıza Tevfik, "Mukaddime"sinde, oldukça ayrıntılı bir şekilde oğlundan bahsetmiş, onun eğitimini, mizacını, iyi ve kötü huylarını ve ayrıca niçin böyle bir eser yazma ihtiyacı duyduğunu da uzun uzadıya anlatmıştır. Oğlunun küçük yaşta Bebek'te bir İngiliz aile mektebine devam etmek suretiyle henüz 5 yaşlarında çok güzel İngilizce konuşabildiğinden; kitaba ve okumaya karşı büyük merak ve ilgisi dolayısıyla hocalarının nasıl dikkatini çektiğinden başlayarak 8 yaşlarında bir süre High School'a, bu okulun kapanması üzerine de Robert Kolej'e devam etmesine kadar birçok ayrıntıyı zikreder. Daha sonra, burada iken kendisinde âni bir şekilde "felsefe isti'dâdı inkişâf" ettiğinden bahisle (s. 4-5), bunun üzerine oğlunun bu yeni merak alanıyla yakından ilgilendiğini ve oğluna eski felsefe sistemi ile yeni felsefe anlayışı arasındaki farkları açıklama ihtiyacını duyduğunu da belirtir. Ayrıca oğlunun fikrî ve fizikî terbiyesiyle de nasıl meşgûl olduğunu izah ederek, ona Kant'ın, Spinoza'nın, John Stuart Mill'in nasıl yetiştiğini anlatır ve batılı filozoflar arasında özellikle Mill'i örnek gösterir. Rıza Tevfik burada ayrıca, bir kimsenin felsefe veya ilimle meşgul olmasının kendisini "târik-i dünya" haline getiremeyeceğini; medeni dünyada yaşayan bir insanın "sarhoş ve miskin" olamayacağını ve içinde yaşadığı çevrenin gerekli şartlarına mutlaka uyması icabettiğini de söyler.

Rıza Tevfik, hemen bütün yazılarında olduğu gibi burada da, meselâ William James'in insan tabiatı hakkındaki sözlerini nakledererek, oğlunun birtakım fizikî özelliklerinden; aile içinde başkalarına yasak olduğu halde onun şahsî kütüphanesini istediği gibi kullanabilme ayrıcalığından vs. bahsederek konunun biraz dışına çıkar.

Aslında kitaba isim olarak küçük müellifi tarafından "Felsefenin İlerlemesi" adı konmuştur. Yazar bu isimle, bu kitapta ele alınıp incelenen filozoflar sayesinde felsefenin ilerlemiş olduğu kanaatindedir.

Kitap, 33. sayfada, müellifin son derece basit ve anlaşılır bir ifadeyle, "Felsefe" başlığı altında ve kısaca felsefenin mahiyetini ele alarak "Varlık nedir?" ve "Biz o varlığı nasıl biliyoruz?" sorularını açıkladığı bölümle başlar. Daha sonra sırayla ilk Yunan filozoflarının yer aldığı "Felsefe-i Kadîme" (s.34-35) kısmı gelir. Yazar bu kısımda, kronolojik olarak ele alınıp tanıttığı filozofların nerede ve ne zaman doğduklarını, felsefede neleri aradıklarını ve neye önem verdiklerini ayrıntılara girmeden, felsefeye tamamen yabancı birinin kolayca anlayabileceği şekilde açıklar. Said Rıza bu filozofların fikirlerini açıklarken yer yer kendi fikirlerinden bahsetmeyi de ihmal etmez. Eserde ele alınıp tanıtılan ilk Yunan filozofları sırayla şunlardır:

1. Thales (s. 35-37); 2. Anaximender (s. 37-38); 3. Anaximenes (s. 38-39); 4. Xenophes (39-40); 5. Heraclitus (s. 40-42); 6. Democritus (s. 42-43); 7. Pithagoras (s. 43-46); 8. Eleatics (s. 46-49); 9. The Sophists (s. 49-50); 10. Socrates (s. 50-53); 12. Eflâtun-Plato (s.53-55); 12. Antisthenes (s.55-58); 13. Diogenes (s. 58-62); 14. Muallim-i evvel Aristotle (s. 62-65); 15. Epicures (s. 65-68); 16. Zenon (s. 68-70).

Kitabın sonunda ise, böylece eski felsefe (felsefe-i kadîme) bahsinin tamamlanmış olduğunu ve "kurûn-ı vustâ" (ortaçağ) felsefesinin başladığını; Ortaçağ'da ise hristiyanlık bulunduğunu ve bu çağ filozoflarının birbirine karşı gelmesin diye din ile felsefeyi birleştirmeye çalıştıklarını, ama bunun doğru bir hareket olmadığını belirtir. Çünkü yazara göre: "Din başkadır, felsefe başkadır!" Yazar, bu yüzden Yunan filozoflarının Ortaçağ filozoflarından daha iyi düşündüklerini ve daha büyük olduklarını da vurgular (s.70)

Kitabın mahiyeti hakkında bir fikir vermek ve yetmiş yıl önce Türkiye'de yetişen 12 yaşlarındaki bir çocuğun ifade tarzı ile bugünün aynı yaşlardaki çocuklarının anlatım gücü arasında bir mukayese yapmak üzere buraya Aristo ile ilgili bölümü alıyorum:

"Bu adam gayet meşhur bir feylesoftu. Mîlât'tan 384 sene evvel Trakya'da (Thrace) deniz kenarında Stagire şehrinde doğmuş ve Anadolu'da 322'de ölmüştür. Mâba'de't-tabiiyâtı en evvel en iyi yazan o idi. Daha birkaç ilmi de bir şekle koydu, fen (science) gibi yaptı.

Daha çocuk iken babası ölmüş ve yine onu akrabası iyi terbiye etmişler. Sonra Atina'ya gelmiş, Eflâtun'un derslerini dinlemiş. Fakat onun dediklerini beğenmemiş. Atina'nın bir mahallesinde kendi kendine bir mektep açmış O mektebe Lyceum diyorlar.

Aristo'nun pek çok şâkirtleri varmış. Hem bir tanesi de Makedonyalı Kral Filip'in oğlu Kral Büyük İskender'dir. İskender henüz çocuk iken Aristo'nun lalası gibi imiş. Hem de onu okuturmuş.

Atinalılar Aristo'yu da kıskandılar. Dinsizdir dediler. Sokrat gibi onu da elbet hapse atacaklar ve öldüreceklerdi. Ama Aristo hemen Atina'dan kaçtı. Çünkü Sokrat'ın hâlini ve başına gelen belâları düşündü. İskender'in vefatından sonra bu şeyler oldu. Bir gün dostları Aristo'ya demişler ki: "Sen niçin kaçtın? Bir feylesofa kaçmak yakışır mı?.." O da cevaben demiş ki: "Felsefe bir ikinci defa olarak tahkîre uğramasın diye kaçtım!" Yani demek istemiş ki cahil ve fena adamlar Sokrat'a iftira ettiler ve felsefeye hakaret ettiler. Öyle bir büyük feylesofu öldürdüler. Ben niçin öyle cahil adamların keyfine kurban olayım.

Elbette Aristo iyi yapmış. Lâkin Sokrat hapisten kaçmadığı için onu tarih daha büyük bir adam biliyor.

Aristo ilk feylesofların içinde en büyüklerinden biri idi Zamanında herkesten çok ma'lûmatı vardı. Herkesten çok kitap yazdı. Her ilimden bilirdi. Mantık, hayvânât, ruh ilmini, politika ilmini, ahlâk ilmini fen şekline koydu. Ondan sonra gelen feylesoflar bu adamın eserlerinden pek çok ma'lûmat aldılar ve onun için kendisine Muallim-i evvel dediler; öyle meşhur oldu. Sonra kurûn-ı vustâda hem müslüman hem hristiyan feylesoflar hep onu birinci feylesof tanıdılar. Onun dediklerine inandılar ve onun kitaplarını okudular. Şimdi bile Aristo'nun fikirlerini anlatmak için kitap yazanlar var.

Aristo'nun felsefesi çok karışıktır ve zordur. Yalnız en sade şeyler bu fikirleridir: Evvelâ bu dünya vardır, yalan değildir. Eflâtun'un fikirleri (idea) yalandır. Öyle maddesiz fikirler yoktur.Sonra bir kuvvet vardır; o da Allah'tır, ama akıl gibi bir şeydir. Dünyada her ne varsa işte o kuvvet harekete getirir. İnsanın üç tane ruhu vardır. Birisi nebâtât gibi ruhudur. İnsanın büyümesine hizmet eder. Biri de hayvânât gibi ruhudur. İnsan onunla her şeyi duyar ve hareket eder. Biri de insan ruhudur. Onunla düşünür. İşte bu ruh akıllıdır, hem de hiç ölmez. Ama bugün herkes buna inanmıyor. İnsanın bir tane ruhu var diyorlar.

Sonra Aristo'nun ahlâk için, politika için birçok fikirleri var. Fakat onları daha ileride başka zaman söylerim." (s. 62-65)

Görüldüğü gibi, bilinen şeyleri son derece naif bir üslûpla basit bir şekilde tekrardan ibaret de olsa, bence bu küçük kitap tamamen iddiasız bir tarzda ve bir heves sonucu kaleme alınmış olduğundan, Türkiye'de felsefe alanında yapılan çalışmalara bir katkıdan çok, sadece amatörce bir deneme mahiyeti taşımaktadır. Eserin telifi 1332'de (1916) bitmiş olduğu halde (bk. s. 31), baskısına ancak 1334'te başlanır ve dış kapağındaki tarihe bakacak olursak, baskının da ancak 1335'de (1919) tamamlandığı anlaşılır.

Rıza Tevfik, ilerisi için büyük ümitler beslediği, hattâ felsefede kendisinin "hakiki vârisi ve vekili" (s. 15) saydığı; daha sonra tahsil için İngiltere'ye gönderip büyük fedakârlıklarla Cambridge'de okuttuğu oğlu Said Rıza'nın bu ilk eserini daha bir çok eserin takip edeceğini belirtir; ama her nedense bu küçük çalışma müellifin ilk ve son eseri olur. Kitaba yazdığı önsözde Rıza Tevfik'in verdiği tarihe bakılırsa, şimdi 87 yaşlarında olması lâzım gelen Said Rıza, akrabalarından edindiğimiz bilgilere göre şu anda Amerika'da yaşamakta ve felsefe yerine bir hobi olarak sadece resimle meşgul olmakta imiş.

[1] Aslında eşe dosta dağıtılmak üzere belirli sayıda basılan bu kitapçık, merhum M. Seyfeddin Özege tarafından da görülmüş ve künyesi kitabına alınmıştır. (bk. Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu, C. IV, İstanbul 1977, s. 1741).

[2] Aynı zamanda bestelenip şarkı olarak da okunan bu şiir için bak. Serâb-ı Ömrüm, 2. b., İstanbul 1949, s. 81

ARKA KAPAK

BAYINDIRLIK ve MADENCİLİK TARİHLERİ İÇİN BİR BELGE-FOTOĞRAF • 1890'da Ereğli Limanının Açılış Töreni

NECDET SAKAOĞLU KOLEKSİYONU

Osmanlı Devleti'nin sömürgeleşmesi süreci için de bir belge olan bu fotoğrafta, sivil ve asker erkânın arasında yer alan Avrupaî giyimli kumpanya temsilcileri dikkati çekiyor. 1882'den sonra yabancı sermayeye açılan Kömür Havzasında faaliyet gösteren Eseyan, Karamanyan, Kurci... şirketlerini bu kalantorlar yönetmekteydiler.

Kişileri teşhis edip numaralayan zât, resmin altına ve yanına şu tanıtımları kaydetmiş:

١- Ereğli Mâden Nâzırı Bahriye mirlivâlarından (tümamiral) Giridli "Gramer" Hasan Paşa "Eyi İngilizce bildiğinden Gramer diye ma'rufdur" (*)

٢- Ereğli Rüşdiye Muallimi Hâfız Ni'met Efendi (Bir ortaokul öğretmeninin önemli bir açılış töreninde, paşaların arasında ve hepsinden bir kadem önde yer alması, bugünkü, en arkalarda bile yer bulamayan meslektaşlarına ve onları gerilere itenlere neler düşündürür?..) (**)

٣- Liman resm-i küşadına me'mur Bahriye mirlivâlarından Çerkes Sâmî Paşa (İstanbul'dan bu tören için gelmiştir.)

٤- Ereğli Kaimmakamı Emin Mecdî Bey (***)

٥- (baş tarafı yırtılmıştır) Komisyonu reisi Bahriye miralaylarından (deniz albayı) Veli Bey (***)

٦- (baş tarafı yırtılmıştır) Efendi

٧- Ereğli Fırkası alay kâtibi Hamza Bey

٨- Bahriye Fırkası binbaşılarından doktor Hayri Bey

٩- Düyûn-ı umumiye memurlarından Mehmedli-zâde İbrahim Fehmî Efendi "mumaileyh şimdi Kozlu belediye reisidir"

١٠- Maden mühendisi Osman Müveddet Bey "mumaileyh Bahriye miralaylığından mütekaid olub Havzada uzun (devamı yırtılmıştır)"

١١- Vapur süvarisi binbaşı Çerkes Tâhir Kapudan " Gamel Paşa'dan sonra Donanma (devamı yırtılmıştır)"

١٢- (silinmiştir)

١٣- (Bir kelime okunamadı) mühendisi (okunamadı) Röno Aram

١٤- (yazılmamış)

١٥- Şirket-i Osmaniye ser-tercümanı Mihridad Nuradünkye Efendi.

١٦- (Baş tarafı yırtılmış) Mehmed Efendi"esbak Zonguldak Belediye Reisi"

٢٠- (okunamadı)

(*)Dilâver Paşa'dan sonra Havza'da nâzırlık yapmıştır. 1306(1890) Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'de(sayfa:233)bu görevde olduğu görülmektedir.

(**) 1319(1903) Hicri senesi Maarif Nezaret Salnamesi'nde (sayfa:733) Hafız Ahmet Ni'met Efendinin Ereğli Rüşdiyesi Muallim-i evveli(müdür) ve hüsn-ihat muallimi olduğu okunmaktadır.

(***)1306 Hicri Senesine Mahsus Devlet-i Aliyye-i Osmaniye Salnamesi'nde(sayfa:491) Mecdi Efendi'nin Ereğli Kaymakamlığına 1302'de (1886) atandığı görülmektedir.

(****)Havza'da ad bırakan asker yöneticilerden olan Veli Bey, Gramer Hasan Paşa'nın muaviniydi.Bilahare Maden Nazırlığı da yapmıştır.Kurucaşile'ye bağlı Tekkeönü Köyü Oduncuoğulları ailesinden olan Veli Bey, Kömür Havzasındaki damarların ilk kez kimler tarafından işletmeye açıldığını araştırmış; kok fırını, ateş tuğlası fabrikası gibi tesisleri kurmuştur. (Bakınız: Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası, 1933, sayfa 122)

18x24 cm boyutundaki siyah-beyaz fotoğraf, açıklamaları hazırlayan Necdet Sakaoğlu'nun arşivinden alınmıştır.

DÜZELTME

Geçen (96-Aralık 1991) sayımızda çıkan Münevver Okur-Meriç'in "Cem Sultanın Yeni Bir Nüshası Daha Bulunan Fâl-ı Reyhan-ı Cem Sultan Adlı Eseri" yazısında (s.25) verilen yazma nüshalarının baş sayfaları yerine, yanlışlıkla, bu metne ait olmayan (soldaki) sayfalar basılmıştır. Her iki yazmanın (sağdaki) son sayfaları doğrudur. İlk sayfaları ise, aşağıda veriyoruz.

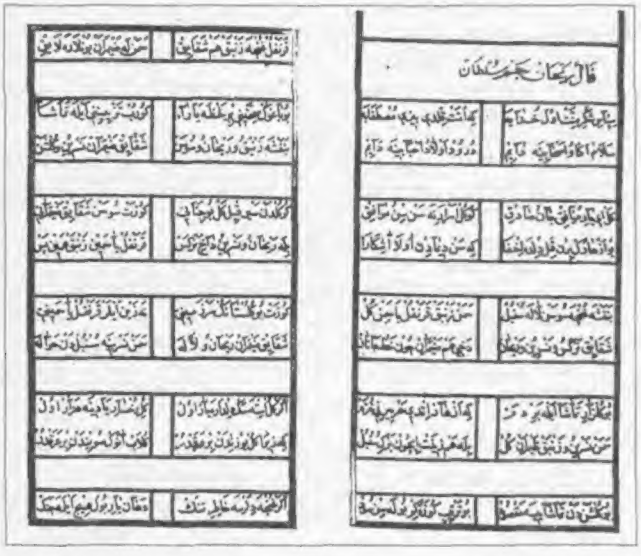

Ün.Kü.T.Y. bölümünde 5474 numarada kayıtlı bulunan ve şimdiye kadar tek nüsha olarak bilinen "Fâl-ı Reyhân-ı Cem Sultan" adlı eserin baş kısmı.

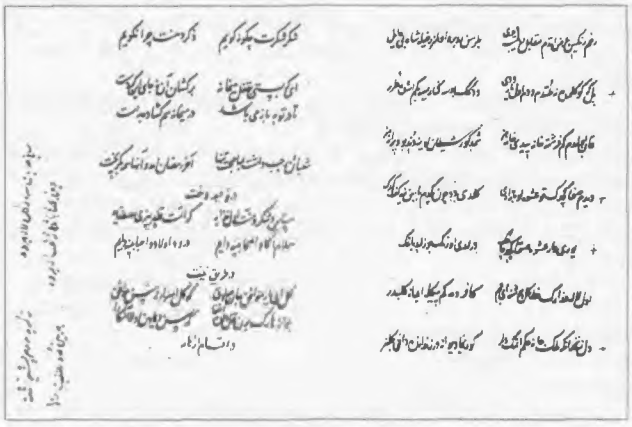

Doç. Dr. Halil Ersoylu, Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı adlı eserinin XII. sayfasında Ün. Kü. deki 5547 numarada kayıtlı yazma için "bu nüsha 113 varak ise de sonunda Cem'e ait olmayan bir kaç Türkçe, Farsça kıt'a ile "Der Aksâm-ı Ezhâr" başlıklı 44 beyitlik bir manzume bulunmaktadır" diyor.

a) Cem'e ait olmadığı belirtilen Farsça kıt'a (Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümünde 3794 numarada kayıtlı "Divan-ı Cem Sultan" adlı yazmanın 133/b yüzünde aynen mevcuttur.

b) Cem'e ait olmadığı söylenen Türkçe kıt'a ise yeni tanıtmakta olduğumuz Fâl'ın ilk dört beytidir.

c) Ersoylu'nun Cem'e ait olmadığını söylediği "Der Aksâm'ı Ezhâr" başlıklı 44 beyitlik ya manzume ise Fâl'ın esas kısmıdır. Yani eserin üçüncü bölümünün başladığı yerdir. Fotoğrafta görüldüğü gibi yeni bulduğumuz nüsha bir kaside tertibinde olup önce "Der Tevhit ü Na't" ibaresi ile başlıyor. Sonra "Der Tarik-i Niyyet" ve esas Fâl'ın başladığı bölüm de "Der Aksâm-ı Ezhâr" başlığını taşımaktadır. (Gerekli açıklamaları geçen ayki nüshada yaptığımız için şimdi burada tekrar etmiyoruz.)